

A

SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

MILLENNIUMI KIADVÁNYAI

VII. KÖTET

Dr. Hajnóci R. József: A szepesi bányavárosok története

LŐCSE

A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA.

1903

A
SZEPESI BÁNYAVÁROSOK
TÖRTÉNETE

ÍRTA:

DR. HAJNÓCI R. JÓZSEF,
SZEPE-SVÁRMEGYEI KIR. TANFELÜGYELŐ

LÖCSE

NYOMATOTT REISS JÓZS. T. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1903

A túlsó lapon levő rajz Gölnicbánya városának legrégibb pecsétjét mutatja. Eredetije a bécsi Burgarchívban van, 1497-ben kelt oklevélen vörösbarna viaszba nyomva. Villamos úton készült domború másolatát a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. Erről készült az itt közölt kép cink-nyomója. A szepesi bányavárosoknak eddig ismeretes többi pecsétei mind újabb keletűek.

A szepesi bányavidék természeti viszonyai és őstörténete, kezdettől Kr. u. 896-ig.¹⁾

Jelentősége. Földrajzi helyzete. Határai. Keletkezése. Szerkezete. Fölszíne. Történetének érdekessége. Őslakói és ősi bányászata. Történetének magyar korszakai.

Szepes-vármegyének délkeleti vidéke ősidők óta híres érctermő hely. A meddig a szóhagyomány és a történetírás vissza tekinteni tud, a Gölnic-folyó völgyében és környékén mindig bányaművelésre bukkan.

A kies vármegyének más vidékein is találtak régente és újabban is különféle érceket. Például a Ma-

¹⁾ **Irodalom:** Bécsi cs. és kir. katonai földrajzi intézet: Spezialkarte der öst.-ung. Monarchie. — Déry Károly: Magyar bányakalauz. Budapest. 1902. — Dianiska András, Missik István, Ratzenberger Ferenc, Róth Márton, Sváby Frigyes és Tittel Lajos: A szepesi bányavidék német és szláv helyneveinek magyarázatai. Jegyzetek. — Hunfalvy János dr.: A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. Pest. I. kötet 1863. II. kötet 1864. III. kötet 1865. — Kachelmann János: Geschichten der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. Erste Vorlesung, bis zum Jahre 1000. Selmec. 1853. — Kereskedelemügyi m. kir. minisztérium: Közlekedési földképek. Budapest. 1901. — Münnich Sándor: A Szepesség őskora. A Szepesmegyei Történelmi Társulat évezredes kiadványai I. kötetének 3. része. Lőcse. 1895. — Roth Samu dr.: Szepes-vármegye földtani múltja. A Szepesi Emlékkönyv 3. cikke. Szepes-Váralja. 1888. — Weber Samu: Bányászat a Tátrában. A Magyarországi Kárpát-egyesület évkönyvében. Késmárk. 1879. — Wenzel Gusztáv dr.: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest. 1880.

gas-Tátrában, a Poprád-folyó felső völgyében, a Lőcse-lublói-hegység legdélibb ágaiban és a Magura-hegységben már az ősidőkben, s még inkább a XII. század közepe óta, sok helyütt folytak ércutatások. Ezek néhol és kevés ideig jövedelmezők is voltak, sőt itt-ott még ma is azok. De a termelésnek ez az ága Szepesben csak a Gölnic vizét környező hegysorok völgyeiben fejlődött ki *általános népfoglalkozássá*. Ott pedig évszázadokon át olyan jelentőssé vált, hogy ama völgyek egész lakosságának jó- és balsorsát, világnézetét és közjellemét mindenha az ércútazás szerencséje kormányozá.

Ez a bányavídek, jó időkben széles országrésznek kincsháza, az északi szélességnek körülbelül 48-adik foka 41-edik perce és 48-adik foka 58-adik perce, s a Ferrótól számított keleti hosszúságnak 37-edik foka 56-odik perce és 38-adik foka 45-ödik perce között van. Az Alacsony-Tátra főcsúcsától, *a Királyhegytől kelet és délkelet felé*, a mecenzéi és aranyidkai magaslatokig terjed. Északi szélét a Hernád-folyó völgye szegi be, a délit pedig a Gölnic-folyó völgye, s odább keletre a Cseresznyés- (Csermosnya-) pataké. Hegysorai tulajdonképpen csak északkeleti mellékágai a gömör-szepesi-érchegységnek, melynek főtömege Gömör-vármegyében emelkedik. Még pontosabban megmutatják a földképen ezt a bányavídeket azok a városok, s nagy- és kisközségek, melyeknek határaiban ősidők óta máig is folyik az ércútazás. Ezek nyugatról keletre így sorakoznak egymás mellé: a Hernád-folyó és déli mellékvizei völgyeiben: *Igló* a Hernád szép tágas medencéjében, *Teplícska* a Sövénymőgi (Za-plotami) nevű hegykúp délnyugati meredek lejtőjén, *Márkusfalva* a Hernád mellett, *Kotterbach* a hasonló

nevű patak szűk völgyeiben, *Porács* a Kovás- (Gál-musz-) hegység Magasdomb (Viszoki-vrsok) nevű csúcsának déli menedékes oldalán, *Felső- és Alsó-Szlovinka* a Hollófej (Rabenkopf) nevű hegykúp északkeleti lábánál, *Krompach* a Szlovinkai-patak alsó völgyében és a Hernád partján, s *Kluknó* szintén a Hernád mellett; a Gölnic-folyó és mellékvizei völgyeiben: *Sztracena*, *Imrichfalva*, *Istvánfalva* és *Nagy-Hnilec* a Gölnic felső folyásának szűk völgyzugaiban, *Szepespatak* (Kis-Hnilec) a Vas-patak zezugos völgyében, *Merény* a Vas-patak és a Gölnic-folyó egyesülő kis medencéjében, *Zavadka* a Tilalmas- (Hégény-) hegység Fenyveske (Szoszninka) nevű kúpjának délnyugati lejtőjén, *Lassúpatak* és *Ovíz* a hasonló nevű vízerék szűk völgyeiben, *Svedlér*, *Szepes-Remete*, *Nagy-Kunchfalva*, *Prakfalva* és *Gölnicbánya* a Gölnic középső folyása mellett, *Zakárfalva* a Szurdokos-hegy (Klippberg) keleti lejtőjén, *Jekelfalva* a Gölnic alsó völgyében és *Margitfalva* a Gölnic és Hernád összefolyásánál; a Kassai-hegycsoport nyugati oldalán: *Nagy-Folkmár* és *Kojsó* a Kojsói-patak völgyében, s *Kis-Folkmár* és *Opáka* az Opákai-patak mellett; a vármegye délkeleti szögletében *Szomolnokhuta* és *Szomolnok* a Szomolnoki-patakot szegélyező hegyoldalakon; s végre Abauj-Torna vármegye szomolnoki szélén *Stoós*, mely régebben szintén szepesi bányaváros volt.

E bányavidék földtani keletkezéséről a szaktudomány mai tanításai szerint a következőket mondhatni:

Már földünk őskorában, midőn szerves élet valószínűen még egyáltalában nem volt rajta, kiduzzadt a puha földkéregből Szepes-vármegye keleti oldalán a kvarcitos csillámpalából, gnájszból és gránitból alakult Branyiskó hegytömege. Ez a sziget későbbben már

nem került a tenger alá, hanem egészen mostanáig száraz föld maradt. Nemsokára a vármegye déli része, a Gölnic-folyó mellett elterülő Érchegység emelkedett ki, mint ama nagyobb szigetnek darabja, mely Kassa városától nyugat felé Breznóbányaig, délfelé Losoncig, s éjszak felé az Alacsony-Tátraig terjedett. Ezt a szigetet főképen agyag-csillámpala alkotja, mely néhol gnájszot, vagy szemcsés mészkövet zár körül, tehát szintén igen régi kristályos képződés. Az Érchegység agyag-csillámpalájában sok érc van, de kristályos kőzetei jóval fiatalabbak, mint a Branyiszkó kvarcitos csillámpalája, a mint ezt világosan láthatni a kassahátori völgy alsó végén, hol az agyag-csillámpala a kvarcitos csillámpalának fedő kőzete. Különben az Érchegység rétegeinek dőlése is ugyanezt bizonyítja. Tehát a Branyiszkó és az Érchegységnek e kristályos palákból alakult szakasza legősibb részei Szepes-vármegyének.

A Szepes-Gömöri-Érchegység legrégibb és fölismerhető kövületeket tartalmazó kőzetei az ugynevezett kőszén-korszakból valók. Dobsina városától éjszakra sötét színű agyagpalában a kőszén-korszakot leginkább jellemző tengeri kagylókat találtak. E palás kőzetekkel váltakoznak a keselykőnek nevezett konglomerátok, melyek szintén a kőszén-korszakból származnak. Ilyen palák- és konglomerátokból alakult öv húzódik az Igló városától délre levő Sziklafal (Murány) nevű hegytől kezdve, Szepespatakát, Zavadkát, Kotterbachot és Porácsot érintve, tovább kelet felé, majdnem a Gölnic-folyóig. De ezek a kőszén-korszakból eredő képződések nem érintkeznek közvetlenül a kristályos palákkal, hanem zöldes színű palákkal, úgynevezett zöldkővel vannak tőlük elválasztva. Tehát a

kristályos palák idősebbek, mint a rajtok fekvő kőszén-korszaki képződések. E palás kőzeteket a Szudeták első korszaki képződéseivel nagyfokú megegyezésök miatt, szintén az első korszakból származóknak mondhatni. A zöldkőben különböző nagyságú kvarcitészek is vannak. Ez a képződés Dobsinától nyugatra kezdődik; Dobsina, Merény, és a két Szlovinka éjszaki határában széles öv alakjában elhaladva, kelet felé tart; Alsó-Szlovinka táján délkeletre fordul és azután Kassa felé húzódik. Ezek a kőszén- és első korszakból eredő kőzetek szintén sokféle és sok ércet tartalmaznak.

A kőszén-korszak kőzeteinek fedője a második korszakból származó kvarcit és vörös homokkő, mely az Érhegység éjszaki szélén elvonulva, Igló városától délre, Iglóhuta táján, valamint Krompach környékén is, igen tekintélyes tömegeket alkot. Krompachon túl délkeletre fordul és Kassa felé folytatódva, a Bankó-hegy déli oldalán végződik. Jekelfalván diabasz-porfirit nevű tömeges kőzet is van elhelyezve ebben a képződésben, tehát az utóbbi kőzet fölnyomulása szintén a második korszakban történt. A Krompach és Kassa városok között elhúzódó második korszaki képződés annak a tengerszorosnak helyét jelöli, mely a Branyszkó hegytömegét az Érhegységtől elválasztotta.

A második korszak végén nagyobb fokú változások történtek földünk fölületén. Az addig képződött kőzet-rétegek kimozdultak vízszintes helyzetükből, az utánok alakult harmadik korszaki képződések pedig többnyire egészen mostanáig megmaradtak vízszintes fekvésükben. E változásokról tanuskodik a harmadik korszaki kőzetek elterjedése is, mert sok helyütt nemcsak a második és kőszén-korszaki kőzeteket, hanem

még az első korszaki zöld palákat is befödik, a mi világos jele annak, hogy a harmadik korszak tengere ismét elöntött olyan területeket is, melyek az előbbi korszakokban már szárazföldekké váltak.

A harmadik korszak kőzetei sorában legalul van a werfeni-palának nevezett, többnyire vörös színű kőzet, a fölött pedig leginkább mészkő és dolomit következik. E kőzetek részint összefüggő és nagyobb területeket beborító tömegeket alkotnak, részint pedig kisebb tömzsökök alakjában fordulnak elő. Az utóbbi esetben csak maradványai a hajdan terjedelmes rétegcsoporthoz, melyeket a víz lemosó ereje megbontott. A werfeni-pala különösen vármegyénk délnyugati oldalán van tanúságosan és nagy területen föltárva. Ott a sztracenai völgy harmadik korszaki mészkővének ágya. Kelet felé a werfeni-pala mennyisége mindinkább apad, de azért ott is találhatni még biztos nyomait.

A Krompachtól délnyugatra emelkedő Kovás-hegység tömege főképen harmadik korszaki mészkő és dolomit. Kisebb ilyen részek vannak még Igló városától délre, azután Márkusfalva közelében, s Jekelfalva mellett, valamint az imént említett ősi tengerszorosnak néhány helyén, mely Jekelfalvától a két Folkmáron át délkeletnek húzódott.

Ezek szerint a harmadik korszaki tenger hullámai vármegyénk délnyugati, déli és keleti hegységeinek partjait mosták, délkelet felé pedig szűk szoroson át közlekedtek az Érhegységtől délre volt tengerrel. Ez a közlekedés a harmadik korszak végén egészen megszűnt, s azután már csak éjszak felé volt nyitva a víz útja. A Magas-Tátra még akkor nem volt meg; helyén az őstenger hullámai hömpölyögtek.

Bányavidékünk *földtani szerkezete* tökéletesen megfelel keletkezése törvényeinek. Fölszínén heverő és mesterségesen föltárt kőzetei egyképen, legapróbb részleteikben is, világosan mutatják ősrégiségét, de egyúttal érc-tartalmának gazdagságát is.

Hegysorainak legmagasabb csoportjai gnájsz és szemcsés mészkő. E kőzetekhez nyugat és kelet felé igen vastag és terjedelmes pala tömegek csatlakoznak, melyek négy főtagra oszlanak: a csillám-, az ősgyag-, a keselyköves és a werfeni-pala tagokra. A csillámpala a területnek körülbelül közepét foglalja el. Az ősgyag-pala a csillámpala területének déli oldalát szegélyezi. A keselyköves palák leginkább az ősgyag-pala övének déli oldalán terjednek el. Végre azoktól délre a werfeni-palák következnek, keskeny szakadozott övben, melyek a csillámpala területének éjszaki oldalát is szegélyezik.

A különféle agyagpalákat néhol, kivált a vidék éjszaki hegysoraiban, durva kvarcos konglomerátok, ezeket pedig zöld, vörös és kék homokos palák fődik. Legfölül itt-ott dolomit és mészkő mutatkoznak; ezek a pala-hegység középső tájain csak mint szakadékok fordulnak elő, magános kúpokot alkotva; de a pala-hegység szélein folytonos hegyvonalakban terjednek el. A Gölnicbányáról Jekelfalvára vezető úton és Kotterbach mellett a finom szemcséjű gabbró is előfordul; az utóbbi helyen talkpalából merül föl; rendszeren werfeni-palák fődik. Gölnicbánya környékén két külön szakadékban serpentin is van; egyik telepe a zakárfalvi völgy éjszaki oldalán, a másik a Gölnic folyó jobb partján nyúlik el. Végre a Gölnic és Hernád összefolyása körül a gabbró és serpentin együtt mutatkozik. A gabbró keskeny hasadékokon tódult ki

a föld kérge alól, mint a bazalt, s fővonala észak-keletről délnyugatra tart, Jekelfalvától Dobsináig. Kitérdülésével a fémek képződése szorosan egybekapcsolódott, mert a leggazdagabb érctelepeket mindig ott találhatni, a hol a gabbró legnagyobb tömegben van.

A vidék pala-hegységét mészkő képződések szegélyezik, melyek széles övben keletre terjednek, s Kotterbachtól és Porácstól keletre a Kovás-hegységet alkotják. Övüket csak Iglótól délre szakítják meg a werfeni-palák. A sztracenai völgyet szegélyező mészképződés harmadik korszaki üledék, mely a völgy mellékein sok helyütt magas meredek horgas sziklafalakat, másutt terjedelmes, töbrökkel kivájt és gömbölyű kúpokkal tétézt laposokat és fokozatokat alkot.

Az említett pala-hegységekben gazdag érctelepek vannak. Itt-ott e vidéknek másféle kőzeteiben is fordulnak ugyan elő ércek, de azok figyelemre sem méltók a palahegység nagyszerű telepei mellett. Ezek a karintiai ércképződésekhez hasonlóak, s rendszeren az agyagpala különféle fajtaiban ágaznak szét. Irányuk általában szabályos, vagyis a hegység természetével megegyezően keletről nyugatra tart. Dőlésök rendszeren déli, de sok helyütt, kivált kelet felé a Branyiszko hegység közelében, eltérések is vannak.

A vidék legjelentősebb telepei: az ugynevezett »durva-telér«, mely Gölnicbánya és a két Szlovinka környékén ismeretes és a kotterbachi völgyben is előfordul; azután az ugynevezett »bindti-telér« Igló mellett; s végre az »arany-telér«, mely Gölnicbánya mellett van és Nagy-Kunchfalváig, s egyik ága Svedlérig terjed. Jelentős érctelepek továbbá azok a telérek, melyek Lassúpatak, Merény, Svedlér és Szepes-Remete

környékeit ágazzák be. Mindezek a telepek leginkább rézkénegeket tartalmaznak. Hozzájuk dél felől más telérek csatlakoznak, melyekben leginkább piskoltfényle fordul elő. Délkeletre a terjedelmes szomolnoki ércöv következik, melyben három nagy telepen kívül még sok más és nagyon jelentős réz tartalmú vaskéneg-telér van. Ezekhez végre a Stoósz, Metzenzéf és Jászó környékein levő vasérc telepek csatlakoznak. Szomolnok mellett az agyagpala és zöldkő határain tömeges vaspát telepek vannak, még pedig mindenféle kiterjedésben és vastagságban. Gölnicbánya mellett pedig mágnesvas és barnakövek is mutatkoznak, de nem nagy mennyiségben.

A vidék érctelepeinek vastagsága különféle, néhány deciméter és tíz, sőt még több méter között váltakozik; a dobsinai telepek vastagsága 8—12 méter, a szomolnoki főtömegé 40 méter.

Mind e telepekben legjelentősebb ércek: a rézkéneg, a fakóérc, a vaspát, a vASFényle, a piskoltfényle, a speisskobalt, a nikkel-kéneg, az arzenik-nikkel-kéneg, s a vaskéneg. A kobaltos telepekben mellékesen még sokféle más ásvány is előfordul.

A telérközvetek, melyek között az ércerek szétágaznak, rendszeren szétmálott pala, kvarc, mészpát, súlypát és ankerit. A rézkéneg leginkább a zöldpalákban van, de Szomolnok mellett a fekete palákban is mutatkozik. A kotterbach-i völgyben gyakran természetes kénésőt is találnak. Szomolnok határában pedig természetes réz és kén is előfordul a rézkéneg mellett.

Ez a földtani vázlat némiképen megvilágosítja azt is, hogy mely *alapokok* miatt lőn ez a hegyvidék, az emberkéz belé férkőzése után, a különféle ércek tárháza. Mint a legrégibb földalakulások egyike, az

érckeverékek tömegeivel áterezve ömlött ki földünk első puha kérgének repedésein. Borító rétegeit a levegőnek hőváltozásai és vízlecsapódásai lekoptatván, sok helyütt közvetlenül felszínére kerültek méhének kincsei. Később beerdősödvén, az érctűrés és fémolvasztás legelső eszközét, a fát is maga termelte meg. Tehát kezdetétől fogva arra volt rendelve, hogy az ember elméjének és kezeinek munkájával megművelve, okvetetlenül bányavidékké válják.

Erre *domborzatának viszonyai* is nagyon kedvezőek valának. Hegysorainak oldalágai, melyek a hosszanti fővölgyekbe egészen a patakokig lenyúlnak, nagyon megkönnyítették az érctűrés megkezdését, rendkívül sok apró keresztvölgye pedig szinte csalogatta befelé a kincskeresőket, a gazdagabb ereknek nagyobb mértékű kizsákmányolására. Szomszédos vidékeivel közlekedése is alkalmas volt a bányaművelés kifejlesztésére, mert fővölgyei és alacsony hegyláncain át vezető hágói, fémfogyasztó földműves és iparos lakókkal benépesült tájakra vezetnek.

Hegysorai három főcsoportban emelkednek, és pedig az éjszaki, a déli, s a keleti csoportban. Az éjszaki, a legnagyobbik, a Hernád és Gölnic folyók között, a déli a Gölnic középső folyásának déli oldalán, s a keleti a Szomolnoki-pataktól és a Gölnic alsó folyásától keletre ágazik szét. Az éjszaki csoport főgerince nyugat-keleti irányban hosszan terjed el, s éjszak, dél és kelet felé lejtősödik; a déli és keleti csoportok csak rövid beágazásai a szomszédos vidékek hegységeinek, s éjszak és nyugat felé lejtősödnek.

A vidék *éjszaki hegysora* a Királyhegyből (1943 m.) északkelet felé indul ki, s a Háromkút (1508 m.), Gogyoros (Uplasz, 1557 m.), Előhegy (Predna-hola,

1548 m.), Henil-köve (Hnilec, 1021 m.), Paphegy (Popova, 1056 m.) és Jávoros (Javorina, 1188 m.) nevű kúpokon át hullámosan lefelé ereszkedve, az Irtásos (Kopanyec, 1134 m.) kúppal lép be Szepes-vármegye határába. Onnét a hegygerinc kanyargósan délkeletnek fordul, és pedig a Tar (Glatz) nevű hegysornak Sötéthegy (Vahon, 1141 m.), Hársas (Lipovec, 1160 m.), Hollókő (Havrana-szkala, 1158 m.) és Verebes (Vrablova, 988 m.) kúpjain át a Szárazhegy (Szuchi, 1121 m.) nevű kúpig, a hol kétfelé ágazik szét. Egyik ága északkelet felé a Kopaszkő (Holi-kamen, 1100 m.), Hal-hegy (Fischberg 992 m.), Medvefej (Bärenkopf, 908 m.) és Táblás (Scheibe, 584 m.) kúpokon át Igló városáig nyúlik; másik ága pedig a Pokol (Hüll, 1138 m.), Ördögfej (Teufelskopf, 1035 m.) és Jánoshegy (Haniszkova, 1164 m.) kúpokon át a Nagy-Gumós (-Knolla, 1268 m.) kúpig délkeletnek tart. Ott ismét két ágra oszlik a gerinc. Az egyik megmarad a délkeleti főirányban, s a Kis-Gumós (Knolla, 1160 m.), Szepegő (Greiner, 1074 m.), Jávor (1088 m.) és Kopaszka (Holicski, 1074 m.) kúpokon át a Merényi-bükkös (Buchwald, 1116 m.) kúpjába szélesedik el, melynek tovább ágazásai északkeleten Merény városa mellett a Feketehegy (811 m.), délkeleten a Zöldhegy (739 m.) és délen a Jerleng-tárnája (Jerlengstell, 769 m.) nevű kúpokban végződnek. A Jávor kútból északkelet felé a Karóhegy (983 m.) ágazik ki. A Nagy-Gumósnak másik ága a Sziklafal (Murány, 1232 m.) és Szárazhegy (1007 m.) kúpokon át északkeletre vonúl a Nyerges (Grätel, 882 m.) kúpig. Onnét egyik ága észak felé a Pocsolyás (Sumpfberg, 825 m.), Bolondkő (Tollstein, 708 m.) és Csengő (Klingovka, 649 m.) kúpokon át Igló városáig terjed. Másik ága észak-

keletre az Óhegy (875 m.), Hiúzos (Luchsland, 798 m.) és a Teplicska község mellett levő Sövénymögi (Zaplotami, 569 m.) nevű kúpokon át a Márkusfalva községgel szemben emelkedő Bimbós (Pucsiszka, 503 m.) kúpig ér. S harmadik ága az Óhegy, Lankás (Ubocs, 791 m.) és Panaszos (Zsaloba, 820 m.) kúpokon át délnek domborodó ívben keletre húzódik, a Zavadka község mellett levő Fenyveske (Szoszninka, 891 m.) kúpig. A Fenyveske éjszaki ága a Halmos (Sztoszki) nevű lapos hegyhátba olvad át, melyen Kotterbach község mellett a Hátsózúg (Zadne-kuti, 737 m.) és Égett-domb (Szpalene-sztoszki, 668 m.) nevű halmok duzzadnak föl; délkeleti ága pedig a Vörösfenyves (Szmrecina, 883 m.) kúpon át vonúlva, a Tilalmas (Hégény-) hegységet alkotja, mely majdnem egyenesen dél felé szélesen elnyúlva és mindegyre alacsonyodva, Svedlér városa mellett a Pálmahegy (707 m.) kúpban végződik. A Tilalmas közepe táján levő dombhátból kelet felé a lapos gerinc az Oláhhegy (1015 m.) kúpban szökken föl. Ott ismét háromfelé ágazik szét. Éjszaki ága a Sertésdomb (Szvinszki-harb, 885 m.) és a Porács község mellett levő Magashegy (Viszoki, 875 m.) kúpokon át a Kovás-hegységhez csatlakozik, mely nyugat-keleti irányban Matejóc községtől a Templommögi (Za-kosztelom, 612 m.), Magashegy, Földes (Szejkova, 809 m.), Andráshegy (Andrejszki, 858 m.), Krompachi-szikla (921 m.) és Rókadomb (565 m.) kúpokon át, egészen Krompach városáig vonúl, s melynek éjszaki alacsony ágai a Hernád folyó déli partjain meredeken végződnek. Az Oláh-hegy keleti ága kettős; az éjszaki a Laposhát (Vajfeni-harb, 939 m.), Vágáshegy (Rubanica, 745 m.) és Sziklás (Szkala, 902 m.) kúpokon át, a déli pedig a Kapudomb (Na-

vrata, 895 m.), Vasas (Zselezna, 844 m.), Szárazhegy (Szuchinec, 906 m.) és Érchehy (Rudnik, 1014 m.) kúpokon át Felső-Szlovinka községig terjed. Az Oláh-hegy délkeleti ága a Bükkös (Buchwald, 1130 m.), Ligetes (Eiwang, 1074 m.), Árkos (Karaban, 1100 m.), Borzhegy (1063 m.), Saskút (1049 m.), Hollófej (1022 m.), Bányás (Banszki, 1009 m.) és Éleshegy (Osztri, 1054 m.) kúpokon át északkeletre kanyarodik, s a Szurdokos-hegy (Klippberg, 1030 m.) kúpjában ismét három ágra oszlik. A Bükkös kúpból délnyugat felé a Kőrifás (Aszpern, 637 m.), s délfelé, Svedlér városa mellé, az Akasztódomb (Galgenhubel, 671 m.) kúp ágazik ki; az Árkos kúpból pedig délfelé, Szepes-Remete városa mellé, a Csúcsoskő (872 m.) és az Álomhegy (779 m.). A Szurdokos-hegynek északi ága az Omlókő (Ropstein, 882 m.) és Büszke (Stolz, 693 m.) kúpokon át Krompach városáig ér; a keleti az Omlókő, Rontókő (Pohibel, 806 m.), Völgyes (Grondel, 792 m.) és Füstölő (Kurlova, 799 m.) kúpokon át Jekelfalva községig nyúlik, s ott a Meszes (Vapenica, 628 m.) kúpnak szakadozott meredek falában végződik; s déli ága a Szántóföldes (Vangort) nevű lapos hegyhátat alkotja, mely az Éleskő (Osztra-szkala, 806 m.) kúpon át Prakfalva községig terjed.

A vidék *déli hegysorai* a Gömör-vármegye északkeleti szélén magasló Sós- (Szulova-) hegységnek északkeleti ágai. Jelentősebbjei: délnyugaton a Kopasz (Hola, 1258 m.) kúpból északkeletre benyúló Nyeregcsúcs (1204 m.); odább keletre az Ördöghegyből (1248 m.) északkeletre húzódó Nyugalmas (Friedwald) nevű hegysor, mely a Gara-rétje (Garaitz-Mähwach, 1066 m.), Csalitos (Hagrott, 1025 m.) és Védőfal (Schützenwand, 764 m.) kúpokon át Merény városáig ér; még odább

keletre a Koldushegyből (1223 m.) egyenesen északra tartó Fagyos (Fröstel) nevű hegysor, mely a Szárazhegy (Szuchi, 1219 m.), Berkenyész (Zsurinka, 1111 m.) és Vasárnap (959 m.) kúpokon át Lassúpatak és Óvíz községek között vonúl le, a Gölnic folyó délnyugati partjáig; ismét odább keletre a Bokros (Prikrjad, 1252 m.) kúpból észak, majd északkelet felé vonuló hegysor, mely a Bükkös (Bukovina, 1240 m.), Aranyasztal (1318 m.), Dargó (1130 m.), Vesekő (Genier, 1005 m.) és Malomdomb (Mühlhübel, 638 m.) kúpokon át Svedlér városáig terjed; azután ugyancsak a Bokros kúpból kiinduló másik ág, mely a Szárazhegy (1255 m.), Madárhegy (1121 m.), Koromás (861 m.), Hámorhegy (667 m.), Kishegy (Höhel, 692 m.) és Csúcsos-hegy (703 m.) kúpokon át, Szepes-Remete városáig nyúlik; s végre délen a Csükerész (1187 m.) kúpból észak, majd északkelet felé vonuló hegysor, mely a Fogaska (Zenderling, 1031 m.), Tompakő (Stumpen, 1046 m.), Éleskő (Scharfenstein, 994 m.) és Fecskehegy (1063 m.) kúpokon át Szomolnok és Stoósz városok között húzódik el, s a Fecske-hegynek Kopaszkő (Golec, 801 m.) és Katlanos (Lach, 963 m.) nevű északi kúpjaiban Szomolnokhuta városa mellett végződik.

A vidék *keleti hegysorai* az Abaúj-Torna-vármegye északnyugati szélén emelkedő Kassai-hegycsoport nyugati kiágazásai. Közölök jelentősebbek: délkeleten a Kopogós (Kloptana, 1155 m.) kúpnak északnyugati ága, mely a Hutahegy (Huttnahola, 1096 m.), Táblás (Scheibenberg, 951 m.) és Várdomb (Schlosshübel, 690 m.) kúpokon át Szepes-Remete városáig, a Tábláshegy és Tölgyes (Dubova-ubocs, 575 m.) kúpokon át pedig Nagy-Kunchfalva községig ér; azután

ugyancsak a Kopogós kútból éjszakra nyúló Prakfalvi-hegysor; odább keletre a Kékkő (986 m.) kútból éjszakra vonuló Mocsaras (Na-mlakoch) nevű hegysor, mely Prakfalva község mellett a Molnárhegy (Mlinarka, 557 m.) kúpban végződik; még odább keletre a Fehérkő (1129 m.) kútból éjszakra húzódó hegysor, mely a Császárhoegység (Ziser, 886 m.) és Majomkő (783 m.) kúpokon át Gölnichánya városáig terjed; ismét odább keletre a Kojsói-kopaszhegy (Kojsóihola, 1248 m.) kútból északkelet felé nyúló Görgeteges- (Grellenseifi-) hegyhát, mely a Hajlós (Prehib, 1168 m.), Áldozókő (Zsdjariki, 1092 m.), Feketefű (Csernezela, 922 m.), Labodás (Lebedova-rovenj, 825 m.), Dombocska (Vrsek, 772 m.) és Ezüstcsúcs (746 m.) kúpokon át Kojsó község mellett elvonulva, Nagy-Folkmár község mellett a Kénes (Svablice, 528 m.) kúpban végződik; s végre délkeleten az Opáka község mellett emelkedő Kerekhegy (Okruhla, 1087 m.) kútból észak felé húzódó hosszú hegysor, mely a Szárazhegy (Szuchi-vrch, 885 m.), Omlásmögi (Za-lom, 825 m.) Falaskő (Murovana-szkala, 894 m.), Folkmárikőszál (-szkala, 918 m.), Éleshát (Osztri-harbek, 796 m.), Hárshegy (Predlipi, 723 m.), Köveshát (Kamení-harb, 573 m.) és Úrhegy (Panszki, 634 m.) kúpokon át Kis- és Nagy-Folkmár községek között elvonulva, a Saskő (Orlovec, 787 m.) kúpban Jekelfalva község mellett végződik.

E hegysorok közé keskeny, de magas helyzetű völgyek nyílnak. Két főcsoportban helyezkedtek el: éjszakra a Hernád-mentiek; s délen, középpütt és keleten a Gölnic-mentiek.

A *Hernád völgye* a vidéknek éjszaki határvonala. Iglótól Márkusfalváig délkeletre, onnét Krompachig

kissé éjszak felé domborodó ívben keletre, s onnét Margitfalváig ismét délkeletre nyílik. Lejtősödése jókora, mert talpa Iglótól (458 m.) Márkusfalva (445 m.), Haraszt (423 m.), Olcnó (391 m.), Szepes-Olaszi (385 m.), Krompach (364 m.), Kluknó (357 m.), Istvánhuta (352 m.) és Margitfalva (313 m.) mellett lefelé ereszkedve, a vármegye keleti határszéléig (288 m.), körülbelül 60 kilométer hosszúságban, 170 méternyi, vagyis átlagosan 0·28⁰/₀-nyit hajlik lefelé. E vidékbe tartozó déli mellékvölgyei közül jelentősebbek: a Tölgyes- (Taubnitz-) patak völgye, Iglótól délnyugatra; a Bindti- és Kotterbachi-patakok völgyei, Márkusfalvától délkeletre; a Szent-János-völgye, Szepes-Olaszitól délre; a Porácsi- és Szlovinkai-patakok völgyei, Krompachtól délre és délnyugatra; a Hegymögi- (Za-hura) völgy, Kluknótól délnyugatra; a Gölnic völgye, Margitfalvától délnyugatra; s az Ördög- (Csertovik-) patak völgye, a vidék keleti határán. Ezek, kivéve a Gölnic-völgyét, mind rövidek, keskenyek, zegzugos irányúak és rohamos esésűek. A fővölgyből és a mellékvölgyekből nagyon sok apró, szűk és meredek völgyecske vágódik be a vidék éjszaki hegyláncának oldalaiba.

A *Gölnic völgye* a vidék délnyugati szélén határvonal, azután kelet és északkelet felé középső tengely. Sztracenától Nagy-Hnilecig keletnek, onnét kis darabon délnek, majd Merényig északkeletnek, onnét Szepes-Remetéig délkeletnek, s onnét prakfalvi erős déli kanyarodóján át Margitfalváig ismét északkeletnek nyílik. Lejtősödése rohamos, mert talpa Sztracenától (791 m.), Nagy-Hnilec (680 m.), Merény (533 m.), Svedlér (482 m.), Szepes-Remete (459 m.), Nagy-Kunchfalva (425 m.), Prakfalva (398 m.), Gölnicbánya (372 m.), Máriahuta (341 m.) és Jekelfalva (330 m.) mellett le-

felé ereszkedve, Margitfalváig (315 m.), körülbelül 75 kilométer hosszúságban, 476 méternyi, vagyis átlagosan 0.63%-nyit hajlik lefelé. E vidékbe tartozó mellékvölgyei közül jelentősebbek: északi oldalán a Vaspatak völgye, Merénytől nyugatra; a Rézvölgyi- (Kupfergrund-) patak völgye, Svedlértől északnyugatra; a Szárazpatak (Dürrenseifen), Pörkölvölgyi- (Röstengrund-) patak és Meszespatak (Kalichseifen) völgye Szepes-Remetétől északra; a Bányás- (Banszki-) árok völgye, Nagy-Kunchfalvától északra; a Thurzófüredi-patak völgye Gölnicbányától északnyugatra; s a Zakárfalvi-patak völgye, Máriahutától északnyugatra; déli oldalán pedig a Lassú-patak völgye, Merénytől délre; az Óvízi-patak völgye, Svedlértől délnyugatra; a Sebespatak (Schnellenseifen), Kristófvölgyi- (Stoffsgrund-) patak és Szomolnoki-patakok völgyei, Szepes-Remetétől délnyugatra és délre; a Nagy-kohói (Hutni-) patak völgye, Nagy-Kunchfalvától délre; a Kisvári- (Hralikov-) patak völgye, Prakfalvától délre; a Hidegvíz-völgy, Prakfalvától délkeletre; a Görgeteges-patak (Grellenseifen) völgye, Gölnicbányától délkeletre; s a Kojsói-patak völgye, Jekelfalvától délre. Ezek, kivéve a Szomolnoki-patak völgyét, szintén mind rövidek, keskenyek, zezugos irányúak és rohamos esésűek. A fővölgyből és a mellékvölgyekből e tájon is nagyon sok apró, szűk és meredek völgyecske vágódik be a vidék északi, déli és keleti hegysorainak oldalaiba.

A *Szomolnoki-patak völgye* különös figyelemre méltó, természeti és történeti nevezetességei miatt. Ez középső tengelye a vidék délkeleti tájának. A gömör-vármegyei Uhorná községtől Szomolnokhutáig északkeletnek, s onnét Szepes-Remetéig majdnem egyenesen északnak nyílik. Lejtősödése szinte mere-

dek, mert talpa Uhornától (731 m.) Szomolnok (561 m.) és Szomolnokhuta (510 m.) mellett lefelé ereszkedve, Szepes-Remetéig (440 m.), körülbelül 17 kilométer hosszúságban, 291 méternyi, vagyis átlagosan 1.75%-nyit hajlik lefelé. Szintén igen sok apró, szűk és meredek mellékvölgyecskéje vágódik be a környező hegysorok oldalaiba.

Mindezeket a völgyeket és völgyecskéket rendkívül sűrű és nagyon kanyargós *vízerek* ágazzák be. De közzölök csak a Hernád, a Gölnic és a Szomolnoki-patak jelentős. A többi mind rövid, kevés vizű és igen nagy esésű; a »seifen« melléknevűek nagy serege igazán csak habzó csermelyke.

A vidék völgyeinek felső végei majdnem mind fölnyúlnak a hegysorok gerincéig, de meredekségök miatt csak gyalog közlekedésre alkalmasak. Jó *szekérútas* *hágó* 10 van e vidéken, melyek közzől 5 éjszakra, s 5 délre vezet. Az éjszakiak közzől nyugaton a paphegyi (1056 m.) a Gölnic felső völgyéből a Hernád felső völgyébe, a dobsinai jégbarlang tájékáról Szepes-Véghelyre visz; a nyergesi (gräteli, 832 m.) a Vaspatak felső völgyéből a Hernád völgyébe, Kis-Hnilec-ről Iglóra; a hollófeji (849 m.) a Gölnic középső völgyéből a szlovinkai völgyön át a Hernád völgyébe, Szepes-Remetéről Felső- és Alsó-Szlovinkán át Krompachra; az éleshegyi (osztrii, 856 m.) a Gölnic alsó völgyéből a szlovinkai völgyön át a Hernád völgyébe, Gölnicbányáról Alsó-Szlovinkán át Krompachra; s a porácsi (790 m.) a Hernád márkusfalvi medencéjéből Kotterbachon, Porácson és a két Szlovinkán át a Hernád krompachi medencéjébe; a déliek közzől pedig nyugaton a naphegyi (zembergi, 747 m.) a Gölnic felső völgyéből a Kallós- (Wolkseifen) patak völgyébe,

Sztracenáról és Istvánfalváról Dobsinára; a szepegői (greineri, 1023 m.) a Vas-patak felső völgyéből a Gölnic völgyébe, Szepespatakáról Nagy-Hnilecre; az ökör-hegyi (1220 m.) a Gölnic középső völgyéből a Sajó felső völgyébe, Merényből Lassúpatakon át Kis-Veszverésre; a búzösi (pirtyii, 1000 m.) a Szomolnoki-patak felső völgyéből a Tatár-patak völgyébe, Szomolnokról Kraszna-Horka-Váraljára; s a hárshegyi (predlipii, 751 m.) a Gölnic alsó völgyéből az Ördög- (Csertovik-) patak völgyébe, Jekelfalváról Nagy-Folkmáron át Kis-Folkmárra vezet.

Szinte túlságosan soknak is látszik ez a száraz fölsorolása bányavidékünk természeti, s kivált hegyrajzi viszonyainak. De okvetetlenül szükségesnek tartottam tüzetesen bemutatni azokat ezen a földdarabon, hol a természet parancsoló ereje mondhatni a világ végéig előre kiszabta az ott élő emberek foglalkozásának és művelődésének útját-módját, tehát egész történetének fővonalait is. Épen ez a körülmény, a földrajzi tényezőknek *szakadatlan és szinte erőszakos hatása* az emberi szellem fejlődésére, leghasznosabb tanulása és legérdekesebb törvénye e vidék történetének.

De ez a történet más okok miatt is *közérdekű* és különös figyelemre méltó. Mert nem az érctűrés mesterségének, vagy tudományának, hanem a bányaművelő emberek társas külső és belső életének előre és hátra mozdító eseményeit rajzolja. S nemcsak hazánk bányászata történetének, hanem egész nemzetünk történelmének jelentős része. Sőt a bányászok egyetemes érdekközössége következtén, még a külföld nagy országai bányászatának történetével is sokképen össze függ.

Kétségtelen ugyanis, hogy a kisebb területű és népességű bányavidék jogi, műszaki, forgalmi és egyéb életviszonyai teljesen megegyeznek az egész ország bányászatának hasonló viszonyaival. A mi a kisebb vidékeken hasznos, vagy káros a bányászatnak, az országszerte ugyanolyan hatású; viszont az általános jó, vagy rossz a részekben is ugyanaz. Másfelől ama szoros összeköttetés miatt, mely az ország különféle vidékeinek államjogi, társadalmi és gazdasági érdekeit egygyé fűzi, az olyan helyek lakói, a hol bányák nincsenek, ugyannyira részesek a közös érdekekben, mint a bányahelyek lakói. E kölcsönösség nyomatékossága főképen akkor tűnik ki, midőn a bányászat külső kérdései, például az erdészet, vagy vízjog szabályozása, avagy a bányaművelők jogi és társadalmi helyzete kerülnek szőnyegre, a melyek körül a bányászatnak támogatása és előre segítése a haza minden lakójának egyképen hasznos.

A szepesi bányavárosok történetének érdekességét az is fokozza, hogy e vidék bányaipara nemcsak manapság jelentős hazánk gazdasági életében, hanem hosszú századokon át előkelő helyet foglalt el a magyar bányászatban, részint okszerű fejlettsége, részint pedig nagyszerű eredményei következtén. Ez okok miatt e vidék bányász lakói régente kiváltságos polgárság valának és királyaink különös pártfogását élvezték. Ezen a réven hazánk közjavaiból nagybecsű kedvezésekben részesültek ugyan, de viszont ha nemzetünk sorsa balra fordúlt, soha sem vonakodtak semmi áldozattól és nekik való közmunkától, hanem mindig értékes szolgálatokat teljesítettek a magyar közügyeknek. És pedig nemcsak az ásványvilág kincseinek termelésével és hasznosításával, hanem véráldozataikkal

is, midőn a háborúban a magyar seregek műszaki munkásai gyanánt, mint aknafúrók, sáncépítők és várostromlók, gyakran a legveszélyesebb tennivalókra vállalkoztak.

Még jelentősebbnek bizonyúl e bányavidék története, ha általánosabb, mondhatni európai vonatkozásait is figyelmünkre méltatjuk. Nevezetesen a bányászok élethívátása és munkaköre az ásványoknak földalatti világában gyökerezvén, anyagi és szellemi életüket a földszínen munkálkodó társadalomával igen laza kötelékek fűzik össze. Ennek következtén az országok történelmének mindennapi eseményei sokkal csekélyebb hatást gyakoroltak a bányaművelőkre, mint a nemzetek többi osztályaira. Tehát bányavárosaink polgársága is a nyugodtabb és állandóbb politikai irányok híve volt mindig. Saját különös munkássága körében pedig, mely világszerte mindenütt egynemű körülmények között folyik, hajdanta, midőn a bányatudomány még csak gyermekkorát élte, bányavidékünk lakossága nem utolsó helyütt serénykedett a bányaművelés gyakorlatának és elméletének előre fejlesztésében. Akkoron a különféle országok bányászai kölcsönösen közölvén egymással tapasztalásaikat, abban az egyetemes szak-művelődésben a szepesi bányavárosok polgársága német okosságának és szorgalmának teljes erejével részt vett. Sőt már elődei, e vidéknek őskori lakói is figyelemreméltó eredményeket értek el az ásványvilág kincseinek kikutatásában és fölhasználásában, hosszú évezredek előtt.

A szepesi bányavidéken *az ember nagyon régen letelepedett*, nemsokára a jégkort követett özönvizek után. Ezt kétségtelenül igazolják az egész vármegye területén, s a Gölnic folyó mentén és a környező hegyeken is jókora mennyiségben talált történetelőtti

emlékek. Ezek nyomain nemcsak azt lehet bebizonyítani, hogy e helyütt már az őskorban állandóan laktak emberek, hanem a leleteknek egymással egybevetéséből nagyon valószínűen következtethetni amaz emberek életmódjára, sőt műveltségök fokaira is. A talált tárgyakból a történetelőtti lelőhelyek korait és kiterjedését egészen határozottan megállapíthatni. A védettebb völgyzugokban, hegytöbörökben és barlangokban ma is ott heverő kunyhó-tapaszkok és korong nélkül készült cserepek halmazai, az élet különféle szükségének kielégítésére szolgáló eszközökből, s az ember hiúságát és szenvedélyét jelző ékszerekből és fegyverekből pedig sok mindent kiolvashatni, a mi az itt lakott emberek őskori állapotáról és fejlődéséről legalább vázlatos képet nyújt. Az ő ember életefolyása, az eddigi ásatások és leletek hiányossága miatt, csak félig kinyitott könyv ugyan, de a húzamosan egy helyütt lakott népnek elveszített és elrejtett tárgyai mégis sok és elfogadható adatot szolgáltatnak ama nép műveltségéről. Természetes, hogy ez adatok közzől, a további tüzetes kutatásokig, csak azok lehetnek bizonyító erejűek, a melyeknek történetelőtti jellege teljesen kétségtelen.

Ilyen őstörténeti tanúbizonyságok a szepesi bányavidék területén a széngödrök, a cölöpépítmények, a csont, cserép, szén, hamu, vas és bronz leletek, s néhány hegytetőnek lépcsős építménye és körsánca. Ezeknek együttes világítása derengővé változtatja bányavidékünk őskorának homályosságát.

A *széngödrök* a Gölnic középső és alsó folyását szegélyező hegylejtőkön itt-ott még ma is előfordulnak. Különféle nagyságúak, de lényegök ugyanegy: mélyre ásott verem; köröskörül magas földtöltés; a

verem fenekén az agyagos földben 0.5—1.5 méter széles tűzhely, mely rendszeren 3 centiméter vastagon átégett; a tűzhely fölött faszén darabok, s néhol 75 centiméter vastag hamuréteg. Mindenik széngödör dél felé hajló lejtőn van. Némelyik gödörnek körtöltése 20 méter magas. Mind kerülék alakú, s 5—7 méter hosszú. Ritka eset, hogy a tűzhely körül durva, kezdetleges cserép mutatkozik, de annál több ott a teljesen megégett kavics, mely a szabad levegőn szétmálk. A gödrök rendszeren telve vannak termő földdel. Minthogy a gödrök mellett a termő föld mindenütt csak 20—30 centiméter vastag, alatta pedig a föltárt széngödörök falaihoz és fenekéhez hasonló homokköves agyag van: kétségtelen, hogy azok a gödrök emberi kéz munkái. S mert bennök sehol sem találtak műveltebb életre mutató eszközöket, azért bizton mondhatni, hogy legrégibb nyomai az ott lakott embereknek. Minden esetre jelentősek, mint a zord éghajlat ellen védekezésnek különös rendszere. Valószínű, hogy mindenik széngödör búvó és tüzelő helye volt egy-egy családnak, melyek a folyó halai-
val és az erdők vadaival táplálkoztak. Ha hozzá képzeljük a széngödörhöz, hogy lakói, biztosság okáért, tetejét befödtek kidőlt fatörzsekkel, melyeket még korábban ismert kőfejszékkel legalyaztak: szemeink elé lebben a cigánycsalád faluvégi putrija, melyről valószínűen a faszalak közeit betapasztó sáros törmelék sem hiányzott. A széngödör még nem volt meg a jégkorban, mert az ez után következett nagy árvizek tele rakták volna kavicscsal. De minden esetre abból az ősi korból való, midőn a Gölnic vize a mérnyi, svedléri, szepes-remetei, gölnicbányai és margitfalvi kis medencékben tavakat alkotott, s a víz föl-

színe a magasabb lejtőket mosta, mert másként a folyóhoz közelébb és mélyebbekre ásták volna a gödröket. Az is valószínű, hogy a széngödör lakója közvetlen utódja volt az özönvizek után élt embernek, mert föltűnő helyismerettel válogatta ki a vermeknek legalkalmasabb lejtőket.

A *cölöpépítkezés* már fejlettebb emberi műveltségről tanúskodik. Ilyesminek nyoma csak egy helyütt van a szepesi bányavídéken. A Kovás-hegységnek észszak felől alacsony dombháttal védett keskeny fősíkján, a Rablószerék nevű hegykúptól keletre, néhány tölcsér alakú iszapos mélyedés van. Mind agyagos talajúak, tehát kétségtelen, hogy hajdan apró tavak valának; nedves tavaszokon és záporos napok után most is álló víz borítja a tölcsérek fenekét. A porácsi barlang és az András-hegy déli lejtőjén levő földüregek, mind a Kovás-hegy belsejébe mélyednek, s azok a tölcsérek az alattok levő barlangok boltozatai beszakadásának következményei. E töbörök aljából sok égett facölöpöt és durva cserepet ástak ki. Azok a facölöpök csak kezdetleges e nemű építkezés jelei, de azt bizonyítják, hogy készítőik már második fokán állottak a műveltségnek, mert ismerték a vasat is, melylyel cölöpjeiket megfaragták.

A *csont, cserép, szén és hamu leletek* a vidéknek két nagyobb barlangjában, a szlovinkai Juhakol nevűben és a porácsi Étető nevűben fordultak elő. Az első az András-hegy délnyugati lejtőjén van. A csúcs alatt körülbelül 50 méternyire, meglehetősen széles hegylépcsőn, a hegy oldalában 8 méter magas nagyszerű gótíves kapu nyílik, mely 30 méter hosszú és 20 méter széles, de alacsony boltozatú terembe vezet. Az óriási kapun át fölülről sehonnét sem juthat be a

víz, tehát száraz a belső talaj. Száraz a nagy teremből befelé vezető, 43 méter hosszú, alacsony és szűk folyosó is, melynek talaja éles kőtörmelékkel és szűrös csontszilánkokkal födött. E csontok mind újkoriak; közöttük nyoma sincsen történetelőtti tárgyaknak. A folyosó belső végén levő kis teremből négy felé ágazik szét a barlang. Legtágasabbik odújában már néhány lépés után észre vehetni, hogy ott a barlang beszakadt, s a törmelékek hova-tovább mind vizesebbek. Végre a törmelék a boltozatig ér és elzárja az utat nedves agyagos omladékával. Abból néhány darab történetelőtti cserepet és szenet ástak ki. Ez omlás fölött van egyike az imént említett tölcséres töböröknek, tehát kétségtelen, hogy a víz sodorta le a barlangba a cserepeket és a szenet. Sokkal gazdagabb eredményű volt a porácsi barlang kikutatása. A községtől éjszaknyugatra, mintegy 40 méter magasan a völgy talpa fölött, meredek sziklacsoportok között két barlang bejárása nyílik. A nagyobbikon át csak néhány méterre jutni befelé, mert beomlott. Ott a meszes agyagban a barlangi medve csontjainak törmelékei között finom cserepeket találtak, melyeket bizonyosan a víz hordott oda. A kisebbik kapu körülbelül 180 méter hosszú barlangba vezet, mely közepe táján öt ágra oszlik. A bejáró gádor az elején lefelé hajlik, de mégis mélyebb helyzetű, mint a barlang termeinek és folyosóinak talpai. Ezek mind fölfelé emelkedők, s tele vannak gömbölyűre csiszolt mészkavicscsal és különféle csontdarabokkal. A nagyobb csontok majdnem kivétel nélkül az üregek szélein vannak szétszórva, s külsejük világosan mutatja, hogy sokáig voltak a víz sodrásának játéka. Az üregek közepén levő kisebb csontok pedig tükörsíma csí-

szoltak. A csontok között a legkülönfélébb állatok maradványai vannak összekeveredve: a barlangi medvéé, a barlangi ebé, a barlangi macskáé, a gímszarvasé, az ököré, a házi sertésé, a juhé, az őzé, a nyúlé és a denevéré. Azonkívül találtak ott sokféle cserepet: durva agyagból puszta kézzel készített 18 milliméter vastagságú esetlen darabokat, minden ékesítés nélkül; símított fölületű, gyönyörű domború díszítésű, s a legfinomabb iszapolt agyagból való cserepeket; egy darab 14,5 centiméter magas, 18 centiméter széles és 4—5 milliméter vastag agyagedényt, melynek feneke ki volt törve, s törésének éle azt mutatta, hogy finom, kissé leveles tömegű; szürkés fekete színű agyagból készült, belseje ólomszürke, külseje pedig, a beborító mészréteg alatt, egyik helyütt sárgás-vörös, másutt szürkés-sárga. Végre találtak még ott 4 darab kovaszilánkot, melyeknek egyike 9 centiméter hosszú volt, jól áttetsző és szürkés-sárga alapján tejfehér foltokkal és sárgás erekkel tarkázott színű; a juhnak, vagy kecskének ketté hasadt középső kézcsontjából készült árat; egy kihegyezett és egy ketté hasított bordacsontot, melyeket símitóknak használtak; a barlangi medvének egyik szemfogát, melynek kopott külseje sok használásra mutatott; s a barlang egyik mellékágában vastag faszén- és hamuréteget. Kétségtelen, hogy mindezeket szintén a víz sodorta oda. E barlangok fölött a hegytetőn sok töbörös mély behorpadás van. Az ott folyó Aranyos-patak felső medre pedig több hajdani nagyobbacska tó maradványa. Azok a tavak sellőkkel egybefüggők valának, s vizök akkor folyt le, midőn Fenyves-domb nevű mészkő gátját kimosta és áttörte. E tavakba az árvizek minden oldalról csontot, cserepet, csuprot, kézi-eszközt,

hamut, szenet hordottak össze, s mikor a porácsi barlang hátulsó része beszakadt, akkor a beomló víz magával ragadta mind azokat a hulladékokat és a tömérdek mészkavicsot. De a víz a barlangnak fölfelé nyíló bejáró gádjánál megtorlódott, s ennek következtén az üregekben hatalmas örvények támadtak. Az örvény az üreg szélén, a hol a víz sodra legerősebb vala, a súlyosabb csontokat, középtűt pedig a könnyebb tárgyakat rakta le, s a legkönnyebb szenet és hamut a melléküregbe torlasztotta át. Csak így érthető meg az a különösség, hogy a barlangi medve és eb csontjai ugyanegy rétegbe kerültek a durva kezdetleges cserepekkel, a finom edényekkel, a csonteszközökkel, a hamuval és szénnel, s az újkori házi állatok csontjaival. Ezt a magyarázatot megerősíti az a körülmény is, hogy a beomlás töböréhez közel emelkedő Templommögi és Sziklás hegykúpok innenső lejtőin a porácsi barlangban találtakhoz hasonló cserepeket, az Aranyos-patak torkolata mellett pedig bronzkarikát is leltek.

A *hegytetők lépcsős kiépítése* és velök kapcsolatosan a *vas leletek* szintén csak két helyütt fordulnak elő a szepesi bányavidék területén. Az egyik ilyen építmény az iglói Ház nevű, mely a Márkus-forrása fölött domborodó 719 méter magas hegykúpon van. A csúcs teteje meglehetősen széles; különféle nagyságú történetelőtti edényeknek durvább és finomabb cserepeit találták rajta. A kúptól lefelé körülbelül 30 méternyire, az egész hegyet 1—2 méter széles lépcső övezi körül, mely majdnem egészen a sziklába vájt emberi munka. Még lejjebb 20 méternyire, a hegyet 4—5 méter széles második lépcső köríti, mely már teljesen a mészkő tömegébe van beásva. Ennek déli

oldalán a szomszéd kúpig nagy lapos hegyhát vonúl, melyen szintén sok történetelőtti cserepet, s azon kívül őskori vassalakat leltek. Hasonló lépcsős építésekre akadtak Margitfalva környékén is, de ezeknek eredeti alakjait már megváltoztatta a szántó ekevas. Mindezek a hegylépcsők elhelyezése és mértékei, s a földmunkák minőségei annyira hasonlók egymáshoz, hogy bátran ugyanegy népfaj emlékeinek tekinthetni. Legkiválóbb közös jellegeik a rajtok levő nagy tűzhelyek, s a környékükön apró halmokban szétszórt vassalak. A szepesi lépcsős építmények valószínűen mind ünneplő törzs-szentélyek és őrhelyek voltak, mert kizáróan olyan hegykúpokon vannak kivájva, a melyekről messze látni a szomszédos völgyekbe.

A *körsáncok* egészen más rendeltetésűek valának: az ősnépek hullahamvasztói és hamvveder-tartói. Legérdekesebb példájok a szepesi bányavidék területén a márkusfalvi Tornyocska nevű. A községtől délnyugatra, a vasút sziklametszéséhez közel, magánosan emelkedő kúpon körülbelül 15 méter átmérőjű körsánc van. Falai 0.5—1 méter magasak és porhanyós mészkőből készültek. Világosan látni, hogy anyagát a hegykúp kemény sziklái közzől szedték össze és erős tűzzel puhították meg. Területén nem találtak történetelőtti emlékeket, de annál többet a környékén levő fekete földben; és pedig korong nélkül készült díszített edénycserepeket, sok obszidián-szilánkot és néhány csonteszközt. Ugyanilyen körsánc nyomai vannak még a Kovás-hegyen, s Margitfalva, Nagy-Folkmár, Gölnicbánya és Prakfalva községek mellett is, hol mindenütt előfordul a történetelőtti cserép és kőszilánk. Sőt Prakfalva környékén őskori sírokra is bukkantak, de nem vizsgálták meg tüzetesen.

A *bronz leletek* Szepes-vármegyében sok helyütt és elég bőven fordulnak elő, de a bányavídéken eddig csak háromra akadtak. Az egyiket a Hernád partján az Aranyos-patak torkolata mellett találták, a másikat az iglói vasúti állomás alapjának kiásásakor, a harmadikat pedig Svedlér község határában. Az aranyospataki lelet csak egy darab karvédő karika. Az iglói lelet véső alakú bronzdarab. A svedléri lelet 5 darab nagy korong alakú, négyélű vékony bronzszálból készült és erős gyűrűben végződő kézvédő tekercs, melyek között 2—2 páros; 2 darab hengeralakú karvédő tekercs; 1 darab talpas véső; s 3 darab újj-gyűrű alakú töredék. Cserép, vagy szén egyik lelet körül sem volt. Mind a három lelet közepes finomságú munka.

Az eddig vázlatosan bemutatott őskori emlékeken kívül van még e bányavídéken egy helyütt, a Szepes-Remete fölött emelkedő Csúcs-hegyen, ősrégi *rakott fal* is. Ezt szintén a vidék őslakóinak hagyatékaik közé sorolják, mert építésének módja egyáltalában nem hasonlít az ismert legrégibb romok egyikéhez sem. Valószínűen már a műveltség harmadik fokára fejlett nép vára volt, a hová nagy veszély idején fölmenekültek.

E történetelőtti emlékeknek tüzetes megvizsgálása, továbbá a Szepes-vármegye területén talált e nemű emlékekkel egybevetése, s végre a más vidékek és országok őskori leleteivel összehasonlítása után, a tudomány a következőket tanítja a szepesi bányavidek őslakóiról:

Szorosabb értelemben vett *barlanglakó emberek* soha sem éltek ott. A barlangot a víz hol szélesebbre mossa ki, hol pedig tele rakja mindenféle tör-

melékkel. A természetnek ez a szeszélyes játéka már a jégkor óta szakadatlanul folyik mind máig. A földrengések új hasadékokat és üregeket alkotnak, a levegő hőváltozásainak és lecsapódásainak lassú, de biztos rombolása pedig leomlasztja a szikladarabokat a boltozatról és az oldalokról. Az ilyen bizonytalan helyeket állandó lakóhelyéül nem szívesen választja az állat sem, annál kevésbé az ember. A tompa visszahangozás, a sűrű sötétség, s a nyirkoshideg levegő csakhamar kiűz minden élőt a verőfényesen sugárzó nap melegére. Azon fölül az ember ösztönszerűen érzi a barlangban, hogy menthetetlenül elveszett, ha ellensége valamiképen bezárja a kijáró kaput. E kedvezőtlen körülmények az okai, hogy a szepesi barlangokban ritkán találni nyomait őskori állandó lakóknak. A bennök gyakran előforduló tűzhelyek mind újabb keletűek és csak ideig-óráig tartó látogatások jelei. A hamut, szenet, cserepeket és csonteszközöket mindenikbe a víz hordotta be kívülről. A lakásra alkalmasabb sziklaüregekben pedig egyáltalában sehol sem bukkantak őslakók nyomaira.

Az emberi lakások első alakja a széngödör, s a második a cölöpépítmény volt e vidéken. Amaz a fémek ismeretét megelőző korból emez pedig már a fémek használásának idejéből való. Mind a kettő a *kelt-pannonok* lakóhelyéül szolgált, kik legrégibb népessége voltak nemcsak a mai Szepes-vármegye és Magyarország területének, hanem egész Középső-Európának. Előttök élt népnek semmi nyomát sem találták még eddig földrészünk derék-övében. A szepesi lépcsős építmények és körsáncok, s az itt talált kunyhótapaszok, agyagedények, kő- és csonteszközök, konyhahulladékok, elégetett emberi csontmaradványokkal tölt

hamvvedrek és kavicscsal kiépített sírok, mind a keltáktól származnak, mert ugyanolyanok, mint a középső európai kelta emlékek. A szepesi régi helynevek is bizonyítják, hogy itt évszázadokig, sőt talán egész évezredig kelta nép élt. A hol a kelta állandóan lakott, a Fekete-tengertől Gibraltárig, mindenütt hátrahagyott: azt, biat, dol, fel, furka, ger, glac, greina, gron, hun, kin, koissa, kol, kold, leuche, mar, rok, ruszkin, smog helyneveket, melyek közzől a szepesi bányavídéken is előfordúl: a Hernád régi német nevében Kun-art, a Tarhegy német nevében Glatz, a Szepegő-hegy német nevében Greiner, Kojso község nevében Koissa, s Folkmár község nevében mar. A műveltségnek magasabb fokára emelkedett kelták széngödreiket és cölöpépítményeiket a kényelmesebb kunyhókkal, s az után a fából épített sátrakkal cserélték föl. Telepeik valószínűen a most is hasonló nevű községek környékein voltak. A népmonda a bányavídéken is több helységet tart ősréginek, sőt néhol ki is jelöli az elhagyott lakóhelynek korábbi területét. A kelta nép vadászásból, halászásból és állattenyésztésből mindaddig tiszta ősjellegében élt e vidéken, míg meg nem kezdődött a germán és szláv népeknek ide települése; akkor a kelta elvándorolt, vagy beolvadt az új földhódítók fájába.

A *germánok* Krisztus előtt az első században tűnnek föl a történelemben. De már korábban kiszorították a keltákat a mai Németország területéről nyugat és délnyugat felé. Az a népmozgalom kevésbé érinthette a Kárpátok déli völgyeit, mert itt még Krisztus után a második században is kelták laktak. Az akkori római történetírók határozottan beszélnek rólok, midőn leírják ama nagy harcokat, melyeket a

római világbirodalom vívott a hazánk éjszaknyugati tájékaira már régebben betelepedett markomann, kvád és más germán törzsekkel.

Ezek közül valószínűen csak a *kvádok* érintkeztek a szepesi bányavidékkel. Húzamos időig laktak hazánk éjszaknyugati vidékén, s a földművelésen és állattenyésztésen kívül még bányaműveléssel is foglalkoztak. Birtokaik a mai Árva-, Liptó- és Gömör-vármegyékre is kiterjedvén, mint a rómaiakkal is közlekedő műveltebb nép, erős hatást gyakorolhattak Szepesnek és bányavidékünknek őslakóira. Az sem lehetetlen, hogy ide is beszivárogtak, s talán ők építették a szepes-remetei Csúcs-hegyen romokban heverő rakott falakat is. Hosszabb ideig tömegesen itt lakásuknak nincsenek tárgyas bizonyítékai.

Átalában az egykor itt élt germán néptörzsek csak hegykúpok, lejtők, völgyek, patakok és telepek neveit hagyták reánk emlékül. Ezeket a később ide települt szlávok mind átvették és maradi természetük szerint megtartották azután is, mikor a germánok már régen tovább vándoroltak, vagy elszlávosodtak. A helynevekből és az ókori történetírók hézagos tudósításaiból csak hozzávetően állapíthatni meg a germán törzsek itt lakásának időkorát és egymásutánját.

Midőn Krisztus után a második században az éjszaki germán törzsek nagyobb népegységekbe tömörültek, egyszersmind nagy küzdelmeket is folytattak egymással az állandó lakóhelyekért. Akkoron a *van-dálokat* kelet felől a gótok, nyugatról pedig a longobárdok és markomannok dél felé szorítván, föl kényszerítették a Kárpát-hegység éjszaki lejtőire. A szorongatott nép onnét a Dunajec és Poprád folyók völ-

gyein és Szepes földjén át a mai magyar Nagy-Alföld felé vonúlt. Vándorlásuk Krisztus után a 150-edik és 181-edik évek között folyt le, mert a longobárdok éjszakon 150-ben verték meg a vandálokat, a kik 181-ben már a Duna és Tisza között a rómaiakkal szövetkeztek. Bizonyos, hogy a Garam és Tisza között nagy hatalomra emelkedett vandálok nem hagyták őrízetlenül a nekik nagyon jelentős szepesi átjárókat, csak a harmadik században, mikor a gótok elől nyugat felé kényszerültek húzódni. E szerint, ha nem tömegesen is, de legalább őrsegűl, körülbelül egy századig laktak vandál telepek a szepesi bányavidéken. Itt kelta törzseket találtak, de nem irtották ki, mert a vandálok után harmadfél száz évvel ide került szlávok még átvették a kelta helyneveket. A szepesi történetelőtti leletekből semmit sem tulajdoníthatni a vandáloknak, mert ide jutásuk idejében már régen befejeződött a kő- és csontkorszak, s teljesen a vas uralkodott a környező széles országrészen is.

Krisztus után a harmadik században a *gótok* foglalták el hazánknak keleti és északkeleti harmadát. Biztos adatok nincsenek róla, hogy Szepes földjét is megszállották, de valószínű, hogy az éjszokról támadható meglepések ellen védekezni óhajtván, gondosan őrítették a Hernád, Poprád és Dunajec folyók völgyeit. Az is hihető, hogy a hunnok elől észak felé menekülő gót csapatok rövidebb-hosszabb ideig meghúzódtak a Gölnic és Hernád vizeinek bátorságos és békés völgyzugaiban.

A hunnoknak, s a hazánk területén utánok gyorsan váltakozó gepidáknak és avaroknak semmiféle nyomuk sincsen az egész Szepes-vármegyében. Ter-

mészetes is, hogy azok a síklakó félnomád népek még ellenségeiket sem üldözték e vidék szűk völgyeiben, melyek még akkor szinte járhatatlanok valának a lovas harcosoknak.

Míg hazánk délibb vidékein: a Nagy-Alföldön, a Duna-Dráva-közén és az éjszaknyugati-felföldön, századokon át harcoltak a népek egymással a gazdag termőföldekért, addig Szepesnek magas hegysorokkal körülzárt félreeső földjén nyugodtan és csöndben cseztörzsek. A zajtalan foglalásnak mindig kitűnő mesterei voltak a *szlávok*. A mint a történelemben föltűnést sem költve, lassan elterjeszkedtek Európa keleti és éjszakeleti oldalán, egészen az Éjszaki-tengerig és a Visztula folyóig: épen úgy teljes csöndben vonultak dél felé, az Adriai-tengerig, belepve a Balkán-félszigetet éjszaki felét is. Akkor került Szepesbe is egyik törzsük, a *vend*, Krisztus után a negyedik században. De a bányavídéken állandóbb lakásuknak semmi nyoma sem maradt.

Későbbben, az ötödik század közepe táján, a szlávok másik törzse, a *tót* kezdett ide beszivárogni. Kis csoportokban jöttek, foltonként letarolták az erdőt, s elkülönődve éltek jól-rosszul művelt irtványaikon. Valószínű, hogy a következő békés évszázadokban magukba olvasztották az itt talált kelta és germán lakókat, mert ezek teljesen elszakadtak fajrokaiktól, holott a tótok folytonos bevándorló szaporodást is nyertek az éjszaki nagy szláv népcsaládokból.

Mindézek a néptörzsek kezdetben halászásból és vadászásból, s későbbben állattenyésztésből és földművelésből éltek a szepesi bányavídékek szegényesen termő földjén.

Különös nevezetessége ennek a földnek, hogy ámbár gazdag érctermő hely volt mindenha, mégsem virágzott rajta soha sem a *bronzipar*. Ennek oka abban rejlett, hogy réz ugyan volt itt akkor is elég, de ólom és ón az egész vidék területén sehol sem fordult elő könnyen hozzáférhetően. Azokat más helyekről sem hozták ide földolgozás végett, mert még eddig nem akadtak nyomaira akkori bronzöntő helyeknek. Bronz tárgyaikat e vidék őslakói a mai Nógrád- és Heves-vármegyék területén lakott fajrokonaiktól cserélték vasért. Gazdag bronz-hagyatékaik valószínűen úgy származtak reánk, hogy a bronzneműekkel kereskedő emberek árúik egyik részét elásták a földbe, maguk valamiképen elvesztek, bronzaik pedig a raktárban maradtak, mígnem esetenként napfényre vetődtek.

A bronzöntés helyett *vasiparral* és vaskereskedelemmel foglalkoztak e vidék őslakói. A vasat eleintén épen úgy, mint manapság az afrikai vad népek, egyenesen a könnyen olvasható gyepvaskőből nyerték, az úgynevezett futómunka útján. A széljárta dombokon, vagy kiugró lejtőkön majdnem a föld alá vájt kicsiny kohókban, roppant sok faszenet reá pazarolva, izzították ki a folyós vas-salakot és a farkasnak nevezett nem folyós színvasat. Az olvasztáskor csak 25% tiszta kovácsolható vasat nyertek; az érc többi része salakká vált. A történetelőtti emlékek között talált vas-salak mindenütt egyenlő: felső kérge rozsdás színű, törése fémes fényű, s 75% vasat is tartalmaz. A lelt színvas mindig kicsiny cipó alakjában került ki a kohóból; súlya 92—95 dekagramm; alsó lapos fele acél keménységű, domború háta lágy. Valószínű, hogy a vasat részint földolgozták és a kész

árúval kereskedtek, részint pedig mint nyers vastömböt adták el. Saját használatukra keveset fordíthattak vasiparuk termékeiből, mert a történelőtti leletek között még eddig nem találtak vaseszközt. A vasipart századokon át űzték e vidék lakói; már akkor is foglalkoztak vele, mikor még, a cserépleletekből ítélve, nagyon kezdő módon készítették agyagedényeiket.

A vidék őslakói: kelták, kvádok, vandálok, gótok, vendek és tótok között melyik és milyen mértékben űzte az imént vázolt bronzcserélést, s vasipart és vaskereskedést? erre a kérdésre még »valószínűen« sem tudok felelni. Az őstörténet (archaeologia) tudománya hazánkban általában csak tapogatózik, a szakavatott kutatások hiányossága miatt. Vármegyénkben pedig, de kivált bányavidékünkön valójában semmi sem történt ezen a téren. Hiszen még a prakfalvi őstemető fölsatására sem akadt vállalkozó szaktudós! Az ókori római történetírók sokkal kevesebbet tudtak erről a tőlük távol levő »barbár«-földről, semhogy előadásaikat »a jazigok, gepidák és marahánok nagyszerű bányászatairól« szóló kalandos meséiktől megbízhatókká tisztíthatnók. S végre az újabb történet-szerkesztők elbeszéléseiket annyi utólagosan készült dicsekvő népmondával szőtték tele (mindenki annyi bányát nyitott, a mennyit akart; a bányabirtokos élet-halál ura, a bányamunkás föltétlen rabszolga; ezek között sok a római katona, mint hadi fogoly; kitántott mókusokkal kutatják ki az ezüstöt;), hogy a tiszta igazság kutatója a csalódás fájó mosolyával kénytelen félre tenni könyveiket.

Csak az bizonyos, hogy e vidéknek felsorolt őslakói, kivált a kvádok, előre haladván a műveltségben, az ércműzésnek bonyolultabb mesterségét is el-

tanúlták nyugati fajrokonaitól, kik a mai Gömör-, Zólyom- és Hont-vármegyék területén, sokkal kedvezőbb körülmények között gyorsabban fejlődtek a bányaművelésben. A szepesi bányavídéken az érckutatás fokozatos terjedésének és tökéletesedésének erős tanúbizonyságai az egykori fémmosások maradványai, s azok a vén és nagy górcok, melyek legrégibb határjáró okleveleinkben sem ismert félreeső helyeken őserdővel benőve gubbaszkodnak, s a melyeket az ottlakó nép köztudata, emberemlékezetet meghaladó idők óta, mindig ősbányáknak nevez. De már ez ősbányák művelésének módjáról ismét nem mondhatni bizonyosat, ha csak el nem fogadjuk készpénzül azt a rémregénybe illő mesét, hogy a rabszolgák a bányákban a megtüzesített ércközetet hideg ecet reá öntésével repesztgették széjel, kőmozsarakban törték apróra, s nyílt széntűzben olvasztották meg. A valóságnak minden nyomát elsöpörték a népvándorlás viharainak e vidékre is átcsapó forgószelei.

A szepesi bányavídek története csak a magyar állam megalakulása és megszilárdulása után kezd igazán megvilágosodni. Nemzetünk bölcs intézményei zsenidítik virágozásnak az ércútás mesterségét ezen a földön. Akkor *indul meg valójában* e vidék lakóinak közjogi és erkölcsi társas egybekapcsolódása, s igazi bányászélete is.

A magyarországi bányászatnak egyetemes történetében azóta még két olyan változás következett, melyek hazánknak erre a nagy jelentőségű iparára sorsfordító hatást gyakoroltak. Az egyik a tizenhatodik század elején az általános bányaszabadság elvének törvénybe iktatása, s a másik a tizennyolcadik század közepén a bányáiparnak az új tudományos műszaki

irányba átalakítása volt. Ezek szerint *hazánknak általános bánya-története három főkorszakra* oszlik: az első a honalapítás évében 896-ban kezdődik és 1523-ig tart; a második korszak ettől az évtől az 1741-edikig terjed; s a harmadik az ezóta napjainkig lefolyt másfél századot foglalja magában.

A *szepesi bányavidék különös történetét* természetes fejlődése szintén *három korszakra* osztja. Ezeknek sorsfordító évei majdnem egybeesnek a most említett három korszakéval. De belső tartalmuk egészen másnemű. Hazai bányászatunk egyetemes történetének zavaros első korszakában bányavidékünk *teljes függetlenségének* örvendett; az általános bányaszabadság uralkodásának korszakában a *földesúri hatóság* súlyos jármában nyögött; s a tudományos műszaki föllendülés korszakában az *újra fölszabadulás* nehéz küzdelmeit vívta. Csak napjainkban osztozik mindenképen hazánk többi bányavidékének közös szomorú sorsában: az egyetemes és általános hanyatlásban.

De térjünk át őseink tetteinek virágosabb mezőire!

A szepesi bányavárosok megalakulása és fejlődése 896-tól 1523-ig.²⁾

A magyarok honfoglalása ezen a vidéken. A magyar állam kiterjesztése erre a vidékre. A szászoknak ide telepítése. Ezek származása és nyelve. A szepesi bányavárosok keletkezése. A tatárjárás. A bányavárosok újra építése és közjogi fejlődése, egyénenként. Bányajoguk eredete és kiforrása. Anyagi és erkölcsi műveltségök. Önállóságuk elvesztése.

Béla királyunk Névtelen Jegyzőjének elbeszélése szerint: »Borsot, Böngyér fiát, erős haddal kiküldék a lengyelek földje felé, hogy az ország határszéleit tekintse meg, és gátakkal erősítse meg egész a Táttra hegyéig, és alkalmas helyen építsen várat az ország őrizete végett«; azután: »meghódoltaták a föld min-

²⁾ **Irodalom:** *A tiszai ágost. hitv. evangy. egyházkerület névtára.* Miskolcz. 1900. — *Bárdosy János és Schmauk Mihály:* Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis. Lőcse. 1802. — *Béla Király Névtelen Jegyzőjének* könyve a magyarok tetteiről. Fordította Szabó Károly. Pest. 1860. — *Bruckmann F. Ernő dr.:* Chronologische Beschreibung des Bergbaues zu Schmöllnitz. Kassa. 1800. — *Csáky-levéltár* okleveleiről másolatok. Kézirat. — *Csánki Dezső dr.:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet. Budapest. 1890. — *Dedk Farkas, Nagy Gyula és Nagy Imre:* Hazai oklevéltár. Budapest. 1879. — *Demkó Kálmán dr.:* Szepes vármegye történeti térképe. Budapest. 1896. — *Dénes Ferenc:* A művészet és művelődés lelhelyei Szepesmegyében. Lőcse. 1900. — *Fejér György:* Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. II. és IV.—XI. kötet. Buda. 1829.—1844. — *Hajnóci R. József dr.:* Lőcse szabad királyi város levéltárának tar-

den lakosait, a Köröstől a Zagyva vizéig és a Szepes-erdőig»; s végre: »Zsolt vezér pedig vitézeinek megterte után Magyarország határait kiszabá, . . . a lengyelek felől a Tátra hegyéig, a mint előbb tette volt a határt Bors, Böngyér fia!«

E három mondatból világosan látni, hogy mindjárt a honfoglalás kezdetén úgynevezett *első foglaló magyarok* szállották meg a mai Szepes-vármegye területét. Árpád fejedelemnek akkori táborhelyétől, Szerencstől északnyugatnak indulva, a Bódva vizének völgyén nyomultak éjszak felé a Bors vezérelte magyar hadak. Átkeltek a mai ugarosi (uhornai) hágón, s végig vonultak a Gölnic alsó folyása mellett a Hernád völgyébe. Onnét nyugatnak, azután pedig a mai primfalvi hegyszoroson át éjszaknak fordúlva, elfoglalták a dombos területet a Hernád és Poprád folyók men-

talomjegyzéke. A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyvében. Lőcse. 1901. — *Ugyanaz*: Lőcse sz. kir. város történetéből. A Szepesi Lapokban. Igló. 1900. — *Hradszky József*: Adatok az ipártestületek történetéhez a Szepességen. Szepes-Váralja. 1889. — *Ugyanaz*: A XXIV. királyi plébános testvérvétele és a reformáció a Szepességen. Miskolcz. 1895. — *Ugyanaz*: A szepesi »Tíz-lándsások széke« vagy a »Kis-vármegye« története. A Szepesmegyei Történelmi Társulat évezredes kiadványainak III. kötete. Lőcse. 1895. — *Ugyanaz*: Marcell-vár és Markus-vár a Szepességen. Lőcse. 1885. — *Ugyanaz*: Szepesvár és környéke. Igló. 1884. — *Ugyanaz*: Szepesvármegye a mohácsi vész előtt. A Szepesi Emlékkönyv 19. cikke. Szepes-Váralja. 1888. — *Ugyanaz*: Szepesvármegye helységnevei. Lőcse. 1887. — *Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghely Dezső*: Hazai okmánytár. VI. és VII. kötet. Budapest. 1876.—1880. — *Kachelmann János*: Geschichten der ungarischen Bergstädte und ihrer Umgebung. Erste Vorlesung, bis zum Jahre 1000. Selmec. 1853. Zweite Vorlesung, bis zum Jahre 1301. Selmec. 1855. — *Kliegl Tódor*: Die Gründer. Budapest. 1894. — *Kolinászy Flórián*: Synoptische Geschichte des oberungarischen

tén, egészen a mai Nagy-Őr környékéig. Azt a határpontot megerősítve, az elfoglalt földek megvédése végett ott maradt magyar hadak letelepedtek az állattenyésztésre kiválóan alkalmas vidéken, s megvetették alapjait a későbbi »Kis-vármegyé«-nek. A mai Betlenfalva, Csontfalva, Lökfalva és Miklósfalva, s környékeik helységei valának Szepes ősi magyar határőr-telepeinek tömeges csoportja, de előőrseik éjszakra Nagy-Őrig, délkeletre Iglóig, s északkeletre Nemessánig kiterjeszkedtek.

Bors vezér átvonuló magyarjainak semmi nyomuk sem maradt a Szomolnoki-patak és a Gölnic folyó mentén. A szomszédos Hernád-völgyben is csak két helynév engedi sejteni az első magyarok ott jártát. Az egyik az erdélyi Küküllőre emlékeztető és valószínűen »Kukló« (Kukucskáló)-ból származott Kluknó,

Bergbaues bis 1670. A Schmöllnitzer Bergkalender I. és II. füzetében. Szomolnok. 1839. és 1840. — *Krones X. Ferenc dr.*: Über ein Göllnitzer Formelbuch. Az Archiv für österreichische Geschichte folyóiratban. Bécs. 1865. — *Ugyanaz*: Zur Geschichte des deutschen Volksthums im Karpatenlande. Grác. 1878. — *Kuntz Dávid*: Die Zipser Gespanschaft in Ober-Ungarn. Bécs. 1840. — *Márkus Dezső dr.*: Magyar törvénytár. Budapest. 1896. — máig. — *Mikulík József*: A bánya- és vasipar története Dobsinán. A Történelmi Társulat. Budapest. 1880. és 1881. — *Mohr Győző*: A »gölnicbányai« nyelvjárás hangtani sajátosságai. Kolozsvár. 1902. — *Münnich Sándor*: Igló királyi korona- és bányaváros története. Igló. 1896. — *Nagy Imre*: Anjoukori okmánytár. I., II. és IV.—VI. kötet. Budapest. 1878.—1891. — *Pesty Frigyes*: Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. I. kötet. Budapest. 1888. — *Pirhalla Márton dr.*: A szepesi prépostság vázlatos története. A Szepesmegyei Történelmi Társulat évezredes kiadványainak IV. kötete. Lőcse. 1899. — *Ratzenberger Ferenc*: A Saage. Kézirat. — *Ugyanaz*: Ueber den Gründler Dialect. A Szepesi Hírnökben. Lőcse. 1902. — *Rupp Jakab*: Magyarország

s a másik a mai Szlatvinnak ősi Zeek (Szék) neve. De a Kis-vármegye területén az első foglaló magyarok ivadéakai, IV. Béla királyunk idejétől kezdve »A tíz-lándsások széke« nevén, egészen az 1802-edik évig önálló és utolsó ízéig magyar törvényhatóságot alkottak.

A honfoglalást követő első században Szepesbe a Hernád és a Gölnic alsó folyása mellé is letelepedtek a magyarok. Ott élésükről, sajnos, nagyon keveset tudunk, mert a forrásokul szolgálható nyilvános és magán levéltárakat majdnem mind elpusztították az idők viharai. A szepeshelyi káptalannak, hetedfélszázadon át hiteles helyünknek országos levéltárát 1241-ben a tatárok, 1284-ben a IV. László királyunkkal ott járt bolgár és kún harcosok, s 1447-ben Giskra hadai földúlták; 1639-ben okleveleiből hét ládát kiadtak Podolin városának megőrizés végett, s 1775-ben

helyrajzi története, főtekintettel az egyházi intézetekre. II. kötet. Budapest. 1872. — *Schematismus almae dioecesis Scepusiensis*. Szepes-Váralja. 1903. — *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Rosnaviensis*. Esztergom. 1901. — *Schematismus venerabilis cleri graecis ritis catholicorum dioecesis Eperjesiensis*. Eperjes. 1898. — *Schmauk Mihály*: Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis. II. rész. Szepes-Váralja. 1889. — *Schwab Erazmus dr.*: Historische Skizze der Gründner Städte. Brünn. 1864. — *Stark Antal*: Beiträge zur Geschichte der Bergstadt Gölnitz. Kassa. 1813. — *Sváby Frigyes*: A Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története. A Szepesmegyei Történelmi Társulat évezredes kiadványainak II. kötete. Lőcse. 1895. — *Wagner Károly*: Analecta Scepusii. I. rész. Bécs. 1773. II. rész. Bécs. 1774. III. rész. Pozsony és Kassa. 1778. — *Weber Samu*: A XVI szepesi város az elzálogosítás idejében. Szepes-Váralja. 1888. — *Ugyanaz*: Ötödik municipium a Szepességen. A Századokban. Budapest. 1901. — *Wenzel Gusztáv dr.*: Árpádkori új okmánytár. V., IX. és XII. kötet. Pest. 1864.—1874. — *Ugyanaz*: Magyarország bányászatának kritikai története. Budapest. 1880.

a visszahelyezésre kiküldött királyi bizottság nyomukat sem találta. Szomolnok városának régi levéltárát 1430 körül kirabolták a pelsőci Bebekek, Késmárkét 1433-ban, Iglóét 1435-ben, Gölnicbányaét 1437-ben, Szepes-Váraljáét 1448-ban elrabolták és szétszórták a hussziták. A szepesi vár okleveleit 1528-ban Pozsonyba vitték. Lőcse város levéltára 1332-ben és 1550-ben, s Merényé 1830-ban teljesen leégett. A hajdani Thurzó-féle íratokat 1638-ban a királyi kamara levéltárába kebelezték be. A kisebb községek okiratai nyomtalanul elhányódtak, évenként változó bírások gondatlansága miatt. Elhamvadtak, vagy szétkallódtak az ősi családok levelesládái is. Az első századok történetében csak a hézagosan megmaradt okmány-anyag, néhány szavahihető régi történetíró, s itt-ott megmenekült műemlékeink adatai tájékoztatnak.

Azok szerint *már I. István királyunk korában kiterjeszkedett a magyar állam szervezete bányavidékünkre és környékére.* A honfoglaló magyar családok a biztosabb helyeken kőből és fából épített várszerű őrtornyokban telepedtek le. Olyan szállások voltak egyebek között a létonkői, iglói, richnói és gölnici kastélyok. Azokból figyelték meg a magyar őrcsapatok az éjszaki ellenséges szomszédok mozgalmait, s azokból kormányozták vidéküknek meghódolt kelta-germán-szláv őslakosságát. Azok az őrtornyok és környékeik közvetetlen királyi birtokok valának, melyek fölött semmiféle jogot sem gyakorolt a külön királyi várispánságot alkotó Szepesvára.

Az őrtornyokban élt magyar birtokos családok már a X. és XI. században elhódították az őstermésztől lakóhelyeik szomszédos földjeit. Azokat a földművelésre és baromtenyésztésre alkalmas helyekké

alakították át a rabszolgákká leigázott őslakókkal. Már az 1000-edik év körül állítólag lengyel hadifoglyokkal bányaművelést is űztek, a minek ismeretét a nemzet magával hozta ázsiai törzshonából. Az 1100-adik év táján pedig Igló területén templomot építettek és plébániát alapítottak. De folytonos harcaik miatt csak a legszükségesebbre szorítkozó életmódot biztosíthatták maguknak. Nagyobb községeket, vagy városi jellegű helységeket nem tudtak szervezni. Arra egyaránt gyöngé volt a műveltség alacsony fokán levő ősi hegylakó nép, s a vándorlásában alig megállapodott és épen azért aránylag csekély számú hódító is.

Az őserdőkkel borított királyi birtokoknak jövedelmezőkké műveltetése, s az ősrégi érctűrésnek fentartása és kifejlesztése végett, már I. István királyunk megindította a nyugati műveltebb népeknek, különösen a *németeknek betelepítését* hazánkban hegyvölgyes vidékeire, melyeket a síklakó törzsmagyarok csak kényszerülve szállottak meg. Első királyunknak jó példáját és fiához intézett figyelmeztetését, hogy »kegyesen bánják a jövevényekkel«, hűen követték utódai. A nyugatról hozzánk bevándorlott »hospites« = vendégek soha sem panaszkodhattak a magyar vendégbarátság ellen. Királyaink kezdettől fogva rendkívül kedvező kiváltságokkal istápolták a betelepülőket.

A Szepességnek német vendégeinkkel begyarmatosítása hosszú időnek nehéz munkája volt. Már a IX. század elején, valószínűen Nagy Károly római-frank császár erős kezének nyomása miatt is, megkezdődött a keresztény szászoknak szivárgó bevándorlása erre a vidékre. Kétségtelen, hogy beköltözésük eleintén csak tíz-husz családonként történt és századokon át tartott. Abban az időben, mikor a mai

Szepesnek területe, sőt a szomszédos országoké is, éjszak felé egészen a Keleti-tengerig és nyugat felé a Rajnáig, majdnem szakadatlan őserdőkkel volt beborítva; mikor maga a germánok nagy néptörzse is csak kisebb csoportokban kezdett áttérni a fejlettebb anyagi és erkölcsi eszközökkel dolgozó életre; mikor a már letelepedett nemzetek életre-halálra védelmezték megművelt földjeiket és hajlékaikat; s mikor a vándorlóknak családai ellátására sátrat, ruhaneműt, lábas jószágot, egyszóval minden vagyonukat magukkal kellett hordaniok: abban az időben ezer, vagy ötszáz, avagy csak száz családnak is, egy tömegben messze földre átszállítása lehetetlen vala. Akkoriban a ki- és bevándorlás épen úgy szórványosan történt, mint manap, a mikor például vármegyénknek köznépe szemeink láttára hazát cserél, s Amerikában jókora telepeket is alkot, de nem csapatosan, hanem csak nyolc-tíz családonként.

Az a lassú bevándorlás, mely már I. István és Kálmán királyaink uralkodása alatt német bányászokkal is népesítette bányavidékünket, egészen a XII. század közepéig tartott. Akkor, 1142 és 1160 között, II. Géza királyunk valóban tömegesen telepítette be az úgynevezett »szászok«-at, nemcsak Szepes földjére, hanem hazánknak mindenik olyan vidékére, a hol a bányaipar sikereket ígért. De az a behozás is természetesen úgy történt, hogy előbb csak a munkabíró férfiak költöztek át, családjaik pedig néha évek múltán követték őket. S az új bevándorlókat már itt várták fajrokonaiknak kisebb-nagyobb telepei, hol az új »szász vendégek« a magukéval nagyjában meggyező német műveltséget találtak.

Szepes-vármegye német ajkú lakosságának csak fölületes néprajzi megfigyelése is kétségtelenül bizo-

nyítja, hogy begyarmatosítása Németországnak különféle tájékairól történt. Bányavidékünk német telepesei is *három külön törzsnek, az alsó-, középső- és felső-németeknek* keveréknepe.

A XI. század elejétől a XII. század közepéig Keleti-Németországból és Németalföldről sok rajnamenti és flamand család, a kiket »wallon«-oknak és »holler«-eknek is nevezték, vándorolt be, részint ősi lakóhelyeik mostohaságai miatt, részint meghívás következtén, az Elba folyó vidékére. Ott szétszéledtek, lassanként összevegyültek a középső-német törzslakossággal, s majdnem túlszűfoltta népesítették az elbamenti országok déli tartományait, különösen a türingi, meiszeni és szász kerületeket. Onnét ezeknek törzslakóival elegyülve jöttek be a Gölnic völgyébe, II. Géza királyunk hívására, Oroszlán Henrik welf herceg segítségével, Renaldusz (Rajnáld) nevű grófjok vezetése alatt. Azokhoz az első gyarmatosokhoz csatlakoztak a XIII. század közepén, a tatárjárás után, IV. Béla királyunknak tiszta középső-német szász telepesei, s a XVI. század közepén, I. Ferdinánd királyunk idejében, a túlnyomóan sziléziai felső-német bevándorlók.

Ezt a hármas keveredést világosan mutatják bányavidékünkön az alsó-rajnamenti és sziléziai helynevekhez nagyon hasonló hegy-, patak-, dülő- és községnevek, a rendkívül sok szász családnév, bányavárosainknak sziléziai-magdeburgi eredetű községjoga, s különösen bányavidékünk lakóinak *mai nyelve*, mely túlnyomóan középső-német jellegű, közeli rokona a türingi-szász tájszólásnak, de rajnamenti elemekkel kevert és sziléziai zöngésű. E nyelvből mutatóul szolgáljon a következő rövid monda, mellé nyomott irodalmi német átírásával:

A Saage.

En Bénta bóas. De Dächa hobn fa Kältn gedummat. De Bégl sein schteifa aus da Róft roogefalln. Es Kälbl és schië en da Rñh dafróan. De Leut hots gepétscht ónd genägl't fa Kältn. Da Beeg bóa gloot bi a Schpiegl ónd Schnee és gelegn óf Bald ónd Feld ónd tausnd Schté- anechen hobn peín Mond- schein gefunklt bi Diamantn.

De altn Leut hobn sich gleich noch en Dmdmohl zeit- lich niedagelég't ónd hobn ge- schnóacht, als benn a béa Breeta boll segn. De Maadln ónd de Pórscht oba sein en de Rocknschtubn gangen. De Maadln hobn fleißeg ge- schpónnen, de Pórscht hobn óf Néß Róatn geschpielt ónd hobn manchmal en Maadln aus Schpaaß en Flachs oon- gezónnen, manchmol ach es Hazal fa Lieb.

Man Dmd — draußn hots gefukeit, doß men kan Hund hätt rausgejoogt — kimmt en de Rocknschtub a frenda

Eine Sage.

Im Winter war's. Die Dächer haben vor Kälte ge- poltert. Die Vögel sind stei- fer aus der Luft herabgefal- len. Das Kalb ist schier in der Rñh erfroren. Die Leute hat es gezwickt und gezwackt vor Kälte. Der Weg war glatt wie ein Spiegel und Schnee ist gelegen auf Wald und Feld und tausend Stern- chen haben beim Mondschein gefunkelt wie Diamanten.

Die alten Leute haben sich gleich nach dem Abendmahl zeitlich niedergelegt und ha- ben geschnarcht, als wenn jemand Bretter wollte sägen. Die Mädchen und die Bur- schen aber sind in die Rocken- stuben gegangen. Die Mäd- chen haben fleißig gesponnen, die Burschen haben auf Rüsse Karten gespielt und haben manchmal den Mädchen aus Spaß den Flachs angezun- den, manchmal auch das Herzchen vor Liebe.

Einen Abend — draußen hat es geweht, daß man fei- nen Hund hätte hinausge- jagt — kommt in die Rocken-

Börſcht, den ka Séel gekennt
hot. Da hot fénſtre Mägn
ónd ſchbaz Gebandt gehott
ónd hot abos noch Schbebl
gerocht. Doch bala Geld ge-
hott ónd vil dazéhl'n hot ge-
kinnt, hobn en pald alle géan
gehott; héa és jedn Dond
fleißeg kómmen ónd kaans
hot en gefregt béara és, bu-
héa dazá kimm't ónd bia haßt.

A ſaubra Bauamaadl hot
óm pald en peſtn gefallen
ónd ach ſie hot en gut leidn
gekinnt. Doch hot ſe doos
néch varoothn. Héa hot ra
amol geſoogt: da heiret ſe
ach, benn ſe ſein Noomen
daráth. Sie ráth hin ónd
héa; ſucht ausn Rolenda alle
Noomen raus. Sein daráth
ſe néch. Itz géht ſe ze a
alt Weib, die de pießn hot
gekinnt. Déara dazéhlt ſe
doos ónd pitt ſe em an
Roth. Die ſoogt ra, de ſoll
vón deen Góan, bos ſe aan
Dondſchpénnt, a Kleil machn
ónd ſoll es óm en Zheb
ſchteckn. Es End ſoll ſe en
da Hand haln. Déa Godn

ſtube ein fremder Burſche,
den keine Seele gekannt hat.
Er hat finſtere Augen und
ſchwarz Gewand gehabt und
hat etwas nach Schwefel ge-
rochen. Doch weil er Geld
gehabt und viel erzählen hat
gekonnt, haben ihn bald alle
gern gehabt; er iſt jeden
Abend fleißig gekommen und
keins hat ihn gefragt wer er
iſt, woher daß er kommt und
wie er heißt.

Ein ſauberes Bauernmäd-
chen hat ihm bald am beſten
gefallen und auch ſie hat
ihn gut leiden gekonnt. Doch
hat ſie das nicht verrathen.
Er hat ihr einmal geſagt:
er heirathet ſie auch, wenn
ſie ſeinen Namen erráth.
Sie ráth hin und her; ſucht
aus dem Kalender alle Na-
men heraus. Seinen erráth
ſie nicht. Jetzt geht ſie zu
einem alten Weibe, die da
zaubern hat gekonnt. Dieſer
erzáhlt ſie das und bittet
ſie um einen Rath. Die ſagt
ihr, ſie ſoll von dem Garn,
was ſie an einem Abend
ſpinnt, ein Kläuel machen
und ſoll es ihm in die Ta-

bid se fiën bua bóhnt ónd duut kann se sein Nomen dafóan.

Doos mächt se ach aan Domb. Da Fodn fiët se óntas Mühlhübl vóa de grufze Schézbund. Duut és héa en an Loch vafchbunden. Sie facht sich zwar, doch bos thit men néch, benn men Nans géan hot! Sie kuckt en de Héhlet ónd sieht ihm duut bia sich en an Kessal Pië kocht ónd bia ém es Feuerchen tanzt ónd singt: „Gut, daß néch mei Jungfre baaß, daß ich Zénsl Mathis haaf!“ Itz hot se sein Nomen gebéft ónd és fröh anhaam gelaafn.

En andan Domb ráth se bida a biwl Nāmen, oft platzt se raus: „Zénsl Mathis!“ Óf doos hot héa sei Kappl óm Éan gehaan ónd Feua ónd Raach hobn rausgeschloogn. Alle sein vapriht, na héa és mét seina Jungfre vafchbunden ónd soll pis heut en déara Schézbund

sche stecken. Das Ende soll sie in der Hand halten. Der Faden wird sie führen wo er wohnt und dort kann sie seinen Namen erfahren.

Das macht sie auch einen Abend. Der Faden führt sie unter's Mühlhübel vor der großen Schützwand. Dort ist er in einem Loch verschwunden. Sie fürchtet sich zwar, doch was thut man nicht, wenn man Eins gerne hat! Sie guckt in die Höhle und sieht ihn dort, wie er sich in einem Kessel Bier kocht und wie er um's Feuer tanzt und singt: „Gut, daß meine Liebste nicht weiß, daß ich Zinsel Matthias heiße!“ Jetzt hat sie seinen Namen gewußt und ist froh nach Hause gelaufen.

Den andern Abend ráth sie wieder etliche Nāmen, dann platzt sie heraus: „Zinsel Matthias!“ Auf das hat er seine Kappe auf die Erde gehauen und Feuer und Rauch haben herangeschlagen. Alle sind verbrannt, nur er ist mit seiner Liebsten verschwunden und soll bis

médra bóhnén. Ónd benn
se néh geschtóabn fén, ta
lebn se pis heut ónd móagn
géh ba se pefuchn!

heute in dieser Schütz wand mit
ihr wohnen. Und wenn sie
nicht gestorben sind, so leben
sie bis heute und morgen
gehen wir sie besuchen!

Ennek a nyelvnek, melyet a szepesi bányavidé-
ken és környékén »*gründner tájszólás*«-nak neveznek,
sok föltűnő sajátága van. Kevertségét legjobban meg-
világosítják a következők: Magánhangzóinak rendszere
átalában a mélyhangúsodás felé hajlik, vagyis némely
hangzók az irodalmiaknál zártabbakká fejlődtek; pél-
dául az irodalmi a átváltozott o-ra: Stadt = Stodt;
az e a be-előragban u-ra: bedanken = pudankn, s az ent-
előragban ó-ra: entlaufen = óntlaafn; az i az utóragok-
ban, de a szótőben tehát középtűt is e, vagy é-re: hitzig =
hitzef, vagy hézeg, schrecklich = schrecklech, bringe = preng;
az o, kivált a vor-előragban, a-ra: vorüber = variba;
az oo lemélyült ú-ra: Schooß = Schús; az u pedig o,
vagy ó-ra: Schulter = Scholda, Mutter = Mótta; az
ü-ből a lön: fürchten = fachtu; az au-ból aa, á, vagy ó:
Haupt = Haap, Frau = Fraa, Rauch = Rách, grau =
gró; az äu-ból is aa: läuft = laaft, träumt = traamt;
az ei-ből e, aa, ai, vagy á: Arbeit = Dabet; eins-zwei
= aans-zbaa, reiß = raif, klein = klán, Geheimniß = Ge-
hámnes; s az eu-ból aa, vagy oo: zerstreut = zerstraat,
Zigeuner = Zigoon. De viszont elég gyakori a mély
magánhangzók magasítása, vagyis az irodalmi zárt
hangzónak nyíltabbá fejlődése is; például az irodalmi
a kiélesedett ä-vé: machst = mächst, wachst = bächst; az
ö átváltozott e, vagy i-re: Röcke = Reck, können =
finnen; az ö pedig é, vagy í-re: Stöße = Schtéß, schön
= schín; az u-ból i, e vagy é lön: rufen = rissn, Zug
= Rig, umgehen = emgéhn, rutschen = rétschn; az ü-ből í:

grün = grín, blühen = plíhn; az äu- és eu-ból ei: Häuser = Heisa, Heute = Zeit; s az ie megrövidült i-re: wieviel = biól. A mássalhangzók rendszerében jellemző a zöngétlenítés, mely szerint a pillanatnyi lágy mássalhangzók megfelelő keményekkel cserélődtek ki; leggyakrabban a fog-ajakhangok a kettős-ajakhangokkal és megfordítva; például a b átváltozott p-vé, kivált a szó elején, vagy végén: Buch = Puch, Band = Pant, Bein = Paan, begraben = pegroobn, lebe = lép; az f-ből b, vagy w lön: Stiefel = Stíbl, zwölf = zbelwe; a w-ből b: Wald = Balt, Wein = Bein; a pf-ből a szó elején f: Pflanze = Flanz, pflegen = flégn, a szó közepén és végén pedig p: klopfen = klopn, Kopf = Kop; de ez a kicserélődés a fog- és ínyhangokkal is megtörtént; a d átváltozott t-vé: Band = Pant, Wald = Balt, a g pedig k-vá: trage = trók. Legváltozatosabb az r hang módosulása; a rövid a, e és o után az r rövid a-nak hangzik: Warze = Waa, sehr = féa, Ordnung = Aanung, Korn = Róan, a rövid i, u, és ü után pedig rövid e-nek: Birne = Pien, Thurm = Túem, Gürtel = Gietl, de ezek a magánhangzók tulajdonképpen mássalhangzó szerepűek; az r hangnak ez az átváltozása a képzőkre és ragokra is kihat, például az er-előragot da-nak és a ver-t va-nak mondják: erfahren = dasóan, erschrocken = daschrockn, verloren = valóan, az -er utóragot pedig -a-nak: Brüder = Prída, Wächter = Bächta, az -ern utóragot -an-nak: gestern = gestan, a szóvégző -ir és -ier-t -ije-nek: wir = bíje, Bier = Píje, s a szóvégző -oren-t -óan-nak: verloren = valóan; az r hangnak átalakulása érdekes hangváltozásokat is okoz: scharf = schóaf = schéafa, warm = bóam, = béama. Gyakori a mássalhangzóknak különös egybeolvadása; a szóvégző -ben összehúzódott -m-mé: geben

= geem, heben = hém; a szóvégző -dn és -tn pedig -n-né: werden = béan, baden = poodn = poon, mit dem = métn = mén; a szók közepén kiesett az e hang: bessere = peffre; rendszertelenek: gieb mir = gieb ma = gimma, bin ich = sei ich = seich, vielleicht = vleich. A szók végéről teljesen elveszett az e hang: Sache = Sach, Hände = Hent, Waage = Boog, schlage = schloog; viszont sok szót másféle kihangzások kísérnek: ich = iche, wasfür = bosfare, mehr = mehra, scharf = schéafa, warm = béama, Bursche = Büescht, Zahn = Zant, Trichter = Trichtat. A szótagnyújtást h, ië, vagy hangzó-kettőzés fejezi ki: gehen = géhn, irgendwie = abië, Weg = Beeg, satt = foot, Wetter = Beeta. Különösen megváltoztak a gyöngé hangsúlyú szók: der, die, das = da, de, es; du = de; ihm, ihn = um, en; sie = se, a mondat élén De; wir = ba; zer- = zu-: zerreißen = zuráßn; -erin = -an: Lehrerin = Learan; -lein = -l: Tüchlein = Tichl. A névelő és a főnevek ejtegetése szabálytalan; például a der-é: dén, deens, den, dén; die, deenens, denen, die; vagy a Vater-é: da Boota, Bootas, en Boota, da Boota; de Väta, Vätans, en Vätan, da Väta. Az igék hajlítása tökéletlen; möchte és würde egyáltalában nem használatos, helyettök mindenütt a boll = wollte szerepel; például a schlagen-t így hajtogatják: ich schloog, ich hoo (habe) geschloogn, ich bee (werde) schloogn, ich boll (wollte) schloogn, ich hätt geschloogn, ich misset (müßte) schloogn, ich kinnet (könnte) schloogn, schlogts ihs (ihr). A melléknév semleges nemét jelölő -es rag teljesen elveszett: großes Unglück = grús Unglück. A nein = naa, vagy na-a; a ja = chó, vagy notta, vagy hm. Sok az ódon hangzású szó is: fließt = fließen; geschmecken = geschmeckt; geist = giebst; rém = herum; treig = trocken; s warten helyett mindig harrn. A gründner tájnyelv-

nek bemutatott különösségei közzől jelleg szerint alsó-német a szó közepén és végén a felső-német pf helyett p használása; középső-német a w-nek p-vé átváltozása; s felső-német az r magánhangzósítása, az l kicsinyítő rag és az -er szótag helyett -a-nak hangoztatása. Ugyanezt a kevertségét bizonyítja, hogy kiejtése, sőt szókincse is, majdnem községenként változó: Merényben a *Fleisch* = *Fläsch*, máshelyütt *Flaasch*; Gölnicbányán *Karl* = *Karolaa*, másutt *Karolal*; Svedlén a karéj kenyér = *King*, Szepes-Remetén = *Käftl*; Svedlén a *Spatz* = *Tschilfra*, Szepes-Remetén = *Duzfe*, Gölnicbányán *Rizfe*; a szomolnokiak és stósziak nyelve pedig még jobban eltér éjszaki szomszédaikétól.

E vegyes eredetű németsegből II. Géza királyunk idejében a szászokkal összevegyült wallonok és hollek telepedtek le a szepesi bányavídéken. Nagyon hézagos történelmi értesüléseink szerint *akkor* még csak a magyar alapítású *Igló*, *Márkusfalva* és *Gölnicbánya* nagyobb helységeket találták ott. Más azidei bányahelyeinkről nincsenek biztos adataink, de erről a háromról vannak.

Iglón, a mint fentebb említettem, a régi magyar lakók már I. László királyunk idejében templomot építettek. Keletkezéséről tanúskodó oklevél nem maradt reánk, de még 1771-ben is olyan erős volt a közhit amaz ősi templomról, hogy a királyi helytartótanács kérdésére határozottan azt válaszolták az illetékes egyházi és világi elöljárók: a Boldogasszonynak szentelt iglói régi egyházat Szent László és Könyves Kálmán királyok alapították; építése húsz évig tartott, 1077-ben fogtak hozzá és 1097-ben fejezték be. Arról már hiteles okíratok szólnak, hogy Iglónak az 1120. és 1130. évek között heves határvillongásai voltak a

szepes-daróci, szepes-sümei és illésfalvi királyi ebdomítókkal, vadászokkal és madarászokkal, s a márkusfalvi Máriássy-családdal. Az is bebizonyított eset, hogy Iglót teljesen kifosztotta Borics, Kálmán királyunknak második hitvesétől, a lengyel Predszlavától származott, de kétséges jogú fia, mikor 1132—1134-ben trónkövetelő gyanánt hadával Lengyelországból Szepesén át a Sajó felé nyomult. Ezeken kívül Imre királyunknak 1204. évi egyik oklevele már régebben lakott helyül említi Iglót, s e város régi gyanánt szerepel a szepesi huszonnégy királyi város plébánosai testvéri szövetségének a XIII. század elejéről származó legelső jegyzékében is.

Márkusfalva szintén ősi alapítású helység. Megcáfolhatatlan tanúja ennek Imre királyunk 1198. évi egyik oklevele. A szerint Márkus, Gola de Zypsio (Szepesi Gyula) fia, Jób esztergomi érsek útján bejelenti a királynak, hogy elvesztek a családjának ősi birtokairól: Gumur (Gömör)-ről és Zent Mihályur intra Platanum (Platános Szent-Mihályúr)-ról szóló régi adománylevelei; kéri a királyt, hogy újítsa és erősítse meg elődeinek ajándékát; a király megerősíti, régi jogaival. Annak a Platános Szent-Mihályúrnak neve később, épen erről a folyamodó Márkusról, okíratokkal beigazoltan Márkusfalvára változott át.

Gölnicbánya körülbelül egyidős Iglóval és Márkusfalvával. Tanúsítja ezt régi várának megalapítása. II. Endre királyunk megbízta az udvarába bejáratos Klingsohr Gottfried híres erdélyi vegyészt, hogy vizsgálja meg az erdélyi és a szepesi bányahelyeket, s az alkalmas városokat erősítse meg. Akkor, 1234 körül, épült a gölnici vár, a mit ma meglevő alapfalainak elrendezése is bizonyít. Figyelembe véve még, hogy Gölnicbánya IV. Béla királyunktól 1264-ben már

pallosjogot és vásártartó szabadalmat nyert, IV. Lászlótól pedig 1276-ban királyi városi rangot: bátran mondhatni, hogy ez is korábban keletkezett a XII. század közepénél.

Kétségtelen, hogy II. Géza királyunk német vendégei a szepesi bányavidéken, rögtön bevándorlásuk és a meglevő helységekben letelepedésük után, néhány kisebb községet is alapítottak, az ősnépesség régi lakóhelyein. De ott élőknek minden nyomát elsöpörte a *tatárjárás* vihara, 1241-ben.

A tatárok közeledésekor, 1240 őszén, Hédervár Dénes nádor Szepesbe sietett, s éjszakon eltorlaszoltatta a határok átjáróit és megerősítette a magyar határőrséget. De hiában. A tatárok Liegnitz városa mellett összetörték a lengyelek seregét, s azután a Dunajec és Poprád folyók völgyein dél felé nyomulva, megsemmisítették a megelőző századok szorgalmas munkáinak gyümölcseit. A vad hordák elől Szepesnek tót köznépe a rengeteg őserdőkbe menekült. A szászok, a hagyomány szerint, már a tatárok közeledésének hírére; családotól, mindenestől fölvonultak Letánfalvától és Káposztafalvától dél felé a Hernád partján meredeken emelkedő Létonkő (Látókő)-re; az ott talált ősrégi várfalakat megerősítették, s háborítatlanul megmenekültek a tatárok fegyvereitől. Ezeknek pusztító seregei fölégették és lerombolták a Poprád, Hernád és Gölnic folyók völgyeinek minden városát és telepét. Kivonulásuk után itt is elülről kellett kezdeni a honalapítás nagy munkáját.

Hazánknak második megalkotója, IV. Béla királyunk, szomorú visszatérte után mindjárt gondjaiba vette Szepest és bányavidékünket is. Biztatására haza gyűltek menedékhelyeikről a régi lakók, s *újra föl-*

építék helységeikben a munka- és hazaszeretet oltárait. A bújdosásnak sanyarúságai és viszontagságai nagyon leapasztották a korábbi magyar, német és tót lakosság számát. Azért a király már 1243-ban, ünnepies szabadságlevéllel, s a legkedvezőbb föltételek és kiváltságok ígérese mellett, új német vendégeket hívott és telepített be az Elba vidékére. Azok a régi népességgel együtt újra föllendítették az érctűrés nemesiparát. Királyaink erőskezü védelme alatt lélekszámban és vagyonban meggyarapodván, lassanként szétterjeszkedtek a Gölnic folyónak és mellékvizeinek völgyeiben, s újra megalapították és fölvirágoztatták a szepesi bányavárosokat. Ezeknek történelmi sorsa fölöttébb viszontagságos volt. Különösen *közjogi fejlődésök*, vagy más szóval politikai életök teljesen igazolta a bányászok jelszavát: »Szerencse föl, szerencse le!«

Legrégibbjök, a mint föntebb kimutattam, *Igló* vala; régi nevei szerint: 1279-ben Igloszasza; 1295-ben, 1296-ban, 1298-ban, 1317-ben, 1399-ben, 1411-ben, 1440-ben, 1449-ben és 1519-ben Nova-Villa, vagy Villa-Nova; 1297-ben Igluhaza; 1312-ben, 1411-ben, 1509-ben és 1723-ban Iglo (Eecloo-ból); 1380-ban, 1411-ben, 1435-ben és 1449-ben Iglovia; 1380-ban, 1435-ben és 1443-ban Iglow; 1412-ben Neundorf; 1426-ban Nevendorf; 1436-ban Iglav; 1490-ben Nowawiesz; a XVI. században Neoforum; 1508-ban Civitas Nova; 1610-ben Neucomium; 1662-ben Neüdorf; 1723-ban Neyndorf; 1778-ban Neüdorff; 1779-ben Nowa Wesz; 1797-ben Szpiská-Nowawes és Ujfalu; 1802-ben Neundorf; s 1818-ban Ujjfalu. Ezek a nevek, melyeket az egykorú oklevelek túlnyomóan iglói megbízott polgárok előadásából jegyeztek föl, maguk is mutatják a város politikai történetének kivált nemzeti válto-

zásait. Magyar, latin, német, szláv, megint német és magyar alakjaik szinte lakosságának akkoron uralkodó nyelvén szólnak hozzánk.

Igazán fölöttébb változatos élete folyásának főeseményeit csak vázolva adom elő, két ok miatt. Egyfelől Igló tulajdonképen soha sem tartozott bele a szorosan vett szepesi bányavárosok politikai közösségébe, hanem a középső- és felső-szepesi szászokéba; amazokkal csak bányászközösséget tartott fenn. Másfelől politikai és műveltségtörténetének részleteit jól és szépen megírta Münnich Sándor, e fejezet élén idézett könyvében; azokat ismételnem fölösleges volna.

Igló városa fejlődésének első évszázadai a márkusfalvi Máriássy-családdal majdnem szakadatlanúl folytatott viszálykodásokban teltek le. Azoknak a gyakran véres torzsalkodásoknak főoka a Máriássyak foglaló törekvése volt. I. László királyunk 1094. évi június hó 24.-én kelt oklevelében megengedte a Máriássy-család gömöri ágának, hogy birtokain várat építhesse. Ezt a vártartó jogot a család szepesi ága is gyakorolni kívánta, s újon épített Szent-Mihályúr nevű erőssége számára várkörnyékül Igló területéből részt és az iglói vár jobbágyaitól szolgálatokat követelt. Igló városa mindenképen védelmezte birtokát és telepeseit, s a határvillongásból évszázadokig tartó pör támadt, mely még akkor is folyt, mikor a vitás telepek már régen elpusztultak, s mikor már egyik fél sem tudta, hogy tulajdonképen mi a pör tárgya.

Igló lakossága a tatárjárás után a sziléziai németeken kívül Iglau környéki morva bevándorlókkal is gyarapodott. Azoktól nyerte mai nevét. De szervezését, községjogát és minden közintézményét a szepesi szászok egyetemétől szerezte, a kiknek közösségébe

származása, s földrajzi és jogi helyzete szerint egyképen bele tartozott. V. István királyunk, a szepesi szászoknak korábban tanúsított hűségökért és jelentős hadi szolgálataiért, megújítván királyi elődeinek jogajándékait, 1271. évi november hó 24.-én kelt nagy szabadságlevelében összefoglalta azokat a kiváltságokat, a melyeket a szepesi szászok már régen élveztek, s a melyekben Igló városa is részesült. A nevezetes oklevél fölmentette a szepesi szászokat mindenféle adózás és vámfizetés alól; ellenben arra kötelezte, hogy a királynak együttesen évi 300 márka ezüst földadót fizessenek, háború esetén zászlója alá 50 páncélos és dárdás harcost állítsanak, s ha a király hozzájuk száll, egész kíséretét jól ellássák; viszont szabadon választhatták saját kebelükből főbírájokat, vagy grófjokat, ki minden ügyeikben ősi joguk szerint függetlenül ítékezhetett fővárosukban, Lőcsén; semmiféle más királyi, vagy nemesi bíróság alá nem tartoztak; szabadon választhatták lelkészeiket, szabadon vadászhattak és halászhattak, az erdőket kiírthatták, a királyi jogok sérelme nélkül a bányákban érceket és nemes fémeket kereshettek, s a mit találtak, azt a maguk javára értékesíthették.

E kiváltságok élvezése mellett, a mi akkoron igen sok anyagi haszonnal járt, Igló városa nemsokára élénk virágzásnak indult. 1280-ban Dominik, Erzsébet királynénak, V. István özvegyének pénztárosa, fölmérván és rendezvén Igló területét, a városnak jogi helyzete megszilárdult, s földművelése és bányaipara jelentőssé fejlődött. 1284-ben IV. László király kún csapatai ugyan súlyos károkat okoztak Igló bányatelepeiben, de azt csakhamar kiheverték. E bányaművek gazdagságát némiképen megvilágosítja I. Károly

királyunknak 1312. évi augusztus hó 11.-én kelt, s 1314. évi december hó 20.-án és 1323. évi július hó 17.-én megerősített oklevele, melyben István szepesi grófnak, Illés. fiának, a Görgey-család egyik ősenek, ki a Csák Máté ellen vívott kassai csatában kitűnően vitézkedett, jutalmúl elégnek tartotta az iglói réz-, vagy más ércbányák urburájának = királyi adójának egynegyedrészt. Vagyonosságának erejét érezve, Igló már 1317-ben összetűzött Lőcse fővárossal. Megtagadta az ottani szász törvényszék főhatóságát, megtiltván polgárainak, hogy otthon megbírált pörös ügyeket a lőcsei ítélőszékhez fölebbezzék.

Még magasabbra lendült Igló fejlődése 1328 után, mikor I. Károly királyunk másodszor is megújította és kibővítette a szepesi szászok kiváltságait. De különösen megerősödött és sokat nyert közjogi helyzete, midőn I. Lajos királyunk 1380. évi december hó 6.-án kelt oklevelében a királyi bányavárosok rangjába emelte, s megengedte lakóinak, hogy saját mértékeikkel élhessenek és minden szombaton vásárt tarthassanak, sőt fölhívta a vásárjáró kereskedőket, hogy menjenek oda árúikkal bátran, mert a király megvédi őket. Ezek a kedvezések annyira kifejlesztették Iglót, hogy 1383-ban, Kunsch János városi bíró névszerint huszonöt iglói majort sorolt föl az akkori jegyzőkönyvben. Valószínű, hogy már akkor meg voltak mai nagy bánya- és erdőtelepei: Fehérvíz, Hollópataka, Iglóhuta, Igló-Kis- és Nagy-Hnilec és Rosztoka.

Nem sokára sikerült a városnak azt is elérnie, hogy a márkusfalvi Máriássy családdal folyt határpöre javára dőlt el. Zsigmond királyunk parancsára a szepesi káptalan, 1412. évi október hó 16.-án kelt bizonyáglevele szerint, tíz nappal előbb Reyber Zsigmond iglói bíróval

s a többi érdekelttel és megbízottal bejárta az egész határt és visszaadta Iglónak az elidegenített földdarabokat. De még ugyanabban a diadalmas évben politikai életének legsúlyosabb csapása érte Igló városát. A nagy adósságcsináló Zsigmond király, 1412. évi november hó 16.-án kelt oklevelében, elzálogosította más tizenkét szepesi várossal és a lublói királyi uradalom három városával együtt, Ulászló lengyel királynak, 37,000 hatvanas széles cseh garasért. Másfélszázezer koronáért tizenhat város hű és derék népét elszakította magyar hazájától! Ez az esemény sorsfordító vala Igló történetében. Attól kezdve, háromszázhatvan évig, teljesen elvált közjogi helyzete és külső fejlődése többi bányavárosunkétól. A lengyel királynak uralma, s helytartójának, a lublówári sztarosztának kormányzása alá került, kik a zálogos városokat mind bekebelezettekül tekintették, s úgy is bántak velök. Iglónak csak bányászélete marad közös magyarhoni testvéreivel.

A városnak akkori zavaros politikai helyzetét rögtön kizsákmányolták régi ellenségei, a márkusfalvi Máriássyak. Újra, meg újra elhódígtatták Iglónak velök szomszédos földet. Zsigmond királyunk két ízben is kénytelen volt beléavatkozni az új torzsalkodásokba. 1414. évi február hó 25.-én kelt oklevelében tudosította Berzeviczy Péter szepesi főispánt, hogy a márkusfalvi nemesek ismét összezilálták Igló keleti határát, sőt tettel is bántották a határ kiigazítására megjelent káptalani megbízottat és polgárokat; fölhívta a főispánt, hogy védje meg a városok határait és polgárait a támadások ellen. Azután 1424. évi január hó 8.-án kelt oklevelében, Stechler György iglói bíró és Ambrus esküdt kérésére, megerősítette

a városnak ama keleti határait, melyeket a szepesi káptalan 1412. október 16-án megállapított. De mindez hiába történt, mert a hatalmatlan királyra senki sem hallgatott.

Akkortájt évtizedeken át sokat szenvedett Igló a mai Csütörtökhely mellett erős táborhelyükben fészelt huszitáktól is. Azok apró pusztítgatások után az 1435. év nyarán teljesen kirabolták és fölégették a várost. Helyreállításának biztosítása végett Zsigmond király ugyanaz évi december 6-án kelt oklevelében Halbschuch Erazmus és Ungerathen Hermann iglói esküdtpolgárok kérésére ismét megerősítette és jelentős új kiváltságokkal szaporította a város régi szabadalmait. Teljes bányajogot adott a polgároknak ezüst, kéneső, réz és vas aknázására; piacuknak saját mértékükkel élést és korlátlan forgalmat a réz, acél, vas, viasz, faggyú, ólom és gabona árusítására; posztót csak „könnyű szekérrel” vihették oda, de szabadon mérhették; a régi hetivásárokat s az évi három országos vásárt továbbra is meghagyta; az iglói kereskedő polgároknak szabad járás-kelest biztosított az egész országban s fölmenté őket mindenféle vám és harmincad fizetése alól; a városnak szabad bíraskodó jogot adott; s mindenki ellen megvédését a királyi tárnokmesterre és Szepesvár ispánjára bízta. E nagyhasznú kiváltságok csakhamar újra fölvirágoztatták Iglót, kivált midőn a husziták békés szomszédságát is megvásárolta évi 83 aranyért. De már két év multán ismét megtámadták Máriássyék, s nagy károkat okoztak erdőiben és bányáiban. Albert királynak 1438-ban erélyesen kellett rendutasítania Máriássyékat, de fenyegetőzése is csak pár évre állította helyre a város nyugalmit.

Nagy jóakarót nyert Igló I. Ulászló királyban, aki 1440. december elején Szepesen át vonult le Magyarhonba. De ő sem tudta megvédeni a husziták, a márkusfalvi nemesurak és a merényi polgárok erőszakoskodásai- és pusztításaitól. Ezek csak 1443-ban szüntek meg ismét néhány évre, midőn Rozgonyi Simon egri püspök, hadának iglói táborában, szeptember elején fegyverszünetet kötött Giskra János huszita fővezérrel, s békeségre intette Igló szomszédait.

Alig hogy ezek lecsillapodtak, új viszálya támadt Iglónak Lőcse várossal az árúmegállító jog és egyéb kereskedelmi kérdések miatt. V. László király 1456. évi oklevelében Igló küldötteinek Vince harangöntő mesternek és Nagy László esküdtpolgárnak kérésére megújította és megerősítette ugyan a városnak Zsigmond királytól nyert szabadalmait, kivált vásártartó jogát, de azért tovább tartott Lőcsének zaklató torzsalkodása. Csak I. Mátyás király vetette végét e kereskedelmi viszálykodásnak, midőn 1475. évi oklevelében örök időkre megerősítette az iglóiak összes birtokait és szabadalmait.

Akkor Igló város közvetlen szomszédaitól békében fejlődhetett volna, de Kmítha Péter, a lengyel királynak a zálogbavett szepesi városokat kormányzó lublówári sztarosztája s hivatali utódai is évtizedeken át szakadatlanul zsarolták, sanyargatták, zaklatták Igló lakosságát. Ez hiába folyamodott több ízben védelemért a

lengyel és magyar királyokhoz, mert mindazok tehetetlenek voltak a hatalmas lublói kormányzókkal szemben. Ekként a szepesi bányavárosok története első korszakának végén, a XVI. évszázad első negyedében Igló városa teljesen martalékvá lőn a lengyel uralomnak.

Márkusfalva, régi nevei szerint Szent-Mihály-Ur, villa S. Michaelis, Marcus, villa Marci, Marcusfalva, Marcusdorf, Marcofalva, Markosfalva, Marcksdorf, Markusovvce, sohasem volt igazi bányahely, mert határának csak déli szögletében van néhány régi érctárna. De kezdettől fogva jelentős és nem kelemes szerepet játszottak ősi birtokosai, a Máriássy-család, a szomszédos Igló, Teplicska, Kotterbach, Zavadka és Merény bányavárosok élete folyásában. Magának Márkusfalva községnek közjogi helyzete mindig földesuraságának alárendelt volt.

A márkusfalvi Máriássyoknak Igló városával évszázadokon át folytatott határvillongásait főntebb Igló történetének vázlatában röviden előadtam; többi szomszédaikkal torzsalkodásaikról majd emezek történetében szólok. Itt csak azt jegyzem meg, hogy a család a középkor nyers módja szerint vívta ugyan foglaló vitáit, de mindig jóhiszeműen. Szent Lászlótól egészen Zsigmondig sok magyar királynak ajándékozó levelei többnyire csak nagyjában jelölték ki a család földbirtokaiknak határait. Azért könnyen megérthetni, hogy a Máriássyoknak és szomszédaiknak vagyonszerző és megtartó törekvései gyakran összeütődtek egymással. Ez az értelem és mentsége a Máriássy- és más nemes-családok meg-megújuló támadásainak a bányavárosok polgársága ellen.

A birtokvitató villongások későbbben, a magyar nemzet államélete kifejlődésekor, határozott beolvasztó szándékká változtak át, és pedig mondhatni államjogi alapon. A birtokos nemesség akkori alkotmányunk szerint a törvényszerzésnek, közigazgatásnak és legkivált a honvédelemnek nagyon súlyos dologi és személyi terheit viselte, holott a városok kiváltságos polgársága a közszolgálatoknak tizedrészére sem volt kötelezve. Tehát szinte népuralmas irányu volt a birtokos nemességnek az a törekvése, hogy a városoknak szabadalmaik révén meggazdagodott polgársága is kényszerüljön viselni valamely részét ama közterheknek, melyeknek személy-, jog- és vagyonvédő hasznát fokozott mértékben élvezte. Sajnos, ez az egyenlősítő küzdelem akkor is, mint napjainkban, mind a két vitázó felet nagyon megkárosította. Ilyen zaklatások, huzavonák és károsodások közt folyt élete a szorosabb értelemben vett szepesi bányavárosoknak is.

Ezeknek ősi anyahelységük, középpontjuk és főtelepítőjük a sokáig büszkén „a bányavárosok királynéja”-nak nevezett *Gölnicbánya* volt; régi nevei szerint Gylnich, Cölnic, Gelnic, Hnilec, Quilnylich bania, Gulnuch, Gwilniczbania, Gelnuch bana, Gilnich bana, villa Gilnycz, Gilnicza, Göllnicium, Gelnecz, Gelnich, Golnicz. Nevét némelyek a Hlinec vagy Hnilec szláv szóból származtatják, melynek értelme: zegzugos vagy lejtős, rá is

illik a város és vidéke földjére. Mások a Hnilec szót Henilnek, a pogány germánok hitregéjében a juhászok védőistenének nevéből keletkeztetik. Nevét egy thüringiai falu is viseli; ezt a mi bevándorlóink bizonyára onnan hozták.

Amint fentebb említettem, Gölnicbánya várost körülbelül a XII. évszázad elején alapították, de oklevelekkel támogatható története csak a XIII. évszázad közepe táján kezdődik. Akkor 1243.-ban nyerte IV. Béla királytól első határozott szabadságlevelét, melyet a király 1264. március 12-én kelt oklevelében megújított és tetemesen kibővített. Gölnicbányát „civitas“-nak városnak nevezte, s megengedte polgárainak, hogy az aranyat, ezüstöt és vasat szabadon bányáshassák, a vizeket és erdőket belátásuk szerint fölhasználhassák, területükön bíraskodásukban pallosjoggal is élhessenek; városukban heti és országos vásárokat tarthassanak; s hogy favágóik, szénégetőik és bányamunkásaik kizáróan csak városuk hatósága alá tartozzanak. A király kegye tehát megadott mindent, ami egy szabad bányaváros megalapítására szükséges volt.

E szabadságlevél fölöttébb szükséges volt Gölnicbányának, mert a jászói premontrei kanonokrend prépostja el akarta foglalni a rend javára a város keleti és déli földjeit. Követelését IV. Béla királynak 1255. évi ajándéklevelére alapította, melyben a király, valószínűen hibás tájékoztatás nyomán, a jászói rendháznak adott földbirtok északnyugati határaiúl a Gölnic folyót és a Szomolnoki-patakot jelölte ki, s Gölnicbánya és Szomolnok délkeleti tulajdonjogát elhallgatta, sőt e két város nevét meg sem említette. E királyi tévedésből évszázadokon át tartott birtokviszályok támadtak a jászói prépostság s Gölnicbánya és Szomolnok városok közt. V. István király 1271.-ben kelt oklevelében megerősítette ugyan Gölnicbánya birtokjogait és kiváltóságait, de nem volt, aki érvényesítette volna a király rendelkezéseit.

A IV. vagy kún László király idejében dült polgárháborúk is nagyon megviselték Gölnicet. 1274-ben Roland szepesi várgróf foglalta el a várost fegyverrel, s a király csak 1280-ban birta visszavenni, de Roland újabb lázadása miatt 1285-ben ismét meg kellett ostromolnia. A király 1276-ban „szabad királyi város” címmel és 1290-ben megújította Gölnic szabadalmait, 1278-ban királyi vámhellyé tette, 1287-ben határát is újra megállapította Remetéig, az Ökörhegyig, a Smolnic és Falkenseifen patakok forrásáig s a vámházig terjedően; de ez ellen a jászói prépost és Wigand földesúr tiltakoztak. Ezekkel szemben III. András király védte meg Gölnic arany- és ezüstabányászó kiváltóságát.

I. Károly király 1317-ben és 1327-ben újította meg a város jogait; de ekkor meg Drugeth Vilmos szepesi várgróffal zördült össze a város, annyira, hogy a gróf Nerengius (más oklevélben Perrenger) gölnici bírót megölette. Majd 1352-től kezdve a Jekelfalusy-családdal volt Gölnicnek határpöre. Nagy Lajos király is megújította a város jogait 1353, 59, 64 és 68-ban, sőt a királyi haszonvételt is átengedte neki; 1368-ban és 1374-ben pedig

telepes községei birtokában erősítette meg, visszavonva a másoknak tévesen nyújtott birtokadományokat, s szabad bíró- és papválasztó jogot adott. Zsigmond király 1399-ben a Schwarzwald birtokában védte meg Gölnicet a jászói préposttal szemben; 1424-ben pedig megújította jogait és fölmentette polgárait a vámok alól; ezt megismételte 1435-ben. 1437-ben viszont Szepsi erdőit (a Feketeerdőt is) védte meg Gölnic ellen.

Zsigmond király egész életén át tartó pénzzavarai folytán hat héttel halála előtt, 1437. október 28-án Gölnic várát és a szepesi bányák királyi adóját két évre zálogba adta 2600 arany forintért Chieber Eberhard bambergi polgárnak.

A ő halála utáni zavaros korban a szomszéd várurak ismét hatalmaskodtak a várossal. 1442-ben pedig Erzsébet királyné egyenesen rábízta a bányavárosokat Giskra János huszita vezérre. Bár V. László 1456-ban megújította a város jogait, ez mégis 1462-ig cseh kézen volt, amikor Mátyás király visszaszerezte.

Szomolnok, Gölnicnek állandó és sokszor szerencsés véltársa, szintén a 13. század közepétől kezdve szerepel az oklevelekben. Régi nevei Schmelnitz, Smyelnicz, Schmolnitz, Schmöllnitz, Smilnicia, Smolnicia, Smulnucbanya, Szmolnicz, Szomonoch, Zwmwlnwk; mai ottani német tájszólású neve Schmélentz, tót neve Smolnik. Ez a név a német Schmelzung-ból, vagyis olvasztásból ered, s ráutal lakói ősi foglalkozására. Ezek származását mutatja, hogy Schmölln nevű város van Thüringiában, Leipzigtől délre. Keletkezését két oklevél mutatja: 1255-ben IV. Béla király a jászói prépostság határául a Gölnic és a Szumulnukfő folyókat szabja meg, így városunk mai területét is beleveszi, helynév említése nélkül; tehát akkor e területen község még nem állott. Viszont a legközelebbi 1327. évi oklevél már teljes városi jogokat ad neki, tehát régebben kellett fennállania. Eszerint a község a 13. század 2. felében keletkezett, thüringiai telepes bányászok révén. Egyelőre Jászó birtoka volt.

Függetlenségét 1327-ben kapta I. Károly királytól, aki Semelnech (vagyis Szomolnok, és nem Gölnic, mint sokáig hitték) lakóinak derékségükért és munkásságukért megadta ugyanazokat a jogokat és kiváltságokat, amelyeket Sebnuchbanya (Selmec) város polgárai bírnak. Ezzel Szomolnok szabad királyi bányaváros lett, egyenrangú társa Gölnicnek. 1332-ben a király határát is megállapította két mérföldnyi körzetre, tekintet nélkül mások birtoklására. 1338-ban pedig a városnak adományozta a három Svedlér és Remete birtokokat is és megerősítette szabad bíróválasztó jogát. Végül 1339-ben teljes bíraskodást engedélyezett a városnak pallosjoggal.

I. Lajos király is kegyesen bánt Szomolnokkal. 1342-ben a jászói prépost ellen védte meg; 1344-ben a vitás lassúpataki aranybányát neki ítélte; 1343, 53, 58. és 64. években I. Károly adományait erősítette meg. A jászói prépostsággal támadt erdőhasználati viszály 1362-ben, majd 1399-ben egyezséggel végződött. Más földesurak erőszakosabbak voltak, úgy hogy Zsigmond ki-

rálynak 1392-ben Tornai Györgyöt ezért meg kellett intenie; 1424-ben pedig a Bebekek és a jászói konvent ellen védte meg Szomolnokot, ekkor újra megerősítve jogait és fölmentve a királyi adó alól. De ez a viszály még 1437-ben is tartott a jászói préposttal, Perényi Péterrel és Pelsőci Miklóssal, akik ekkor ismét királyi intést kaptak, egyúttal a nádor, a tárnokmester és a tornai kir. várnagy utasítást Szomolnok megvédésére. Ellenben ugyanez évben Zsigmond király Gölniccel együtt a szomolnoki kir. bányajövedelmet is elzálogosította két évre Chieber Eberhardnak.

Albert király 1439-ben úgy támogatta a várost, hogy a jobbágyoknak bárhol szabad költözést engedett ide. 1438-9-ben a királynak a jászói prépost és Tornai Sáfár István, 1442-ben Erzsébet királynénak Pelsőci Miklós és Bebek Imre, 1453-ban és 1455-ben V. Lászlónak Tornai Sáfár Szilveszter, a Bebekek és Pelsőciek hatalmaskodásai ellen kellett megvédenie Szomolnokot. 1455-ben V. László is fölmentette a várost a kir. kamaradó alól, 1456-ban pedig megengedte új bányák feltárását és a régiek megújítását. I. Mátyás királynak is védenie kellett Szomolnokot 1458-9-ben a jászói és krasznahorkai várnagyok, a Bebekek és Pelsőci Istvánné ellen. 1475-ben a szomolnoki kereskedőknek adott a nagy király védőlevelet, 1477-ben az esztergomi érseki helynök b'ráskodását tiltotta el. Az egész 15. századon át tartott a város birtokharca a Jekelfalusi-családdal is.

Szepes-Remete régi nevei: domus vagy locus vagy villa Heremitaie vagy Heremitorii, ad Heremitam. Eremus; magyar neve már 1338-ban Remethe; a német Einsiedel és a tót Mnisek is a latin fordításai. Nevét a helyén volt ősrégi remetelaktól nyerte, mely az őserdőben állott. Mint ilyet említi először egy 1255. évi, más birtokot határjáró oklevél, amit 1284. és 1295. évi oklevelek ismételnék. 1332-ben mint „ad Heremitam” birtokot említi Szomolnok határjáró oklevele. 1338-ban Remete birtokot — amely eddig Miklós, György és Lőrinc mestereké volt — I. Károly király Szomolnoknak adományozza. Ezentúl ennek leányközsége volt. 1425-ben megállapították határát Kunchfalva felől.

Jekelfalva régi nevei: Hekul, Jakul, Jakelfalva, Jaklin, Jaklotz, Jaklowce, Jecklsdorff, villa Jeclini, Jeklen, Jekulfalva. Nevét alapítójától nyerte. Ugyanis 1282-ben IV. László király Jakul ispán érdemei jutalmául neki adta a Gölnicbányától a Hernád folyóig, a Hazmezeu mezőtől a Kurumpachra és Zepus-ra vivő útig terjedő lakatlan erdőt. Talán ennek ismétlése ugyane király 1284. évi oklevele, melyben Hekkul gölnici polgárnak adja a Cochenseiffe pataktól a Jászó és Szepes közti útig terjedő, egykor remeték lakta erdőt, telepítés végett. 1313-ban Jakul ispán az 1282-ben kapott erdő egy részét 150 ezüst márkáért eladta Segre-i Miklós ispánnak. 1331-ben a Gölnicre való Jekel ispán fia Máté, Herbart menedékkövi karthauzi prior és Gargow-i Kunch ispán fia Konrád a pörös Jacuwrete erdőnek a Gölnic-pataktól délre eső részét Máténak engedik át. 1344-ben a telep már mint „villa Jekel” szerepel, mert Jekel fiai Máté és Domokos panaszozzák

I. Lajos királynál, hogy a gölnici és szomolnoki polgárok az ő ottani malmukat felgyújtották. 1352-ben Gölniccel szemben sikerült is kedvező ítéletet nyerniök. 1372-ben is panaszolja Jekul fia Jekulfalvai Domokos, hogy a gölnici polgárok házát feldúlták. Ezeket 1374-ben a király rendre inti. 1377-ben megint Jekelfalvai Domokos fia Miklós és a gölniciek pörösködnek a jekelfalvi határ és malom jövedelméért. Az alapító család műveltette a bányákat e tájon, bár 1507-ben Meckeai György, 1517-ben Krasznayakfy Leonard is birtokosok itt.

Merény régi neve Wagendrüssel, Vagendrusel, Vagendruczul, Vagundriczul, Vagundruzzel, Vogendrüssel, Vagendressel, Vagendrissel; tót neve a németből alakított Vohdrysel. A név a német Wagen-kocsi és drosseln, driesseln-tolni vagy drechseln-esztergálni szavakból ered, a városka területének hegy-völgyessége miatt, ahol a fuvaroskocsikat tolták vagy javították. Magyarul 1849-ben Kis-Debrecennek nevezte magát, amiért nagy hadisarcot kellett fizetnie. A „Merény” nevet 1878-ban vette föl: ez a német név téves fordítása (wagen-merni).

A község 1280. táján keletkezett. IV. László király birtoknak mondja, mely azelőtt sűrű erdő volt, s lakóit a katonáskodók közé veszi fel. Viszont 1290-ben a terület a Máriássy-család őseié, mert Botyz comes fivére János a Parva Gyulnuch (Kis-Gölnic) nevű folyó mellett a „Clara lux” (tisztás) nevű erdőt Pecold (másutt Gerold) gölnicbányai polgárnak adja telepítésre, 20 évi adómentességgel, a szászokat megillető bíró- és papválasztó, szabad költözési és egyéb jogokkal. 1297-ben pedig Hannus kamaragróf kapott III. András királytól földeket a Kis-Gelnuch (Gölnic) folyó mellett. 1315-ben Botyz comes fivére János megújítja 4 évre a gölnici Geroldnak adott soltészszágot Vagendruczul faluban. 1328-ban Drugeth Vilmos szepesi várgróf a király megbízásából elismerte Márkus comes fiaí birtokjogát Wagendrúzelben. A család 1344-ben önálló arany- és ezüst-bányajogot is kapott I. Lajos királytól. 1358-ban viszont a király megerősíti IV. László és I. Károly okleveleit a merényiek szabadságáról a Bebekekkel szemben; s ezt 1368-ban megújította. Viszont 1417-ben Gara Miklós nádor, s egy 1456. évi oklevél a Máriássy-család merényi birtokjogát erősítette meg. 1466-ban és 1482-ben Darholcz Pál, 1477-ben Berzeviczy Szaniszló és István, 1519-ben Markusfalvi (Máriássy) Ferenc birtokosok Merényben.

Lassúpatak régi nevei: Stilpach, Lassypatak, Stelbach, Stillbach. Nevét folyóvizéről kapta. 1280. táján szerepel először IV. László király oklevelében, aki a Merényből származott Stilpach föld lakóit is fölveszi a királyi katonáskodók közé, s területét Merénytől elválasztani rendeli. 1316-ban újra említik mint bányatelepet. 1344-ben Lörinc tárnokmester az esztergomi érsekkel és a Bebekekkel szemben Szomolnoknak itéli a lassypataki új aranybányát, minthogy annak határába esik. Viszont Szomolnok 1346. évi határjárásakor Stilbach bírája, esküdtjei és polgárai a határ ellen tiltakoztak. 1358-ban I. Lajos király IV. László és I. Károly oklevelei alapján megerősítette Stilbach

lakóinak szabadságát az őket jobbágyként kezelő Bebek ellen. Ugyanígy elutasították a Stilbachra igényt tartókat: 1364-ben az esztergomi érseket, 1395-ben Bebek Istvánt és Györgyöt. Zsigmond király idejében 1432-ben már Gölniccel és Szomolnokkal együtt bíraskodik; de 1437-ben a király ugyanezekkel együtt 2600 arany forintért két évre zálogba adja jövedelmét Chieber Eberhardnak.

Krompach régi nevei: Adelshütte, Adelstein, Crwmpach, Korompak, Krompacium, Krumbach, Krupach, Kurumpach. Neve az ott kanyargó pataktól ered. 1282-ben említi először IV. László király, Jekelfalva adománylevelében. 1300-ban családi osztozásnál Ryhnoui Eugen ispán kapja. 1310-ben (Görgey) Péter fia István ispán kapja örökségül Krompach falut bányáival. 1345-ben Péter fia Pető birtokos Krompachon. 1350-ben a Perényi-családé; ekkor határát is megjáratják. 1358-ban Krompachi Péter és Perényi Miklós pörösködnek krompachi birtokok fölött. 1368-ban Gölnicbánya birtoka, 1391-ben pedig újra a Perényieké. 1408-ban Miklós és Dániel birtokosok itt, 1459-ben Gewbel János neje Hedvig, 1498-ban a Tárczai-család, 1503-ban Keresztheche Bernát, 1519-ben Henckel János löcsei plébános, 1523-ban Roskováni László.

Istvánfalva régi nevei: Stefcfalwa, villa Stephani, Estfanfalva, Estphanfalva, Istvanfalva, Stefansdorf, Steffanowcze, Dzedzinki. Nevét (különben ismeretlen) alapítójától nyerte. 1293-ban Jakab szepesi püspök Hurhy vagyis Stefcfalwa birtokát bátyjának János ispánnak adja. 1320-ban ez a János ispán birtokát eladja 90 arany márkáért Georgow-i István ispánnak. 1384-6-7-ben oklevelek említik a községet. 1394-ben Bethlemfalvai Changer Pál eltiltja, hogy Pethemer András a nála zálogbanlevő Estuanfalva-i 8 hold földet elidegenítse. 1412-ben is említi egy oklevél.

Margittfalva régi nevei: Margaretha, Margeczan, Margetzen, Margétfalva, Margith, Senthmargita: németül Margaretendorf, tótul Margicany. Nevét védőszentjéről vette. 1300-ban látjuk először, amikor a községet Sygrai Dan ispán és fia Miklós kapják örökségül. 1316-ban is említi egy oklevél. 1323-ban Gargow-i István bírja, aki 1329-ben igazolja birtokjogát Drugeth Vilmos szepesi várispán előtt. 1350-ben a fenti Dán unokája László mester itteni birtokait eladja 50 szepesi márkáért testvérének György mesternek. 1374-ben I. Lajos király megint Gölnicet, hogy Jekulfalvai Domokos és Máté zentmargitai jobbágysait ne zaklassa. 1377-ben ezért pörben is álltak Szepesi Jakab országbíró előtt. További birtokosai: 1396-ban Jekelfalvai Fias Lőrinc, 1414-ben Sváb Pál és Dorottya, 1446-ban egy Görgei, aki itteni birtokát a szepesi prépostra és káptalanra hagyja; 1481-ben Jekelfalvai Fias Miklós, 1507-ben Meckei György, 1517-ben Krasznayakfy Leonard.

Svedlér régi nevei: Suaydleres, Schvadler, Schvedrel, Schwadler, Sswedlár. 1312-ben említik először, már mint kifejlett bányatelepet. 1313-ban már határát is megállapítják. 1332-ben is említi Szomolnok határjárása. 1338-ban I. Károly király Szomolnoknak ajándékozta a három Swaydlert, melyek eddig

Miklós, György és Lőrinc mesteré voltak. 1344-ben Lőrinc tárnokmester Szomolnoknak ítéli az esztergomi érsekkel és a Bebekekkel szemben. 1368-ban és 1374-ben Gölnicbánya határán belül van. 1425-ben Felső-, közép- és alsó-Svedlér bírása szab határt Kunchfalva és Remete közt. 1459-ben I. Mátyás király védi Pelsőczy Istvánné ellen.

Nagy-Kuncfalva régi nevei: Hamsdorff, Hannsdorf, Helcmanova, Heltzmanowitz, Henczmanovecz, Kunchfalva, Guchfalva, Hentzmansdorf, villa Heuchandi. Nevét alapítójától kapta. 1326-ban Tamás mester szepesi várnagy Kunchmann szalóki soltésznek adta a Gölnic-folyó melletti pusztát földjét telepítésre és Kunchfalva nevű község alapítására, kisebb bíraskodó joggal, 16 évi adómentességgel és malomjoggal, szabad papválasztással. 1365-ben I. Lajos király az itteni aranyadózók bíraskodó jogát megerősíti. 1425-ben a svedléri bíró és a gölnici várgróf megállapítja határát Remete felé.

Nagy-Folkmar régi nevei: villa Falckmari, Falkmarfalva, Folkmar, Folyvár, Volkmarinum. Nevét alapítója után nyerte, aki egyébként ismeretlen. 1368-ban és 1374-ben említik, mint falut Gölnicbánya határán belül. 1390-ben határait megállapítják birtokosaik: Richnói Pál és Miklós kérésére.

Zakárfalva régi nevei: villa Zachary, Sockeldorf, Schakarowitz, Sacharotz, Zacharocz, Zakarowce. A Nagyfolkmarnál szereplő 3 oklevél említi Zakárfalvát is ugyanolyan minőségben.

Kluknó régi nevei: Glückau, Klicno, Klekenau, Klicnow, Klukenawa, Klukna. 1350-ben említik először; ekkor és 1391-ben a Perényieké. 1441-ben Perényi Miklóstól a richnói várral együtt Giskra János huszita vezér foglalja el.

Kotterbach régi neve Goldebach, Goldenbach, Kuffurbach. Neve „aranypatak”-ot jelent. 1354-ben említik először. 1360-64-ben Görgei Jánosé, aki a Tótselymesi Apródoknak adja el. 1417-ben és 56-ban a Máriássy-családé. 1457-ben Miliczi Pezek Péter, 1467-ben Darholcz Pál, 1513-ban Máriássy Rikolf bírja.

Prakfalva régi nevei: Prackendorf, Rackendorf, Prakoncs, villa Praconis, Prakovec, villa S. Praxedis. Temploma védőszentjéről nyerte nevét. 1360-ban említik először. 1368-ban és 1374-ben Gölnicbánya telepe.

Alsó-Szlovinka régi nevei: Abucuk, Habakukfalva, Höfe, Kakukfalva, Szlovenka. Nevét szlovén vagyis rutén telepeseiről kapta. Felső-szlovinkával együtt 1368-ban és 1374-ben jelenik meg először, mint Gölnicbányához tartozó telep. 1510-ben határát is megállapítják.

Kojsó régi nevei: Kishov, Kohiso, Koysfalua, Coysfalua, Kois, Koischdorf, Koyso, Koysow. Neve a Cochenseifen (Konseiffen)-habzó pataktól ered, amelyet már 1284. és 1294. évi oklevelek említenek, de község nélkül. Majd 1368-ban Gölnicbánya telepéül említik a községet. 1375-ben pörösködni érte Gölnic és Szomolnok városok s Jekulfalvai Lőrinc. 1391-ben Jekelfalvai Miklós tiltakozott a szomolnokiak és gölniciek birtoklása ellen.

Zavadka régi nevei: Saloba, Zaloba, Zavoda. Neve „viz mögött”-et jelent szlávul, — akár a Hernád, akár a Gölnic felől nézve. 1417-ben és 56-ban a Máriássy-családé, 1457-ben Miliczi Pezek Péteré, 1467-ben Darholcz Pálé, 1513-ban Máriássy Rikolfé.

Teplicska régi nevei: Teplitschen, Teplitska, Teplitzke, Teplicza. Birtokosai: 1417-ben a Máriássy-család, 1457-ben Miliczi Pezek Péter.

Stósz régi nevei: Sthwes, Stooss, — nyilván az érczúzásról. 1426-ban és 1448-ban említik mint Szomolnok telepét. 1449-ben Schzitnik (Csetnek)-i Kisztner János itteni birtokrészét Szomolnok város tanácsa előtt 23 magyar forintért eladta a menedékkői karthauzi zárdának; 1484-ben Weichhart János a magáét ugyanennek adta.

Porács régi nevei: Porach, Poracs, Várhegy, Vereshegy, Vöröshegy, Pálócz. 1474-ben említik először. 1479-ben birtokosa Kaczinka László, 1513-ban Máriássy István.

Ez adatokból megállapíthatjuk, hogy a fent a 6—7. lapon felsorolt 33 bányaközségből 1 (Igló) a XI., 2 (Márkusfalva és Gölnicbánya) a XII., 7 (Szomolnok, Jekelfalva, Merény, Lassúpatak, Krompach, Istvánfalva, Margittfalva) a XIII., 11 (Remete, Svedlér, Nagykuncfalva, Nagyfolkmar, Zakárfalva, Kluknó, Kotterbach, Prakfalva, Alsó- és Felső-szlovinka, Kojzó) a XIV., 4 (Zavadka, Teplicska, Stósz, Porács) a XV. században alakult. Csak 8 jelenik meg később: Óviz 1556-ban, Kishnilec (Szepespatak, Vaspatak) és Nagyhnilec 1600 táján, Szomolnokhuta 1681-ben, Sztracena 1720. táján, Opáka 1763-ban, Imrichfalva 1786-ban, Kisfolkmar 1869-ben.

Négy fő telepítőt látunk területünkön a középkorban: az államhatalmat képviselő királyok belátásából Gölnicbánya és Szomolnok városokat, s a Máriássy-családot nyugaton, a Jekelfalussy-nemzetséget keleten. Ezek az akkor irdatlan területen nagy lendülettel elinduló foglalók és telepítők gyakran surlódtak egymással; de a versengő munka eredménye lett a hajdani őserdő betelepítése és hasznos művelés alá vonása.

A fokozatosan betelepült szepesi bányavidék *jogrendszer*e is fokozatosan alakult ki és csak a középkor legvégén egységesül.

Már II. András király aranybullájának 19. cikke kimondja: „bármily nemzetségű vendégek a kezdettől fogva nekik adott szabadsággal éljenek”. Külön a bányák igazgatására önálló bányagrófokkal találkozunk a 13. század óta okleveleinkben; ez is jogi különállásukat mutatja. Az országos törvényhozás tett több intézkedést a középkorban a bányaügyről. Az 1351. évi 13. cikk megállapítja a nemesek kezén levő bányákra a király cserejogát és a kir. haszonvételt. Az 1405. évi I. 21. cikk az arany és ezüst adás-vételét csakis a kir. kamarának engedi meg. Az ugyanez évi II. 13. cikk a kir. bányacserejogot és fémkereskedési egyedárúságot megújítva, ezek féljövédelmét kívánja kir. haszonvétellül. Az 1486. évi 49. cikk ismétli a kir. bányacsere- és haszonvételi jogot, Az 1492. évi 30. cikk

király kezébe adja. Az 1500. évi 41. cikk a kir. bányavárosok vámmentességét felülvizsgálni rendeli. Az 1514. évi 1. cikk az elidegenített kir. arany-, ezüst- és sóbányákat és városokat visszaadni rendeli; a 3. cikk a bányavárosokat királyi birtoknak és jövedelemnek nyilvánítja. Az 1518. évi II. 11. cikk elrendeli az arany- és ezüstabányászok és bányavárosok szabadságát és vámmentességét s ezek felülvizsgálását. Minde törvények intézkedéseinek ismétlődése is mutatja, hogy nagyrészüket nem hajtották végre. De egyébként is a bányászat jogának csak határait állapították meg, de azt részletesen nem szabályozták. A középkori alapelv a király bányatulajdonjoga volt.

A Szepesség — az ősfoglaló lándsás kerületet kivéve — szoros értelemben vett „királyi föld” volt, amellyel királyaink szabadon rendelkeztek. Így ők adományozták a telepések jogait is. Területünk legrégibb ilyen joga a *gölnicbányai*, 1243-ban illetve 1264-ben IV. Bélától, szabad arany-, ezüst- és vasbányászással, szabad bíraskodással, pallosjoggal is, s polgárai és telepesei fölötti kizáró joghatósággal. Ez az intézkedés tehát teljes szabadságot ad a jogalkotásra. Hasonló a következő: *Iglóé*, a 24 felsőszepesi város 1271. évi szabadságlevele szerint, akik *együttes* jogszabadságot kaptak, bányajoggal együtt. A harmadik: *Szomolnoké* egészen más jellegű. 1327-ben I. Károly elrendeli, hogy „ugyanazon szabadságokat élvezzék, mint selmecbányai hű vendégeink.” Szomolnok tehát kész jogkönyvet kapott, amely jogéletét minden irányban szabályozta. E három város kiterjesztette a maga jogrendszerét bányatalepeire és telepés községeire, úgy hogy itt már három különböző jogrendszer és jogterület áll előttünk. Ezenkívül a földesúri bányatalepek a földesuraknak mondhatni egyénenként változó ízlése szerint birtak rendszerint egészen kiskörű jogokkal. Ennek egyedüli szabályozója I. Károly király 1308. évi engedélye volt, mely szerint a földbirtokos nemesek bányaművelő jogukat a soltészekre ruházhatták.

Legrégibb hazai részletes bányajogunk a selmeci. Kachelmann szerint az 1244. évből származik, mert IV. Béla ekkor járt ott. Eszerint az igloui 1249—51. évi, a besztercebányai 1255. évi, a németlipcsei 1260. évi, szövegével csaknem teljesen egyező jogkönyvek Wenzel szerint a selmeci másolatai volnának. A selmeci jogkönyv 3 részből áll. I. része IV. Béla király szabadságlevele, mely a városnak vagyon-, bánya- és büntetőügyekben szabad bíraskodást enged. Ennek alapján a II. rész a város által alkotott, 40 pontból álló szabályzat öröklésről, vagyonjogról, kereskedésről, mérték- és pénzhamisításról, tisztujításról, bíró elleni panaszról, adósság végrehajtásáról, esküvel bizonyításról, bíró elleni vádaskodásról, főlebbezésről, káromkodásról, varázslásról (büntetése megégetés), lopás- rablásról (büntetése akasztás), gyilkosságról (kerékbetörés), gyujtogatásról (megégetés), tűzvészkor megsebzésről (lefejezés), állatbitangságról, templomfeltörésről (kerékbetörés), erőszakról (lefejezés), gonosztevők rejtegetéséről, leányszóktetésről (lefejezés), játékban veszteségről, kísértetről

(lefejezés), kezességről, száműzésről, részegségről, vasárnapi verekedésről (kézlevágás), terméslopásról (kézlevágás), törvénykezési szünnapokról, csonkításról, bénításról (kézlevágás), zálogbavételről. A jogkönyv III. része szintén a város által alkotott bányatörvény. 20 pontból áll; szól a bányaadományozásról (külön városi bányamester végzi), új bánya nyitása módjáról (hét heti kihirdetés után), a bányák vízveszélyében eljárásról, a tárnajog idejéről, a bányák távolságáról egymástól, összetalálkozásukról, kutatási szabadságról, bányaterületen huta vagy malom építéséről, a bányalefoglalás tilalmáról. Mindezek alapelve a bányaszabadság, szabályszerű, méretezett adományozás alapján. Ez a jogrendszer uralkodott Szomolnokon. Schwab ismerteti a város 1414. évi szabályrendelet-könyvét, mely tartalmazza a polgári és a bányajogot, a fentihez hasonló rendszerben.

A szomolnoki bányajog fontos kiegészítése az a szabályzat, melyet 1421-ben Karll Miklós besztercebányai kir. főbányamester adott ki a többi bányaváros tanácsával együtt a vízelöntött bányákról. Megengedi ezek művelését; a jövedelem $\frac{1}{7}$ részét kell kir. adóba fizetni. Az ez ellen cselekvők bírsága 10 nehéz márka a bányamesternek, 9 könnyű márka minden résztvevő tanácstagnak. E szabályzatot megújította 1432-ben Piesk Hans kir. főbányamester azzal, hogy az elöntött bányákból a vizet szabadon le lehet bocsátani, s ezeket másoknak lehet művelésre adni a főbányamester engedélyével.

A gölnici bányajogot a Thurzók és Fuggerek révén Augsburgba, majd Münchenbe került 15. századi kódex tartalmazza: 19 pontból álló utasítást a gölnici bányamester számára a bányaadományozás módozatairól; s egy másikat, melynek 11 pontja a bányamester választásáról, felügyelő-működéséről, a felek által díjazásáról, az egyes bányák területének kiméréséről szól. (Wenzel adta ki.) E szabályzatok a selmeci bányajog alapján készültek.

Krones értesít bennünket egy 1486. évi gölnici városi szabályzatról (de csak bevezetését közli) és az 1660-as évekből való ügyiratminta-könyvről, melynek anyaga azonban részben még középkori. Tartalmazza az északszepesi szászok 1370. évi jogkönyvének eddig ismeretlen példányát, amely a löcsei szöveg 4, 6—26, 32—36, 38—39, 42, 44—52, 54—55, 58—68, 71, 73, 76—81, 83, 85, 88—92. és 94. pontjait foglalja magában, ezenkívül 17 újabb pontot tartalmaz vagyon-, örökségi, zálogjogról, bírságokról, hamis mértékről és pénzről. Különös, hogy a takácsokat eltiltja a bírói tiszttól (86. pont). Szól még adósságról, verekedésről, örökségből kitagadásról. A könyv végül közli a kassai 1404. évi, 19 pontból álló büntető szabályzatot; továbbá egy lüneburgi és egy erdélyi szász jogszabályzatot, amelyek mind használatban voltak Gölnicen.

Épily válogató (eklektikus) volt az *iglói* jog is. Vagyoni és büntetőügyekben az 1370. évi felsőszepesi szász jogkönyvet használta, melynek egy-egy kéziratot példánya van az igló-városi és a 16 városi kerületi levéltárban. A bányajogot itt a középkorban szintén a szász gróf osztotta, más hazai bányavidékek joga szerint,

A 3 anyaváros joga fokozatosan kiterjedt telepítéseire, leányközségeire, a régi német jogi felfogás szerint. Már 1365-ben tiltakozik Jekel ispán Gölnic ilyen törekvése ellen az ő birtokain (minthogy Jekel őse gölnici eredetű volt). Mégis 1368-ban I. Lajos király Gölnic „határain belül és vele egy szabadalom alatt” sorolja fel Krompachot, Abucukot (Szlovinka), Zakárfalvát, Jekelfalvát, Folkmárt, Margitfalvát, Kojsót, Prakfalvát, Kunchfalvát és Svedlért, tehát tíz községet; 1374-ben pedig szintén királyi oklevél Zakárfalvát, Folkmárt, Prakfalvát, Kunchfalvát, Remetét, Svedlért és Szlovinkát, melyeket a gölnici vásárra is utal.

Hasonlóan terjedt ki Szomolnok jogrendszere 1332-ben illetve 1338-ban Svedlérre és Remetére, 1344-ben Lassúpatakra; 1449-ben Stósz is idetartozik. Igló is telepein saját jogát alkalmazta. Egy-egy jogterületet alkotnak még a Máriássy-birtokok: Merény, Kotterbach, Porács, Teplicska és Zavadka; a Jekelfalusy-birtok Jekel- és Margitfalva; s Krompach és Kluknó, a Perényiek birtokai. Hogy egyes községek időnként más területhez tartoztak, ennek oka volt a középkori birtokviszonyok bizonytalansága, az egyes városok és földesurak mindenkori hatalmi helyzete és terjeszkedése. Ez magyarázza Lassúpatak időleges önállóságát is.

A középkori községi szervezet is eléggé világosan áll előttünk. Az anyavárosok élén áll az 50 vagy 100 tagú külső tanács által választott bíró és 6 vagy 12 esküdt, vagyis a belső tanács, külön városi bányamesterrel. A lakosság tagozódása: polgárok, szabad jövevények, nép és jobbágyok. A leányközségek élén áll az anyaváros tanácsa által kinevezett falusi elöljáró (villicus), aki 16 dénár értékig ítél; nagyobb értékű és bányapörök az anyaváros tanácsa elé tartoztak.

A király személyét, vagyis az államhatalmat képviselték a királyi kamaragrófok vagy bányamesterek. Hatáskörük volt a kir. bányaadó (a bányajövedelem $\frac{1}{8}$ része) beszédése és a felsőbb bíráskodás, a kerületükhöz tartozó bányavárosok bíráiból alkotott tanáccsal. Ilyenek voltak 1290-ben András, III. Endre idejében Balduin; Szomolnokon 1334-ben Kakas mester, 1341-ben Marinus, 1347-ben Chartk Miklós, 1380-ban Melanen Tamás kir. kamarás. 1351-ben I. Lajos, 1424-ben Zsigmond szomolnoki kamaragrófokat említ, 1437-ben pedig szepesi bányakamarát; ugyanez évben olasz Rinald „rézgróf” és kir. várnagy Gölnicen. 1497-ben Donel János a szomolnoki kamaragróf. A felsőbb állami fenhatóságot a Kőrmöcön vagy Besztercebányán székelő kir. főbányagróf gyakorolta. A legfelső bányahatóság a kir. tárnokmester volt.

A városok alkalmilag résztvettek az egyházi jogszolgáltatásban is. Így 1355-ben a pápa kiküldötte a csetneki plébános és városa közti pörben a tanúkihallgatást Berzéte, Pelsőc, Rozsnyó és Szomolnok városokra bízta.

A közös sors és érdekek már korán rávezették bányavárosainkat az együttműködés szükségességére. Már 1421-ben és 1432-ben együttes tanácsba hívta a kir. főbányamester Szomolnokot, Gölnicet, Telkit, Rudát, Svedlért és Remetét, illetve Gölnic, Szo-

molnok, Telki, Ruda, Lassúpaták és Jászó bányamestereit, a szomolnoki elárasztott bányák ügyében. Ez az együttműködés állandósult, s a 15. század folyamán a *felsőmagyarországi bányavárosok szövetsége* a következő tagokkal és rangsorban alakult ki: Gölnic, Szomolnok, Ruda, Jászó, Telki, Rozsnyó és Igló. Ezt a lényegében felsőbbírószági intézményt szervezte az említett hét város 1487. karácsonykor Kassán tartott gyűlésében, ahol 13 pontból álló szabályzatot alkottak. Az 1. pont szerint az egyes városban hozott és nem föllebbezett ítélet felülvizsgálati költsége a nyertes felet terheli. A 2. pont szerint a városok együttes gyűlésein a megjelölt többség határozatai általában kötelezők. A 3. pont szerint: ha a 2—3 város által felülvizsgált ítéletet tovább föllebbezik: a pörvesztes minden városnak 9 márka dénárt fizet. 4. pont: ha a város maga ítélkezik, akkor a föllebbező fizet 9 márkát. 5. pont: „régí szokás és jog szerint” a városok rangsora a fentírt. 6. pont: e városok örök engedelmességet esküdtek a városok összeségének. 7. pont: a bányászok minden viszályában a bányamester ítél, súlyos ügyekben a városi tanács. Ha a bányamester jogtalanul ítél, akkor bűnös. 8. pont: ha munkás a bérét követeli karácsonykor, húsvétkor vagy pünkösdkor: gazdája mielőbb eleget köteles neki tenni. Ha ez zálogot ad, ezt 3 nap múlva a munkás elzálogosíthatja. — 9. pont: hétköznap az eljárás ugyanaz, de a zálogot harmadnap a bányamesterhez kell beadni behajtásra. 10. pont: a bányamester csak bányaügyekben ítél; érczúzók, huták munkásai és mások ügyében a bíró esküdtjeivel. 11. pont: adósbörtön nincs; adósságért ingó vagy ingatlan vagyon lefoglalható, de ágyi és asztali holmi nem. 12. pont: a lefoglalt vagyon egy évig és egy napig fentartandó; ekkor gazdája harmadnapig kiválthatja, ezután eladják. 13. pont: bűnügyekben 3 nap alatt eleget kell tenni. — 1494-ben a kir. főbányamester együttesen erősíti meg „Gölnic és a hozzátartozó városok” (névszerint felsorolva) szabadságait. 1498-ban ugyanaz ítélkezik Rozsnyón „a gölnici joghoz tartozó városokkal együtt”, s az ítéletet biztonság végett Gölnic mint fővárosuk városi könyvébe íratja. A szövetség fennállását utoljára 1539-ben említik, de ekkor már Gölnictől a földesurakhoz lehet föllebbezni.

Ezek szerint a hét bányaváros együttműködése korszakunk végéig tartott. Szabadságuk nagyjelentőségű volt számukra, mert a magán- és közvagyonosodás, a közműveltség és a független polgári szellem kifejlődését ez tette lehetővé.

E korszak *műveltségi* viszonyainak előadásában az anyagi kultúra terén tárgyunk szerint a bányászatra s az ezzel összefüggő iparra és kereskedelemre szorítkozunk, — egyebekben Hradszky József: Szepesvármegye a mohácsi vész előtt és Münich Sándor: Igló története c. alapos műveire utalva az érdeklődőt.

Mint föntebb kimutattuk, vidékünk bányászata ősrégi. A kutatás és kiművelés tárgya kezdettől fogva főképp az ezüst és a réz, kisebb mértékben az arany, a higany és a vas volt. Ennek

eredményességét és virágzását a bányaművek és telepek nagy száma mellett mutatják a következő adatok : 1258-ban IV. Béla király a szepesi szász gróf kir. adóját aranyban szabja meg. 1280-ban IV. László király a gölnici ezüstabányából örök időkre évi 100 márka ezüstöt utal ki egy, az országban bárhol felállítandó betegek és szegények kórháza számára. 1312-ben a Máriássyak bányabirtokainak jövedelme 3 év alatt 226 márka volt. 1330-ban Drugeth Vilmos szepesi és ujbári ispán végrendeletében szomolnoki bányájából feleségének 500, Gallicus Gerus (talán Péter) szomolnoki ügyvivőjének 100, másoknak 442, tehát összesen 1042 márka finom ezüstöt hagyományoz. Igló évi adója 1412-ben 27 11/12 márka. A szomolnoki bányákban 1410-ben 1231 mázsa, 1439-ben már 4613 mázsa rézet termeltek. Zsigmond eltiltotta az ön kivitelét, a hazai réz ötvözése érdekében. — 1440-ben I. Ulászló király Szomolnokra 400 arany forint hadiségeletet vet ki. Nevezetes ezüst-, sőt aranybányászás folyt még Remete, Lassúpatak és Stósz határában. A 16. század elején a gölnici Bemnitzig, Badersberg, Herresberg és Zipser Perle nevű bányákban 3—400 hevér, a Zeche-ben egy munkaszakban 100, a Freitagsberg mély tárnában egy munkaszakban 50 dolgozott.

A vashányászás területünk nyugati részén volt elterjedve. 1400. táján Igló területén 11 vashámor van; Dobsinától északra, a Gölnic folyó mellett — a mai Sztracena táján — is említenek már 1408-ban vashámorokat. De Gölnic területén csak egy hámor volt megengedve. Sőt V. László király el is tiltotta vidékünkön a vashányászt és olvasztást, nehogy hiányozzon a fa a nemes lémek számára. A vas Szomolnokon a réz szempontjából nyert új jelentőséget, mikor a 15. század vége felé felismerték a szomolnoki cementvíz természetét. 1497-ben a lőcsei Thurzó Mártonnal szerződött Donel János szomolnoki kamaragróf a bányagépekhez és cementezéshez szükséges vas szállítására. A nyers vashól 3 mázsáért, a finomabból 1 ³/₄ mázsáért fizettek 1 forintot. Ez újabb lendületet adott a réztermelésnek.

A bányászás módja a középkor végéig egészen kezdetleges volt. Nagyobbrészt csak a napvilág által elért mélységig történt, eszközei csákány, vasék, kalapács, faltörő vasrúd, kosár és egykerekű targonca. A kikerült kőzet zúzdába, mosóba, pörkölőbe került, s végül a bánya közelében levő kis kemencében olvasztották meg, esetleg ismételve, míg a fém tiszta nem lett. Ez fával, faszénnel és kézfúvó segítségével történt; az összes munkát kézierő végezte, mert a lőpor vagy vízierő e célokra felhasználása még ismeretlen. A 16. század előtt tudományos bányaművelés nem volt. A 15. században Gölnicen, Szomolnokon és Lassúpatakon tudunk rézkohókról.

A bányászattal összefüggő iparágak is korán kifejlődtek itt. A 15. században Iglón már állott kovácsműhely, melynek évi bére 8 vasrúd volt; árszabását a város határozta meg. Igló legrégibb céhe a kovácsoké volt. Az 1380. tájáról való polgárjegyzékben szerepel 5 Kesselschmid, 2 Smid, 1—1 Messersmid és Kegelsmid nevű; 1412-ben 4 Kesselschmied, 2 Smid, 3 Mes-

sersmid, 1 Kegelsmid ; az 1404-ben kezdődő telekkönyvben 1 Eisanschmied, 6 Schmied, 2 Messerschmied, 1-1 Kesselsmit, Kopperschmied és Topsmit ; ezeken kívül van arany-udvar és két vas-udvar, talán az ércek beraktározására. A régi iglói jog szól ezüstművesről. Egy márka finom ezüsthöz csak egy lat rezet volt szabad vennie ; műveit bélyeggel kellett ellátnia. Jogáért a városnak ezüstben fizetett.

Igen nevezetes, bonyolult fémiparág volt a harang-, kereszt-kút- és ágyúöntés, amelynek szintén voltak itt jóhírű műhelyei és Igló volt a középpontja. Gaal Konrád iglói mester öntötte a visegrádi nagyharangot, akit ezért I. Lajos 1354-ben és 1364-ben testvéreivel minden adótól fölmentett, s az iglói kir. adóból évi 5 arany forintot rendelt nekik. Ebből Konrád az iglói kórházi (ma vikáriusi) templomnak évi 12 arany forint járadékot adott káplántartásra és az ő lelkiüdvéért misézésre, mely alapítvány ma is fennáll. Konrád mester műve a svedléri keresztkút is, Nagy Lajos címerével. Iglói mesterek öntötte harang a 14. század közepétől a 16. elejéig mintegy 40, keresztkút is számos ismeretes megyénkben és a szomszédosokban. 1380—1478-ig a Gaal-család tagjai, 1427. táján Weygel János, 1481—1513-ig Wagner János a harangöntő mesterek Iglón.

Az ötvösség szintén régi szepesi ipar. A 14. században látjuk itt a sienai eredetű Gallicus Pétert és testvérét Miklóst. Az előbbi 1329-ben edustornyai (hadusfalvi) birtokos, szepesi és lublói alvárnagy ; 1330-ban ő vési I. Károly király 3-ik nagy kettős pecsétnyomóját, s ezért Jamnikot kapja. Majd 1333-6-ban szepesi alispán. Öccse Miklós 1335-ben alvárnagy, 1341-ben alispán ; ő készítette az iglói templom olaszos, zománcos, erekletartó ezüst keresztjét és a felsőszalóki kelyhet. Itteni művek még az iglói 16. századi ezüst oltárkereszt és szentségmutató, ugyanegy mester művei.

A bányavárosok termékeikkel kiterjedt kereskedelmet is űztek. Gölnicbánya és Igló a 13. század óta vásárjoggal bírtak ; sőt 1278-ban már Gölnic kir. vámhely volt ; Igló pedig saját mérték használatára volt jogosult. 1284-ben említik a Jászóról Szepesbe vivő „régí útát” ; ugyanilyen vezetett Gömörből Merényen és Iglón át Lőcsére. Ezeket hordták a rezet Lengyelországba, a lőcsei kereskedőházakba és kohókba, az olaszok pedig Velencébe. E kereskedelem élénkségét mutatja, hogy a krakói Schillinger-kereskedőháznak már a 15. században telepe volt Gölnicen. Ez időben Kojso kir. vámhely volt.

A *szellemi műveltség* terén a középkorban legfőbb szerepe az egyháznak volt. E tekintetben Szepesföldünknek kezdettől fogva kiváltságos a helyzete. A 13. század közepétől kezdve ugyanis a hazai német telepek a tizedet közvetlenül papjuknak fizették, míg másutt a király vagy a püspökök szedték be. Ez a terhek átmeneti könnyítésére vezetett : a szepesi szászok a 13. században csak tizenkettedet fizettek, de 1280-ban helyreállították a tizedet. Viszont a királyi jövedelmek (vám, bányaadó) tizede az esztergomi érseké, mint itteni főpásztoré volt. — IV. László

1274-ben biztosította a szepesi papság szabad végrendelkezését és tehermentességét.

Legrégibb *egyház* területünkön az iglói. Állítólag már szent László korában épült volna itt az első templom; a 24 kir. város plébánosainak 1239. táján alakult testvérületében az iglói plébános résztvesz; 1297-ből már Jakab mester iglói plébánost névszerint ismerjük. Mai jellegzetes gotikus temploma 1271-ben épült; nevezetes szép diszkapuja, s 15. századi kápolnájában híres feszülete. 1383-ból ránk maradt egy 13 pontból álló szabályzat, mely az iglói plébános tizedilletményét (a sajttized fejében a plébános volt köteles bikát és kost tartani), a hivek végrendelkezésénél eljárását a szepesi jog szerint, a városnak a plébánia és kápolna fölötti kegyuraságát, négy káplántartást, a Szűz Mária társaság lelki igényeinek kielégítését részletesen szabályozza. 1399-ben épült a város közelében a szent Mihály kápolna, melynek kegyuraságát IX. Bonifác pápa Henrik plébánosra és utódaira ruházta. E kápolna első rectora 1399—1405-ben Herberd Péter, aki egyúttal a 24 plébános testvérületének könyvtárosa. 1467-ben létesült a szent Borbála vallásos társulat. 1501-ben Erhardt, 1519-től a merényi származású és Krakóban tanult Hyldebrand Lőrinc Jodok volt a plébános, aki a 24 plébános testvérületének seniora is volt és jeles könyvtárral birt.

Gölnic egyháza szintén a 13. századból származik. 1280-ban IV. László Szomolnokkal, Jekelfalvával és Krompachhal együtt elválasztotta a szepesi prépostságtól és az esztergomi „de viridi campo” (zöld mező) nevű prépostság alá rendelte. Temploma a 14. századból való; szentségháza legszebb a Szepességen. — 1317-20-ban plébánosa Sibott 14 márka pápai adót fizet. 1329-ben ugyanez a pap (Sybitho) a szepesi prépost választott helynöke. 1507-ben János a plébános, aki Aranyási Gellértfi János híres kódexének tulajdonosa. Gölnicen domonkosrendi zárda is volt, mely 1288-ban épült, s 1457-ben még fennállott. Emlékét csak a „Kolostor-utca” helynév őrzi.

A szomolnoki első plébániatemplom 1310-ben épült; 1409-ben is építettek rajta. Krompach plébánosa Péter 1317—20-ban 5 finom ezüst márka pápai adót fizet. Remete és Svedlér régi templomai 1338-ban, a merényi 1340. táján, a márkusfalvi templom tornya a 13., maga a templom a 14. században épült. Nevezetesekek itt a középkori Máriássy-siremlékek: 1397-re teszik a jekelfalvi rk., s 1325-re a nagykunchfalvi gör. kath. templom alapítását az egyházmegyei névtárak. A jekelfalvinak nevezetes egyenes záródású gotikus keresztboltozatos szentélye; középkori falfestmény-maradványai is vannak.

Középkori épület volt még a gölnici hegyi vár, mely állítólag 1234-ben épült és 1543-ban rombolták le, úgy hogy már csak egy fala áll. A középkorban állandóan kir. várgróf lakta, főképp védelmi okból, de néha biráskodott is. A márkusfalvi régi vár domb tetején épült a 15. században, s ma is karban van tartva; a Máriássy-család ősrégi fészke.

Az *iskolázás* a középkorban teljesen egyházi jellegű volt. Ez tartotta fenn az iskolákat egyházas oktatókkal; a tanítás anyaga is elsősorban egyházi célok szolgálatába volt állítva. Ilyen plébániai iskolákat találunk területünkön is. Iglón ismerjük 1365-ben Saruch Jakab, 1369-ben Salamon Konrád, 1481-ben Mihály iskolamestert; ennek utódai Gáspár, majd Antal 1514—24-ig. A tanulókról 1514—47-ig a városi számadás-könyvek szólnak ismételve. A 15. században Iglón „tudósok társaságát” is találunk. 1456—7-ben Brue Derthar György szomolnoki jegyző és iskolamester, a bécsi egyetem baccalaureusa, a trójai történet kódexének másolója. 1460-ban László tanulót látjuk Margitfalván. — Krompachon 1501-ben Bálint az iskolamester. Merényből származott Jodok atya, a letonközi karthauzi zárda 1.00-ban választott priorja, aki addig a ház tanára és igen szorgalmas könyvirő volt: másolt 2 antifonálét, 2 graduált papíron és még több egyházi könyvet.

A felsőbb iskolázás külföldi egyetemeken folyt. Itt is találunk vidékünkéről valókat. A bécsi egyetemen Márkusfalváról 1385-ben 1, Gölnicről 1395—1437-ig 3, Szomolnokról 1418—1510-ig 10, Stószról 1426—79-ig 3, Iglóról 1433-ban 1, Krompachról 1449—80-ig 3, Óvízről 1457-ben 1, Margitfalváról 1489-ben 1 tanuló volt. Krakóban 1404-ben Bálint fia István krompachi plébános, Iglóról 1407—1517-ig 9-en, Merényből 1430—1509-ig 5-en, Gölnicről 1449—1508-ig 7-en, Márkusfalváról 1499-ben Márton fia András, Szomolnokról 1507—22-ig 9-en, 1510—1-ben Margitafalvai Pál tanultak; Páduában 1489-ben Thurzó Zsigmond

A bányavidék jelentőségét mutatja az is, hogy királyaink ismételten meglátogatták. IV. László 1280-ban 1285-ben és 1290-ben járt Gölnicen; Zsigmond 1404-ben, 1410-ben és 1436-ban Iglón; I. Ulászló 1440. május 3—4-ét töltötte ugyanitt; I. Mátyás 1462-ben és 1471-ben volt itt. 1411-ben itt ülésezett János esztergomi érsek és Gara Miklós nádor vezetésével a magyar-lengyel határt megállapító országos bizottság.

Bányavárosaink virágzása a 15. század közepe táján megakadt. Zsigmond király hosszú, de erélytelen, határozatlan és mégis nagyravágyó uralma vége felé megtermette keserű gyümölcszeit. Első jelensége volt ennek 1412-ben a 16 felsőszepesi városnak, „a magyar korona gyöngyeinek”, köztük Iglónak elzálogosítása. Ezt folytatta 1437-ben Gölnic várának, a gölnici, szomolnoki, lassúpataki és más arany-, ezüst-, réz- és más ércbányáknak és bányakamaráknak elzálogosítása összes jövedelmükkel 2600 arany forintért Chieber Eberhard bambergi polgárnak két évre, vagy ha a bányajövedelem a kölcsönösszeget ezalatt nem törlesztené, továbbra is. Alig szabadultak ki a bányavárosok ebből a zálogból: bekövetkezett a huszita korszak.

Husz János cseh reformátort Zsigmond király és német-római császár a konstanzi zsinaton ünnepélyes ígérete ellenére 1415-ben máglyahalálra szolgáltatatta ki. Nemzeti apostolának kivégzését népe a hitszegő császár országain és főképp a németeken igyekezett megtorolni. Hadjáratuk hazánk felsővidékére

irányult, ahol hamarosan eljutottak Szepességünkre. 1433. április végén a Lengyelország felől betört husziták Iglót erős védekezése dacára felgyújtották és feldúlták, amikor ennek oklevelei is elégték. Ezért 1435-ben Zsigmond megújította Igló szabadalmait, a lengyel birtoklás ellenére, mivel az elzálogosítást akkor még csak pénzügyi értelemben vették. Igló ezentúl éveken át 87 arany évi sarcot volt kénytelen fizetni a huszitáknak, foglyait pedig 40,000 forinton kellett kiváltania. Már 1440. nyarán intézményessé lett a cseh megszállás, mert I. Ulászlóval szemben Erzsébet királyné, Albert özvegye, Giskra Jánost kinevezte hadvezérévé és a szepesi városok főkapitányává, kezére adva bányavárosainkat és a bányakamarát is. Giskra birtokba vette területét, s 1441. végén elfoglalta Richnó várát és a bányavidéket. 1442. tavaszán Rozgonyi Simon egri püspök hadat vezetett ugyan ellene, de kénytelen volt vele Iglón több hónapos fegyverszünetet kötni az addigi birtoklás alapján. Ezt 1446-ban szabályos békekötés követte, amelyben Giskra megígérte az elfoglalt várak, köztük Richnó visszaadását. De ezt nem hajtották végre: Giskra a Felvidék ura maradt. 1448-tól 1462-ig Sendel János vagy Talafusz az ő richnói kapitánya volt. 1449. novemberében Hunyadi János kormányzó vezetett ellene hadat, sikerült is tőle Szomolnokot visszavenni. 1460. novemberben Mátyás király, 1461. tavaszán Rozgonyi Sebestyén főkapitány ostromolják Richnót sikertelenül. 1462. májusban végre Mátyás békét kötött Giskrával, aki a várakat visszaadta: Talafusz Richnót, Dobrai Brcsal Miklós szepesvári kapitány többek közt Gölnicet és Merényt. A husziták ittlétük alatt hittanaikat is elterjesztették. 1449-ben a magyar főpapok Rómába panaszolják, hogy a csehek a Felvidéken annyira elterjesztették Husz tanait, hogy Sáros- és Szepesmegyékben sok plébániában nyíltan két szín alatt áldoznak. E zavaros évtizedekben a szomszéd földesurak hatalmaskodásaitól is sokat szenvedett a bányavidék.

Még a hadjárat folyása alatt történt, hogy Mátyás király 1460. november 27-én kelt oklevelében Zápolya Imre kir. kincstartó és Rozgonyi Sebestyén felvidéki főkapitány, hadvezéreinek a csehek elleni háborús érdemeikért és költségeikért 12,000 arany forint értékben zálogba adta Richnó várát és tartozékait. 1462-ben Zápolya István, Imre öccse, Mátyás király parancsára Berczal Márton és Barthoss cseh vezérektől 16,000 forintért megváltotta Késmárk, Gölnic, Merény, Savnik, Csütörtökhely városokat és még 9 várost, s így ezek ura lett. Végül 1465-ben Mátyás király, atyjának, anyjának és öneki tett hosszú hű szolgálatai jutalmául, a csehek és törökök elleni háborúban s a szent korona visszaszerzésében buzgóságaért Zápolya Imrét és örököseit a szepesi vár és kerülete örökös ispánjává nevezte ki, városaival és összes haszonvételeivel együtt. Ilymódon a Zápolyák Iglót kivéve az összes szepesi bányahelyek urai és haszonélvezői lettek.

Ez az uralom — mint minden új uralom — eleinte szelid volt. Az egykorú följegyzések nem panaszkodnak rá; a több

évszázados begyökeresedett jogrendnek a szervezett polgárság öntudata, a hét felső bányaváros szövetsége, a gölnici kir. várgróf és a szomolnoki kir. kamaragróf, másrészt pedig az adományos Zápolya-család jól felfogott érdeke megannyi védői és biztosítékai voltak. De — mint ma is történni szokott — egy emberöltő alatt megváltozott a helyzet. Az új nemzedék már a nagyhatalmú örökös grófok árnyékában nőtt fel és nem birt függetlenségének oly tiszta tudatával, mint apái. Így történt, hogy a Zápolyák hatalma mind nagyobb lett. Terjeszkedni is próbáltak; 1470-ben, 79-ben és 84-ben perben álltak e miatt gömöri szomszédjaikkal; II. Ulászló királynak 1499-ben Zápolya Istvánt el kellett tiltania az iglói erdő elbirtoklásától. De terjeszkedtek befelé is; 1497-ben már Donel János kir. kamaragróf mellett itt látjuk Bartholomaei-t, Zápolyáék szepesi kamaragrófját is. Az egykorú források az 1498-1527. közti időre teszik a bányavidék önállóságának elvesztését. 1514-ben már Zápolya János szedi az addigi királyi bányaadót is.

Bányavidékünk középkori történetének összefoglalása és tanulságai a következők:

Az államalkotó, fentartó és telepítő elem vidékünkön is kezdettől fogva a magyar volt. Mindennél jobban bizonyítják ezt a középkori oklevelekben sűrűn előforduló magyar község-, hegy-, patak-, dülő-, határpont-elnevezések, s az állandóan gyakorolt és kért magyar királyi fenhatóság, amely ez időben még a lengyel zálogtesten, így Iglón is gyakorlatban volt. A telepes, őserdőirtó, bányaművelő, község- és városalapító és fentartó a németiség volt, mely őshazájából magával hozta a szakképzettséget, munkafegyelmet és az érdekeinek megfelelő szervezőképességet. A magyarok és németek mellett a szláv — tót és rutén — lakosság ez időben városban csak Iglón jelentkezik; egyebütt erdei telepeken lakott és a szakképzettséget nem kívánó munkát: erdőirtást, szénégetést, fuvarozást végezte.

A nemes fémek nagy értéke idézte elő a német bányászok behívását; ernyedetlen munkájuk szerezte meg számukra a királyok kegyét és ezzel azt a függetlenséget, amelyben aránylag nyugodtan élhettek és fejlődhettek anyagilag és szellemileg. Munkájuk eredménye bőven hozzájárult a korona jólétéhez, mely őket behívta és védelmezte; s ezt ők vér és vagyon áldozásával viszonozták a veszély és háború idején. Jelmondatuk volt: „Isten szeme és a király keze óvja kegyesen a várost és az országot.” Mindezek miatt tekintélyük volt kifelé, és jó rendet tartottak bent. A középkor végén kezdődő — előbb közjogi — hanyatlásuk belső okai is éppen szakerényeik voltak: békés, munkás, pártfogáshoz szokott lelkületük miatt nem tudták magukat kellően védeni, mikor a gyöngye királyok alatt a nagyurak önkénye rájuk tört.

A szepesi bányavárosok hanyatlása a földesúri hatóság idejében, 1523-tól 1740-ig.³⁾

Elajándékozásuk következtetése. Közjogi viszontagságaik. Bányajoguk fejlődése. Dologi és szellemi műveltségük.

3) *Irodalom*: a 43—6. lapon felsoroltak mellett a következők, amelyek részben az előző fejezetnek is forrásai voltak: *A Szepesmegyei Történelmi Társulat évkönyve*, 1—13. évfolyam. Lőcse 1885—1914. — *Bal J.* — *Förster J.* — *Kauffmann A.*: Hain Gáspár lőcsei krónikája. Lőcse 1910-3. — *Bártfai Szabó László*: Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. Bp. 1919. — *Bartholomaeides Joan. Lad.*: Memoria Ungarorum in universitate Witebergensi... Pest 1817. — *Békefi Remig*: A népoktatás története Magyarországon. Bp. 1906. — U. ő: A káptalani iskolák története Magyarországon. Bp. 1910. — *Bel Matthias*: Hungariae antiquae et novae prodromus. Norimbergae 1723. — *Berwaldszky Kálmán*: A sienai eredetű Gallicus család és művészete. Igló 1908. — *Bruckner Győző*: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességen. Bp. 1922. — *Collinassy Florian*: Chronologische Beschreibung des Bergbaues zu Schmöllnitz. (Kézirat.) — *Divald József*: Adalékok a szepesi bányászat történetéhez a 17. század elején. (Történelmi Tár 1878.) — *Divald Kornél*: Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1905—7. — *Divéky Adorján*: Felsőmagyarország keresk. összeköttetése Lengyelországgal főleg a 16—17. században. Bp. 1905. — *Frankl Vilmos*: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Bp. 1873. — *Fraknói Vilmos*: Magyar országgyűlési emlékek. III. kötet. Bp. 1876. — *Frölich David*: Medulla geographiae practicae. Barthpha 1639. — U. ő: Bibliotheca seu cynosura peregrinantium. Ulm 1644. II. kötet. — *Hodinka Antal*: A munkácsi gör. kath. püspökség története. Bp. 1910. — *Illéssy János*: Igló kir. korona- és bányaváros levéltára. Bp. 1899. — *Közlemények Szepes-vármegye multjából*. 1—14. évfolyam. Lőcse 1909—26. — *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában*. Bp. 1896. — *Mokos Gyula*: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Bp. 1890. — *Molnár Aladár*: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században. Bp. 1881. — *Münnich Sándor*: A Szepesség őskora. (A Szepesm. Tört. Társulat millenniumi kiadványai. I. kötet.) Lőcse 1895. — *Oláh Nicolaus*: Hungaria. 1536. (kiadta Bel: Adparatus, Posonii 1735. és Kollar: Viennae 1763.) — *Pajdussák Máté*: Igló kir. kor. és bányaváros kegyurasága alatt álló iglói róm. kath. vikáriátus története. Igló 1906. — U. ő: Iglói ércművesek a középkorban. Igló (1907.) — *Pirhalla Márton*: Adatok a szepeshelyi országos levéltárból. (kézirat). — *Schrauf Károly*: A krakói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke. Bp. 1893. — U. ő: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Bp. 1892. — U. ő: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. Bp. 1902. — *Stübel Andreas*: Hungaria, oder Beschreibung des Königreichs Ungarn. Frankfurt u. Leipzig 1690. — *Timon Ákos*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp. 1910. — *Tóth-Szabó Pál*: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917. — *Ungarischer oder dacianischer Simplicissimus...* (Breslau) 1683. — *Veress Endre*: A paduai egyetem magyarorsz. tanulói. Bp. 1915. — U. ő: A római Collegium Germ. et Hung. magyarországi tanulói. Bp. 1917. — *Weber S.*: Zipser Geschichts und Zeitbilder. Leutschau 1880. — *Wenzel Gusztáv*: Magyarország városai és városogai a multban és jelenben. Bp. 1877. — *Wernher Georgius*: De admirandis Hungariae aquis hypomnematium. 1549. (közli: Respublica et status regni Hungariae. Leyden 1634.) — *Zeissberg Heinrich*: Das älteste Matrikelbuch der Universität Krakau. Innsbruck 1872. — *Zeller Martin*: Teutsches Reisbuch. Strassburg 1632.

Amerika fölfedezése (1492.) óta 3 évtized telt el. Az újvilág mérhetetlen gazdagsága nemesfémekben rendre odacsábította a gyorsan meggazdagodni vágyók tömegeit, s amellet elárasztotta nemesfém-behozatalával Európát. Félő volt tehát, hogy a nemesfém-bányászás és munkálás a szabadalmakkal korlátozott eddigi rendszer mellett itt nem lesz fenttartható, hanem el fog sorvadni, s így az állam a nemesfémekben gazdag nyugati államok közgazdasági és pénzügyi rabszolgájává lesz. Mindezek miatt mondta ki az 1523. évi szent György napján (ápr. 24.) Budán tartott országgyűlés 39. törvénycikkében: „Hogy arany és ezüst bőven legyen: rendelje el a királyi felség, hogy az arany-, ezüst-, réz- és más ércbányákat mindenki szabadon művelje. És idegen országokból is ezek művelésére munkásokat és bányászokat hívasson be és ezt nyilvános rendeletben hirdesse ki. Végül ezeket és a mostaniakat régi szabadságaikban megtartani és minden támadótól megvédeni méltóztassék.” Ez a bányászat teljesen szabaddá tevő törvény lett volna hivatva a hanyatló magyar bányaművelést újra föllendíteni.

A hazánkra hamarosan bekövetkezett mohácsi vész és folyamánai mind e terveknek véget vetettek. A Zápolyák uralma bányavidékünkön tovább tartott, sőt súlyosodott, mert nem volt meg az állam legfőbb tekintélye, amely bányavárosainkat az önkény és kapzsiság ellen megvédje. 1524-ben is ott találjuk Szomolnokon a Zápolyák bányagrófját, Sauer Sebestyént. A mohácsi vész után pedig az 1526. november 10-én Székesfehérvárt királlyá választott és koronázott Zápolya János megerősítette ugyan bányavárosaink kiváltságait; de a német és ezért Ferdinándhoz húzó Gölnicet és Szomolnokot Derencsényi Miklós, Zápolya szepesvári kapitánya és a Máriássyak hiába próbálták fegyverrel János részére hódítani. A gölniciek Zápolya gölnici várát, a velük tartó Lőcse pedig a márkusfalvi várat foglalták el és pusztították. Ezzel megkezdődött a két évszázados, szinte állandó hadviselések sorozata vidékünkön is, melyek zavaraiiban és fosztogatásaiban addig virágzó bányászatunk szinte teljesen tönkrement.

A 15. század második felében a krakói eredetű Thurzócsalád tűnt elő hazánkban először mint kereskedő, később a Fuggerekkel kötött rokonságban és szövetségben mint országos nagy bányavállalkozó, s végül a Jagellók alatt országos főméltóságokra emelkedett, vagyonával és pénzkölcsöneivel uralkodva az eladósodott királyokon. 1497-ben már Szomolnokon is megjelenik Thurzó Márton, mint a cementvíz-kihasználó berendezés vállalkozója. Thurzó Elek pedig 1521-ben körmöci kir. kamaragróf, 1525-ben már kir. tárnokmester, tehát a bányák és kir. városok legfőbb igazgatója. I. Ferdinánd 1527. október 13-án kelt oklevelében Zápolya János szepesi gróf pártütése és hűtlensége miatt birtokait elkobozva, Richnó és Gölnic várait, Gölnic és Szomolnok „oppidum”-okat (mezővárosokat) minden tartozékaikkal és hasznaikkal öneki adományozta. Viszont 1528-ban János király Laszki Jeromos lengyel főúrnak sikeres törökországi

követségéért jutalmul adta Késmárkot, Richnót és Gölnicet tartozékaikkal. De Laszki nem birt birtokbalépni és némi alkudozás után a birtokokat átengedte 1533-ban Thurzó Eleknek. Ekkor meg a Bebekek pusztították a bányavárosokat, főképp Lassúpatakot, amely ez időben ment tönkre; valamint az elszaporodott rablók: Basso, Kauffangk és mások. János király halála (1540.) után sem lett nagyobb a nyugalom. 1543-ban Podmaniczky rablóvezér foglalta el Gölnicet és környékét, akitől Báthory Bona (András) országos főkapitány, Thurzó Elek veje vette vissza, s ekkor a gölnici várat leromboltatta. 1550-ben megint Bebek Ferenc foglalta el Szomolnokot, Svedlért és Stószt, Gölnicet pedig Thurzó János Báthorytól; azonban Richnóvár, Krompach és Szlovinka Báthory kezén maradt. I. Ferdinánd ugyan adott védőlevelet Szomolnoknak Bebekék ellen, többször törvénybe is idézte őket a bányavárosok pusztítása miatt; de mindez sikertelen volt. 1553-ban kir. békebiztosok jártak itt, hogy a Bebekektől Gölnicet, Szomolnokot, Svedlért, Remetét, Kunchfalvát, Kojsót visszaszerezzék. Erre válaszul — bár az országgyűlés számúzta — 1556-ban Bebek György Gölnicet, Merényt, Óvizet és Lassúpatakot rohanta meg, kirabolta, az utóbbit lerombolta és mint várost megsemmisítette. 1559-61-64-68-9-ben újra Szomolnokot és Stószt pusztítja Mágócsy Gáspár, Bebekék tisztje. 1560-ban a király megerősítette ugyan Gölnic és Szomolnok régi kiváltságait; 1566-ban királyi bizottság is járt vidékünkön, mely a bányászatot Svedléren és Remetén teljesen kihaltnak találta, a többi helyen hanyatlónak, csak Gölnicen és Szomolnokon élőnek. De ez is csaknem teljesen a földesurak kezén volt, akik csak ezüstöt bányásztattak. — Erre a király 1567-ben fölmentette a városokat a királyi adó alól, annyira le voltak szegényedve. Révay Ferenc, a kassai kir. kamara elnöke, 1567-től 1573-ig vizsgálatot tart Lassúpatak elfoglalása ügyében; eredménye annyi, hogy Bebekék megengedik a szomolnokiaknak Lassúpatak területén a bányászat és az ehhez szükséges erdőhasználatot, de egyébként birtokukban marad.

Vége 1574-ben Gölnic és Szomolnok városok elüljárósága magához Miksa királyhoz fordult. Hosszú panasziratukban részletesen elsorolják szabadalmaikat és kiváltságaikat, amelyek közhasznú munkásságukat azelőtt lehetővé tették, s a sok nyomorogatást, amit a szomszéd földesuraktól elszenvedni kénytelenek, akik bányáikat bedöntik, bányászaikat rabságba hurcolják vagy megölik, önkényesen új bányákat, vashámorokat, üveghutákat, vásárokat nyitnak, leányközségeiket tőlük elvonják. Esedeznek a királynak: állítsa vissza régi helyzetüket, hogy az ország és földesuruk Thurzó javára tovább munkálkodhassanak, mert különben kénytelenek lesznek kivándorolni, s akkor az ujonnan betelepített „wallach” (rutén) nép és utána a török árasztja el ezt a vidéket is (ez 1577-ben már Uhornán járt, Szomolnok mellett). Ennek a kétségbeesett panasznak se lett fogamatja a király tehetetlensége miatt. 1579-ben Thurzó Szaniszló szerződött ugyan gróf Salmissal a bányák helyreállítására; de nem sok eredménnyel. 1580. és

83-ban a Thurzók és Máriássyak ellen folyik erőszakoskodásért pör a bányavárosok részéről. 1599-ben a hajdúk és törökök pusztítják a Felvidéket. Elemi csapások is gyötörték: 1564-ben és 1600-ban jégár, 1590-ben és 99-ben marhavész, 1600-ban pestis és éhínség. Mindezek folytán 1602-ben már alig van bányászás, a szomolnoki huták mind megszűntek. Ilyen volt „Zápolya öldöklő százada” vidékünkön. Következménye általános néptelenedés lett, mert a bányászok tömegesen elköltöztek.

1605-ben Bocskay és Basta hadai jártak földünkön, s mivel Bocskay csatlakozásra felhívását a bányavárosok elutasították, ezért a vele jött törökök Gölnicet feldúlták. 1611-ben ismét egy nádori bizottság járt itt és részletesen fölvette a bányavidék helyzetét, — újra nyom nélkül. 1632-ben Thurzó Ádám földesúr elzálogosította Krompachot és a két Szlovinkát 2764 aranyért; így ezek kapzsi nyereszkezők kezére kerültek.

A Thurzó-család kihalta után III. Ferdinánd király 1637-ben megújította Gölnic régi, IV. Lászlótól és I. Károlytól eredő szabadalmait. De már 1638. március 25-én Szepesvárat és tartozékait, köztük Gölnicet, Szomolnokot, Remetét, Svedlért, Stósz, Kunchfalvát és Kojstót gróf Csáky Istvánnak, nejének és fiági leszármazottainak zálogba adta 85,000 forintért. A nádor december 8-án kelt felhívására a szepesi káptalan 1639. január 16-19-én beiktatta a grófit birtokaiba, Jekel- és Margittfalváéba is. 1651. november 22-én pedig a király a fenti birtokokat Csáky-nak összesen 167,799 forint áldozata és hű szolgálatai fejében véglegesen adományozta, hozzászámálva a birtokközségekhez Prakfalvát, Richnót, Kluknót és Lassúpatakat is.

Szomolnokon ezidőtájt Roll Antal már tetemes befektetéseket tett a bányákba, úgy hogy az 1647. évi 115. törvénycikk felszólította gróf Csáky Istvánt, hogy ezt elégítse ki. De az új földesúr, birtokait még jobban műveltetni és jövedelmeztetni kívánva, 1653-ban Szomolnokot bányáival 29 évre bérbeadta évi 5000 forintért és 3 mázsa rézért báró Giovanelli (Joanelli) András tiroli főúrnak, aki ezt 1663-ban unokatestvérének Szilveszternek adta át. Ezek jeles szakértelemmel és megfelelő képzettségű bányatisztikarral jöttek ide, jelentős befektetéseket végeztek, s így bérletüket hamarosan felvirágoztatták. Bár a hadakozások s a velük járó dúlások és fosztogatások még félszázadon át megismétlődtek, s a különféle elemi csapások: tűzvész, éhínség, pestis, himlő, fekete halál, árvíz, jégár, marhavész sűrűn ismétlődnek e korban is: a szomolnoki bányászat mégis meg volt mentve és felvirágzott. Az 1662. és 1664. évi pestis folytán, mely a bányásznépet megritkította, Lengyelországból kellett munkásokat hozatni, úgy hogy 1674-ben több mint 400 bányamunkást foglalkoztatott.

Kevésbé kedvező sors jutott a többi bányavárosnak, amelyek önmagukra utalva tengődtek. Még aránylag legkedvezőbb helyzete volt a 16—17. században Iglónak, amely a többi elzálogosított várossal együtt nyugodtabban élhetett és a hadjáratoktól jobban meg volt kímélve. Szabadalmait a magyar és a lengyel

királyok egyaránt megerősítették; a Thurzókkal és a Máriássyakkal volt ugyan határpöre 1580. táján, de ezt egy magyar-lengyel külön királyi bíróság elintézte. Nyomta a súlyos lengyel adóztatás, de ezt ellensúlyozta a város élénk bánya-, ipari- és kereskedelmi forgalma. Krompach, melynek nem volt örökös földesura, a Salmis, Thurzó és Thököly-családok zálogbirtoka volt.

A Thököly-fölkelés szintén nagy károkkal járt a bányavidékre. 1670-ben a fölkelők megsarcolták, s ekkor Petneházy csapata Remete okiratait elrabolta; ugyanez évben Spork császári tábornok megtorlásul hét szomolnoki polgárt felakasztatott. 1671-ben gróf Csáky Ferencnek a fölkelésben részvétele miatt a szomolnoki bányák felerészét a kincstár lefoglalta, s ezeket azóta a Kassán székelő szepesi kir. kamara kezelte az itteni bányakormányzó útján. 1672-ben újra a fölkelők pusztították Szomolnokot és Kluknót; 1673-ban Gölnicet feldúlták, Remetét felgyújtották; 1676-ban újra kifosztották Thököly és Wesselényi csapatai Gölnicet, Szomolnokot és Stószot, sőt Joaneli Szilvesztert is elfogták. 1677, 78, 82, 83 újra a dúlások évei Zavadván, Krompachon, Gölnicen, Thököly védőlevelei dacára; sőt a háborús veszély a lengyel kézen levő Iglóra is áterjedt. 1682-ben még a törökök is ostromolják Gölnicet. 1673-ban Máriássy Imre hűtlensége miatt Merény $\frac{1}{12}$ része is a kincstáráé lett.

Csáky Ferenc gróf hűtlensége és Joanelliék sok befektetése miatt a szomolnoki virágzó bányauzemeket a 29 évi bérletidő leteltekor a kir. kincstár nem akarta a Csáky-család kezébe visszabocsátani, hanem maga kívánta átvenni. Ezért több évi alkudozás után 1688-ban a szepesi kir. kamara a Csáky-részre eső szomolnoki bányákat 4 évre bérbevette. De már 1689-ben megjelent itt Brenner udvari tanácsos vezetésével egy királyi bizottság, s ez Szomolnoknak, Stósznak és Svedlérnek a Csákyak kezén levő részeit elcserélte a Csáky Ferencről lefoglalt egyéb birtokokért, köztük Gölnicért, Remetéért és más bányahelyekért. Így Szomolnok és tartozékai kétszázéves jobbágyság után visszanyerték a középkorban birt. kiváltságos közjogi állásukat. Szomolnok déli határának kiigazítása után az ujonnan felállított kincstári bányafőhivatal Ethesius Mátyás kir. bányafőnök vezetésével számos új bányát nyitattott, a munkamódot és rendet célszerűbbé alakította. Lipót király 1698-ban Szomolnokon eltörölte a kincstári bányaadót, 1700-ban fölmentette a bányavárosokat a katonai fuvarozásoktól, s ezekkel helyzetüket tovább javította.

1693-ban I. Lipót király ifj. gróf Csáky Istvánnak adományozta háborús szolgálataiért a richnói romlott várral együtt Krompach, Folkmár, a két Szlovinka, Zakárfalva és Kluknó bányaközségeket. Viszont ugyanekkor Csáky István Gölnicet zálogba adta Mattyasovszky Lászlónak.

A Rákóczy-fölkelés vidékünkön mindjárt kezdetben sikerrel járt. A fölkelők már 1703-ban elfoglalták a bányavidéket. Ekkor Szomolnok igazgatója Bertóthy László lett, aki az egész Szepes és Gömör rézfeldolgozását ide összpontosította. 1705-ben pénzverőt

állított Szomolnokon, s itt is készültek a „libertas“ vagy „kongó“ nevű rézpénzek. Majd 1709-ben Rákóczy a szomolnoki bányászatot évi 40,000 forintért bérbeadta a körmöci főbányagrófnak, Hellenbach János Gottfried bárónak, aki ezeket két évig birta. 1710-ben a kurucok feldúlták Gölnicet, fölégették Remetét; az 1705. és 1710. évi pestisjárványok fokozták az újabb romlást.

1711-től, a békés viszonyok helyreállításától kezdve a bányavidék helyzete fokozatosan megjavult. Szomolnokot, Svedlért és Stószot kivéve a többi bányaváros földesúri fenhatóság alatt állott ugyan, s 1720-ban a Csákyak Krompachot zálogba adták a Sötéth és Okolicsányi-családoknak; 1736-ban az utolsó pestisjárvány pusztított vidékünkön; de a bányászat állandóan fejlődött, sőt bővült is: a 18. század elején a dobsinai bányavidéken létesült a sztracenai kincstári vashámor. 1739-ben királyi bizottság vizsgálta meg tüzetesen az itteni bányászatot és üdvös intézkedéseket tett ennek emelésére.

A *bányajog* terén ez időszak nagyjelentőségű változásokat hozott. I. Ferdinánd király az országos bányaugyet egységesen ohajtotta szabályozni, s erről szóló javaslatait az 1548. évi országgyűlés elé adta. De a rendek annyi ellenindítványt tettek, hogy a király „a közjó előmozdítása és kamarája jövedelmeinek növelése végett királyi hatalmával és tekintélyével kívánt élni.“ Ezért a magyar bányaugyet az alsóausztriai kamarára bízta és ezzel 1549-ben az 1548. évi cseh joachimstali bányarendtartás alapján dolgoztatott ki szabályzatot, melyet aztán a bányavárosoknak megküldetett. Így a magyar bányajog és igazgatás egységessé vált ugyan, de idegen elvek szerint és idegen hatóság kezében. 1562-ben a bányarendtartás átdolgozást nyert. A bányavárosok és az országgyűlések ismételve felszólaltak szabadalmaik megsértése miatt. Ennek folytán 1565-től kezdve több éven át tanácskozások folytak a bányarendtartás újabb átdolgozásáról; s ennek eredménye lett Miksa király 1573-ban életbeléptetett bányarendtartása. Ez a hazai régi bányajogot teljesen mellőzve, az ausztriai bányajogok alapján készült; s ezért, bár a hazai helyi bányajogoknál tökéletesebb volt és kora bányatechnikai fejlettségének inkább megfelelt: szokatlan intézkedései folytán életbeléptetése mindenütt csak módosításokkal történhetett. Továbbá Rudolf király 1580-ban biztosaival külön szervezetet készíttetett a bányaszaporításra hazánkban.

Az országgyűlések ezentúl nem a bányászat szakigazgatásához, hanem a bányavárosok általános közigazgatásához szóltak, mikor ismételve szorgalmazták, hogy a szabad kir. és bányavárosokba magyarok és szlávok is költözhessenek, ott polgárjoguk legyen és tisztségekre is válasszák őket; valamint többször tiltakoztak a bányák kincstári elzálogosítása, a városoknak idegen hatóságok alá rendelése, erős adóztatása, közterhek alól kivonása, a katonai beszállásolások ellen; a mértékek egységesítését is ismételten kérték, a sok visszaélés elhárítása végett. Az 1647. évi 83. törvénycikk tiltakozott a kir. bányakamarai tisztviselők működése és hatalmaskodásai ellen. De végül az 1723. évi 108.

cikk kimondta, hogy : „A bányabíróságok több mint egy évszázad előtt megállapított külön törvényeik szerint megmaradnak“, s ezzel lényegében elfogadta a Miksa-féle bányarendtartást. Vidé-
kükről külön is intézkedett a törvényhozás, amikor az 1715. évi 96. törvénycikkben elrendelte, hogy Svedlér, Szomolnok és Stósz városok birtokaik után a megyei közterheket viseljék.

Az új bányarend végrehajtására a király a 16. század közepén Kassán felújította a már Zsigmond alatt fennállott szepesi kir. bányakamarát, alája rendelte a szepesi, gömöri bányákat és a sóvári sóbányászatot, s 1567-ben utasította a Ferdinánd-féle bányarendtartás bevezetésére. 1566-ban Thurzó Szaniszlónak saját bányagrófja volt Gölnicen. Merényben kir. bányabíróság volt 1677-től 1789-ig, Bindtre, Kotterbachra, Teplicskára és Zavadkára is kiterjedő hatáskörrel.

A városok önálló bányajogi működése azért nem szűnt meg. Gölnic tekintélye megmaradt; 1539-ben a Szomolnok és Stósz közti pörben, 1600-ban merényi ügyekben ő bíraskodott. A helyi jogokat tartalmazzák a 16. századi gölnici formulás és jogkönyv, az 1587. évi stószai és zakárfalvi, az 1594, 1697. és 1723. évi iglói, az 1675. évi krompachi, az 1678. és 1713. évi merényi és remetei, az 1689. évi gölnici és szomolnoki, az 1741. évi svedléri Bergbuch-ok és Bergprotocoll-ok, amelyeket saját bányamesterek vezettek. Ezek a helyi jogok csak az országos jog keretein belül mozoghattak; sőt a szomolnoki bányászat kincstári kézre kerülésével itt a bányaügy teljesen állami vezetés alá került. Mikor pedig a 18. század elején a 3 kincstári bányaváros: Szomolnok, Svedlér és Stósz 1686-ig gyakorolt régi pallosjogának visszaállítását kérte, ezt 1732-ben a király elutasította. Viszont 1726-ban a bányavárosok visszaállították a hét felső bányaváros szövetségét, melynek tagjai Gölnic, Szomolnok, Stósz, Svedlér, Remete, Alsó- és Felső-mecenzéf, majd Merény is voltak. A szövetség működése közös ügyek egyöntetű intézése és egymás támogatása volt, joghatóság nélkül.

A *bányaművelés* e korszakban a fent vázolt állandó háborús viszonyok miatt nem fejlődhetett. A bányaalás megcsökkent, s a lakosság földművelésre kényszerült. I. Ferdinánd király maga is bányatulajdonos és vállalkozó volt, s Szomolnokon a Thurzóktól elvonta a réz egyedárúságát. Az 1548. évi 50. törvénycikk az általános drágulás, a bányák mélysége, vízessége és művelésük háromszoros költsége miatt az ezüst márka kir. kamarai beváltási árát 5 frt. 75 dénárban szabta meg. 1546-ban pedig a bányavárosokat fölmentette a király az adó alól, mert a városok kétségbeejtő helyzetben voltak. Oláh Miklós 1536-ban büszkén említi a richnói és szomolnoki arany- és ezüstabányákat, s csodálkozva a szomolnoki cementvizet, mely a vasat rézzé változtatja; ugyanígy szólnak Werner György 1549-ben, Zeller Márton 1632-ben, Frölich Dávid 1639. és 44-ben, a magyar Simplicissimus 1683-ban, Stübel 1690-ben; de a természet gazdagsága nem ellensúlyozhatta az ember pusztítását.

Az 1566. évi királyi bizottság jelentésében számadatokat is

kapunk már az itteni bányaművelésről. Gölnicen csak Ceheken találtak néhány mély aknát, melyek termékét a bányapolgárok saját távoli kohókban olvasztották ki. Szomolnokon két főeret bányásztak; egyik 80 bányaöl mély volt, rézércét saját hutájuk olvasztotta ki, hetenként 500 mázsát. A másik tárna 50 bányaöl mély, réz- és ezüsttartalmú. A bányász bére 3 mázsa közetért 1 kurta forint. A kohó heti 750 mázsát dolgozott föl. Svedlëren és Remetén a bányászás teljesen szünetelt. A cementvíz évi 500 mázsa rezet adott. A rezet Roll Antal lőcsei polgár — fiaival a Thurzók állandó bányabérlője — mázsánként 6 $\frac{1}{2}$ forintért vette át, Lőcsén a Thurzó-féle olvasztóban tisztította és Lengyelországba mázsánként 9 $\frac{1}{2}$ forintért adta. Az ezüsttermelés bányaadója évi 1666 forint volt.

Az 1611. évi kir. bizottság összeírása szerint Gölnicen az előbbi években mintegy 517 mázsa, az előző évben kb. 204 mázsa rezet termelt a 4 bányavállalat; ezüstöt keveset; az aranybányászat 12 évvel azelőtt heti 25—30 girát hozott, de azóta nem művelték. Szomolnokon 10 vállalat mintegy évi 2150 mázsa rezet bányászott; a cementvíz évi 3000 mázsa rezet adott. A bányarézerce 5—15 százalék ezüstöt hozott; aranytermelés nem volt. Remetén egy bánya évi 2 mázsa rezet és némi ezüstöt termelt, az aranybányák 6 éve elhagytak. Svedlëren 11 vállalat évi 1000 mázsa rezet és 600 gira ezüstöt termelt; 18 év előtt heti 1 $\frac{1}{2}$ uncia aranytermelés is volt, az összeírás évében semmi. A rezet Roll Antal mázsánként 10 forintért vette át és Lőcsére szállította. 1623-ban egy vashámor ára 650 frt. volt, 1629-ben 326 frt vagy 100 mázsa acél. 1630-ban említik a lőpor, fúró és gyújtótű használatát a bányaművelésnél. 1636 táján a krompachi bányákat Thurzó Ádám és Thököly István fejlesztették.

A kincstári bányagazgatás fokozatosan fejlődött. 1674-ben nevezik ki Szomolnokra az első bányakormányzót, aki 4 év múlva tanácsosokat is kap. Ezt 1698-ban szervezték át főbányahivatallá, s ekkor léptették életbe a kincstári rézbeváltást, amikor egy mázsa réz árát 30 frtról 36-ra emelték a termelés fokozása végett, s a kincstári bányaadót eltörölték. 1681-ből ismerjük báró Joanelli beszámolóját, mely szerint a szomolnoki és hutai bányászatot a legújabb gépekkel rendezte be, erdőt irtatott termőföldnek, templomokat, iskolákat, kórházat épített, s így a telepet 10 házról 30-ra emelte.

Az iglói bányászat a szomszéd földesurak zaklatásai dacára virágzott e korban. A réz- és vasbányák sorozata nyílt Nagyhílecen, Párisfalván, a Schönhengst, Knoll, Grätel és más hegyeken, Rosztokán, Holló- és Vaspatakon, részben a merényiek és svedlériek buzgólkodása révén. De a lengyel uralom kapzsisága állandóan szípolozta őket és bénította fejlődésüket. A legtekintélyesebb és leggazdagabb bányavállalkozó a Szontagh-család volt.

A bányászattal kapcsolatos fémipar fejlettebb módjaival is találkozunk e korban. Így Iglón 1562-ben fegyvergyárat említenek, ahonnan szekérszámra hordták az árút Lengyelországba. Krompach pedig már 1590-ben híres vASFeldolgozó kovácsairól.

Épúgy az ezüst-, vas- és rézkereskedelem igen élénk volt Lőcséről — Thurzóék ércfeldolgozó és kereskedő központjáról — és Iglóról Német- és főképp Lengyelország felé, amit ennek királyai vámkedvezményekkel mozdítottak elő. Frölich 1639-ben azt írja, hogy a szomolnoki rezet szekér- és tutajszámra tömegesen viszik ki Lengyel- és Poroszországba és innen tovább. Magán vaskereskedőket is találunk Iglón és Gölnicen.

Korszakunk végéről, 1715-22-ből már egészen részletes adataink vannak vidékünkéről az első állami népszámlálásban és Bohus György késmárki rektor szepesi monografiájában. Ezekből látjuk, hogy 1715-ben legnépesebb volt Svedlér 143 háztartással, aztán Szomolnok 117-el, Merény 96-al, Gölnic 92-vel, Remete 73-al, Stósz 55-el, Kropach 49-el; a többiek 34 és 8 közt voltak (a legkisebb Márkusfalva). A bányászok száma Svedlén 75, Gölnicen 38, Stószon 21, Remetén 21, Kropachon 8, Felsőszlovínán 1; Jekelfalva, Merény, Richnó, Szomolnok és Zakárfalva lakói mind bányamunkások. Vashámor volt Merényben 4, Kropachon 2, Folkmáron 1. Iparoscéhek vannak Gölnicen, Kropachon, Merényben, Remetén, Stószon, Svedlén és Szomolnokon; az utóbbi helyen kiskereskedő is van. Szomolnokon és Iglón rezet, Merényben és Remetén vasat bányásznak, amit Iglón és Kropachon dolgoznak fel. Nevezetes Szomolnokon a cementvíz. A városok németek, Porács és Zavadka ruténok. Márkusfalva, Porács és Merény a Máriássyak, Svedlér és Szomolnok a kincstár, Folkmár, Kropach, Remete, Gölnic. Kunchfalva és Kójsó a Csákyak, Jekel- és Margitfalva a Jekelfalussyak birtoka.

Egyházi tekintetben korszakunk a reformáció és ellenreformáció kora. A protestantizmus ellenállhatatlan erővel hódítja meg a 16. század közepéig egész Szepességünket. Az első reformátor vidékünkön Fischer András 1529—34-ig Iglón és Svedlén. A kropachi ev. egyház 1530-ban, a szomolnoki 1535-ben, az iglói 1548-ban, a merényi 1551-ben, a márkusfalvi 1581-ben, majd a remetei 1636-ban keletkezett. Gölnic és Svedlér is evangélikus lett már a 16. században; úgy hogy 1600 táján az egész Szepes, benne vidékünk is protestáns volt. A katolicizmus több helyt, így pl. Iglón szívósan védekezett, de az áramlatnak nem birt ellenállni. Részben világi, részben egyházpolitikai okokból 1543-ban a bányavárosi kerületet ismét — mint már 1280-ban — a szepesi prépostságtól közvetlenül az esztergomi érsekséghez csatolták. De ez sem segített, mint az sem, hogy a 24 plébános testvérülete ugyanekkor I. Ferdinándtól rendeletet kért a protestánsok ellen; sőt a király védőlevelet adott nekik, minthogy a Gründnerek, bár buzgó protestánsok voltak, mindig híven ragaszkodtak a koronás királyhoz. Néhol azért a katolicizmus megmaradt; így Szomolnokon és Stószon, melyek vitájában 1539-ben Boldizsár menedékköi prior dönt; ekkor Stósz falu Szomolnok alárendeltje és plébánosuk is közös.

Az ellenreformáció kísérletei már a századforduló táján megkezdődnek. 1593-ban két szepesi kanonok egyházlátogatást

végez Krompachon és Gölnicen, de sikertelenül, mert a papok a székpénzt (préposti adót) megtagadják. 1613-ban Iglón megújítják a szent Borbála kath. testvérületet. 1616-ban Lubomirski lengyel starosta Iglón a kápolnát visszavette kath. istentisztelet számára. A linci béke folytán az 1647. évi 6. törvénycikk visszaadta a protestánsoknak a krompachi templomot, amely tehát addig kath. volt. 1652-ben a kluknói kápolna a szepeshelyi jezsuiták kezére került. Joaneli báró a pestis után Szomolnokra behozott lengyel munkások számára 1666-ban kath. kápolnát épített s ezt Hanacius podolini piaristára bízta, aki 300 embert térített át. A nagy visszafoglalás 1671-ben kezdődött, mikor a Csákyak Kluknót katolizálták, Bársony György szepesi prépost pedig császári katonasággal vette vissza a gölnici, svedléri, stószai, remetei, 1672-ben a krompachi templomokat. Ez évben Lubomirski az iglói polgárság fegyveres ellenállása dacára átadta a jezsuitáknak az ottani templomot, amelyet ekkor a többi zálogterületivel a krakói püspökség alá rendelték. Így a protestáns Máriássyak birtokait: Merényt és Márkusfalvát kivéve a bányavidék vissza volt térítve a kath. egyházba. Az 1681. évi országgyűlésen a protestánsok visszakövetelik ugyan elvett templomait, de ezeket Thökölytől kápják vissza 1682-ben, majd ismét Rákóczytól 1705-ben. De 1711. után visszaáll a régi rendszer, legkésőbb Márkusfalván 1731-ben. A protestánsok külön szervezkednek és építenek egyelőre ideiglenes fatemplomokat, Iglón pl. 1696-ban. Ez időszakban létesülnek a rutén telepések gör. kath. egyházai Zavadván és Kojson.

A vallási felvilágosultság még e korban is fogyatékos volt. Ezt mutatja, hogy 1636-ban Iglón Pulvermacher Dorottya öregasszonyt boszorkányság miatt kőpadra vonták és itt kicsikart vallomása alapján máglyán megégették.

Az iskolák e korszakban szinte kizáróan protestáns jellegűek voltak. Iglón a középkorból fennálló latin iskola görög nyelvi, hittudományi és bölcsészeti oktatással 1674-ig működött; tanítványai egyenesen falusi rektorok és papok lettek, vagy külföldi egyetemekre mentek. Az iskola latin nyelvű maradt és Melanchthon, Sturm és Trotzendorf elvei szerint működött. Sok nyugati-tót tanítványa volt Liptó, Turóc, Trencsén és Nyitra-megyékből. 1674-ben Lubomirski starosta az iskolát bezárta, s azontúl csak magánoktatásuk volt itt a protestánsoknak. 1580. táján még Gölnicen, Krompachon, Remetén, Svedléren tudunk ev. latin iskoláról; ezek is 1674-ig álltak fenn. 1590-ben Szomolnokon találunk ev. iskolát. Márkusfalván 1567-ben Máriássy Pál alapított ev. népiskolát, ahol latint is tanítottak. Ez volt 1580. és 90. táján a szepesi kriptokálvinizmus központja. 1673-ban szűnt meg, Máriássy Imrének a Wesselényi-szövetkezésben részvétele és vagyonának elkobzásakor. Porácson az 1593. évi dicajstrom szerint 16 ház van, ebből egy üreset iskolává tettek; de ennek $\frac{1}{4}$ telkét Máriássy Pál özvegye elfoglalta.

A külföldi egyetemek látogatása e korban is folyt protestáns részről. Wittenbergben 1556-ban és 1563-ban két iglóit,

1587-ben Máriássy Zsigmondot találjuk ; Jénában 1677-ben egy gölnicit, 1595—1740-ig 9 iglóit, 1716-ban egy merényit ; Leipzig-ban 1654-ben egy bányavárosit, 1670-ben két iglóit, 1676-ban egy krompachit. Páduában 1539—91-ig 7 Thurzó, 1587—9-ben Máriássy Zsigmond, Rómában Thurzó György tanultak.

E korszak örökös háborúságai erősen gátolták bányavidékünk anyagi, jogi és szellemi fejlődését ; de kedvezőbb időszakokban tiszteletreméltó erőfeszítést is látunk, s ennek eredményéül némi haladást, ha nem is a kultúra kiterjedése, de mélyülése terén.

A szepesi bányavárosok föllendülése felszabadulásuk idejében, 1741-től 1918-ig.⁴⁾

Közjogi fejlődésük. Igló visszaszerzése. A Felsőmagyarországi Bányapolgárság működése. Megváltkozásuk. A vármegyébe kebelezésük. Bányajoguk és hatásai. Bányaművelésük. Dologi és szellemi műveltségük.

⁴⁾ *Irodalom* : az előző fejezeteknél felsoroltakon kívül : *A Felsőmagyarországi Bányapolgárság alapszabályai*. Kassa 1868. és Igló 1889. — *A Hernádvölgyi Magyar Vasipar rt.* Igló 1907. — *A magyar korona országainak helységnévtára*. Bp. 1892, 1907. és 1913. — *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása*. 6 kötet Bp. 1912-8. — *A praktalvi társaság alapszabályai*. Kassa 1906. — *Arányi Antal* : Az iglói m. k. áll. tanítóképző-intézet 25 éves története. Igló 1897. — *Der Gründler*. (folyóirat). Gölnic, 1925. óta. — *Déry Károly* : Magyar bányakalauz. Bp. 1896, 1900. és 1905. — *Fényes Elek* : Magyarország leírása. 2 rész. Pest 1847. — *Fináczy Ernő* : A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. 2 kötet. Bp. 1899. és 1902. — *G. T. D.* (= gróf Teleki Domokos) : Egynehány hazai utazások leírása. Bécs 1796. — *Hajnóczy R. József* : Szepes-vármegye bányászata 1895-ben. („Szepes” c. lapban, Lőcse 1897.) — *U. ő* : A szepesi bányavidék természeti viszonyai és bányászata 1903-ban. [A Magyarországi Kárpátgyesület 1904. és 1905. évkönyveiben. Igló.] — *U. ő* : Szepes-vármegye közviszonyai 1918-ban. (kézirat.) — *Iglói kir. bányakapitányság kerületének bányái 1903-ban*. (kézirat.) — *Karpathen-Post* egyes cikkei. Késmárk, 1880. óta. — *Klein Ján. Sám. és Probstner Artur* : Zipser Bergbau in 1887. (kézirat.) — *Korabinsky Johann Mathias* : Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn. Pressburg 1786. — *Loisch János* : A Szepesség. Bp. 1926. — *Münnich Adolf* : Geschichte der Oberungarischen Waldbürgerschaft. Igló 1895. — *Pákh Károly* : Az iglói ág. h. ev. főgymnasium története. Igló 1896. — *Polnisch Artur* : A Szepesség termelési tényezői. Lőcse 1925. — *Schwartner Martin* : Statistik des Königreichs Ungern. Pest 1798. — *Sternberg Joachim gr.* : Reise nach den ungarischen Bergstädten. Wien 1808. — *Sváby Frigyes* : A Szepesség lakosságának sociológiai viszonyai a 18. és 19. században. Lőcse, 1901. — *Szepesi Lapok* egyes cikkei. Igló. 1885. óta. — *Szomolnoki canonica visitatio 1808-ban*. (kézirat.) — *Zipser Anzeiger* és utódai egyes cikkei. Lőcse, 1862. óta. — *Zipser Heimat* (folyóirat) egyes cikkei. Késmárk, 1922. óta.

Mária Terézia hosszú uralkodása új korszakot kezd hazánk bányatörténetében. Jellemzi ezt a műszaki eljárás rohamos fejlődése, ezzel kapcsolatban a bányászat felvirágzása, s végül az országos bányajog korszerű kialakítása. A belső béke állandósultával a bányaközségek élénk fejlődésnek indultak, az államhatalom hathatós támogatásával. Törvényhozásunk bányügyi intézkedéseinek száma és jelentősége e korban messze felülmúlja az összes eddigieket. Már az 1741. évi 14. törvénycikk nemzeti alapra helyezte a bányagazgatást, kimondva a m. kir. kamara önállóságát és közvetlenül a királytól függését, s alája rendelve a hazai só- és bányáügyet. A 37. törvénycikk elválasztotta a közigazgatást a bíraskodástól, kimondva, hogy „a kamarai hatóságok ne avatkozzanak a sz. kir. és a bányavárosok törvény-

kezési ügyeibe." Ez ügyben a 40. cikk kir. bizottság kiküldéséről gondoskodott. Ezek nyomán 1746-ban a szomolnoki főbányabírósnak mint másodfokú bíróságnak hatáskörét kiterjesztették a keleti Felsőmagyarországra Nagybányaig, s kivették az országbíró fenhatósága alól, úgy hogy az alárendelt 14 helyi bányabíró ítéleteit tőle legfelsőbb fokra a királyi és a hétszemélyes táblára lehetett csak föllebbezni. A bíraskodás tovább is a Miksa-féle bányarend szerint történt. A szomolnoki bányafelügyelőséget főbányahivatallá emelték hét főhivatalnokkal, Szepes-, Gömör-, Abauj- és Sárosmegyék fölötti hatáskörrel. Ugyanekkor itt bányaiskolát állítottak. Ez évben kötötte meg az örökös szerződést a kassai kamarai ügyvivőség és Szepesvármegye, melyben Szomolnok évi adóját állandósították. A főbányahivatal egész kerülete bányáit újra összeírta, felmérte, a régieket feltáratta, újakat kutatott fel, új kohókat létesített. 1747-ben Szomolnokon 4, Gölncen 4, Folkmáron 1, Kunchfalván 1, Margitfalván 1, Porácson 1, Krompachon 2, Merényben 1, Svedlén 1, Remetén 2, együtt 18 kohó működött. 1748-ban a királynő elválasztotta a pénzügytől a bányaügyet, s Szomolnokon kerületi bányaügyi főigazgatóságot szervezett felsőbb hatóságul; legfőbb bányahatóság a bécsi udvari bányakamara maradt. 1749-ben a rézbeváltást újra szabályozták: ára mázsánként 31 frt lett, de a szomolnoki, stószai és svedléri bányászoknak csak 29 frt, mert ezek ingyen fát kaptak. Az évi termelés 11,000 mázsa réz volt. Az ezüst latját 30 krajcárral váltották be. A puszkapor mázsáját 25 krajcárért adták. Új bányaművek adóját elengedték. 1751-ben a szomolnoki polgárok víz alatt levő bányáját az állam vette át, ezt gépekkel szerelte föl, kiszárította és új művelésbe vette. 1763-ban az egész bányavidékre behozta az állami ércbeváltást, s ezzel a bányák és bányászok létét biztosította. 1783-ban a szomolnoki kir. bánya- és kohóművek 733 személyt foglalkoztattak. 1784-ben bevezették a foncsorozó eljárást. 1788-ban a helyi bányabíróságok megszűntek és helyettük Szomolnokon kerületi kir. bányabíróságot szerveztek. Ilymódon Szomolnok lakossága 1760-tól 1800-ig állítólag 5000-ről 12,000-re nőtt, s ő lett az itteni bányászat és bányagazgatás messze vidékre kiterjedő központja.

Mellette Gölnic háttérbe szorult. De itt is megélénkült a bányaélet, mióta a 18. század közepén Ceheken új ezüst- és réztelepeket fedeztek föl, melyeket főképp Rholl Antal aknázott ki. Csak egy bánya évi termése 1000 mázsa réz volt. Nevezetes volt rézsodronygyára. Stósz mint a szomolnoki kincstári bányaművek tartozéka működött, vasat termelt részben a szomolnoki cementációhoz, részben saját készgyártásához.

Igló 1769-ben 360 évi lengyel zálogbanlétel után a többi felsőszepesi várossal együtt visszakerült a magyar koronához és a 16 városi kerület székhelye maradt, élénk hivatali, társadalmi, gazdasági és bányaélettel.

Területünk különálló nyugati részén, Sztracenán a dobsinai vasbányászat fiókja létesült: 1718. táján épült az állami és az

első városi kohó, 1759-ben a második, egy harmadikért Dobsina város 1776-ban 17,000 frtot adott. Itt kir. fémbeváltó hivatal is volt, amely 1776-ig rezes és ezüstöt, azontúl 1810-ig kobaltot is váltott be. Az itteni kir. kohómű 1820 táján megszűnt; azóta a Koburg hercegi uradalom kohója dolgozta fel az itteni bányatermékeket.

Igy a 18. század közepétől kezdve általános fejlődésben látjuk a bányavidéket. Korabinsky helynévtára ez időben mint virágzó helyeket írja le községeit. Országos jelentőségüket mutatja, hogy 1783. július 4-én II. József császár Szomolnokot látogatta meg, 1806. augusztusban pedig József nádor járta végig a bányavárosokat.

A bányászélet föllendítésében az állam mellett legnagyobb része volt a *Felsőmagyarországi Bányapolgárság* egyesületének. Ez 1748-ban hatósági felhívásra alakult meg, azzal a céllal, hogy a bányaművelés érdekeit előmozdítsa, s ezekben az állami hatóságoknál közbejárjon. Felölelte a szepesi, gömöri, abauji és sárosi bányászatot. Közgyűléseit mindig a szepesi városok egyikében tartotta, vezetősége is itteni volt. Már 1749-ben szerződést kötött az állammal termékeinek átvételére. 1750—63 közt évi termelése átlag 16,400 mázsa réz volt 181 bányából. 1753-ban az iglói, 1772-ben a gölnici és szomolnoki bányapolgárság is csatlakozott az egyesülethez. 1760. óta munkásai számára segélypénztárt tartott fenn. 1793-ban a kobalt- és antimonbányákat is fölvette kötelékébe. Működése nyomán 1794-ben a bányák tiszta jövedelme a Szomolnok—svedlér—remetei kerületben 14,051 frt, Gölnic—Szlovinka—Kunchfalván 87,659 frt, Igló—Porács—Zavadkán 29,400 frt volt, s 1793—6-ig 7200 frt rendkívüli hadiadót ajánlott meg. Vízont 1799-ben a bányászokat fölmentették a katonaállítás alól. Felszólalásaira 1803-ban a rézbeváltást mázsánként 40 frtra, 1808-ban 60 frtra emelték. 1809-ben az egyesület ismét megajánlott 4000 frt hadiadót és 10 fölszerelt huszárt, ami 9222 frtba került, 200 véka rozsot és 200 véka árpát. 1808-ban a bányapolgárság bányaadóba fizetett: rézbányákért 71,801 frtot, az antimonbányákért 6255 frtot, a vasművekért 712 frtot. 1827—72-ig elnöke gróf Andrássy György, aki buzgón és nagy eredménnyel dolgozik az egyesület felvirágoztatásán. 1829-ben az egyesület Probstner András mérnökkel elkészíttette a szomolnoki bányakerület általános telekkönyvi térképét. — 1834-ben megvette Fönixhutát 60,000 frtéért egy magántársaságtól, s ezzel megkezdte saját ércolvasztását. Ennek eredménye már az első évben 10,000 mázsa tiszta réz és 53,083 frt haszon lett. 1837-ben építi Györgyhutát, János- és Nicolaihutát is bérli, társládát, kohásziskolát, Fönixhután népiskolát létesít, szénbányászatot kezd, 1840-ben hengerművet állít. 1847-ben építteti az istvánhutaí kohóművet. 1856-ban a termelés 11,279 mázsa réz, 496 mázsa higany és 1753 font ezüst volt. 1858-ban az egyesület hivatalnokai számára nyugdíjalapot létesített.

1869-ben a bányák kezdenek kimerülni: az évi termelés csak 5860 mázsa réz, 297 mázsa higany és 1670 font ezüst;

1885-ben már csak 1522 q réz, 69 q higany, 575 kg ezüst. A réz beváltási ára az 50-es évek 88—116 frtjáról 54 frtra csökkent. Ezért Fönixhutát meg kellett szüntetni, Jánoshuta bérletét pedig felmondani, ámbar az elektrolitikus réztermelést is bevezették. 1893-ban már csak 400 q rezet és 15 q higanyt termeltek az egyedül fentartott istvánhutai kohóműben. Mindezek miatt a továbbműködés céltalanná lett és a bányapolgárság 150 évi fennállása után 1898-ban feloszlott.

A réztermelés hanyatlásával szinte egyidőben fejlődött ki hatalmasan vidékünk vasbányászata és kohászata. A már említett gölnici lánc- és szegkovácosság, a szomolnoki és stószói késműves-vasipar, s a sztracenai Koburg hercegi és bindt-márkusfalvai Albrecht- illetve Frigyes főhercegi kisebb művek mellett egyik főhelye ennek Prakfalva, ahol a gróf Csáky-család a 19. század közepén vasbányái mellé kohót, majd vas- és acélgyárat állított, mely korszakunk végéig virágzóan működött. Még sokkal jelentősebb másik telep: *Krompach*. Az itteni vastermelés régi: 1574-ben Gundelfinger Dániel, a Thurzók richnói uradalmának prefektusa itt 3 kohót állított fel, melyek közül kettő 1705-ben is működött. A vasgyár engedélyokmánya 1804. december 1-én kelt. 1830—38-ig Schmidt János Sámuel bérelte, aki egy olvasztóban nyersvasat termelt. Ő 1838-ban a gyárat 8472 frtéért megvette özv. Gundelfinger Albertnél, s 1841-ben „Krompach—hernádi vasmű társulat”-ot létesített 100 részvénnel, melyek a Trangous, Müller, Prihradny, Juhos és Probstner-családok kezén voltak. Trangous és Müller erőteljesen fejlesztették a művet: a nagyolvasztó mellé hámort, 1845-ben vas- és vörösrézhangerművet építettek. 1853-ban kisebb gazdasági gépműhellyel bővült. Ekkor az egész vállalat 300 munkással dolgozott. 1857-ben átvette a máriavölgyi vasművet, s ekkor már évi 44,000 mázsa vasat termelt. 1876-ban az olvasztóhoz anyagfelvonó torony, 1880-ban második nagyolvasztó épült és edényzománcoló műhely létesült. 1887-ben az öntödét bővítették. 1895-ben 560,000 frtéért megvette az Angol-Osztrák Bank, amely egy német gyárcsoporttal egyesülve, a vállalatot „Hernádvölgyi magyar vasipar részvénytársaság” néven 12 millió korona alaptőkével új alapokra helyezte. A régi telepen csak a két nagy olvasztó maradt meg, az 50 holdnyi új telepen modern olvasztómű, kavarógyár, Martin-mű, vas- és acélhengerművek, nagy javítóműhely épültek villanyerőre; a klippbergi bányához sodronykötélpályát építettek. 1900-ban a vállalatot a „Rimamurányi-salgótarjáni vasmű részvénytársaság” vette át, amelynek gömöri és borsodi bányái bő nyersanyagot adtak a virágzó gyárvállalatnak. Saját üzei: Radoskőn (Sárosmegye) 1955 kat. hold erdő, vaskőbányák 5.1 km² területtel és 23.6 km hosszukterjedéssel Krompach, Nagykunfalva, Nagyfolkmár, Prakfalva, Gölnic és Szlovinka területén, pörkölökkal és sodronykötélpályákkal, 338 munkással; a kohótelep két 19 m. magas kőolvasztóval, öntőcsarnokokkal, évi 820,000 q vas előállítására; kavarógyár, Martin-acélgyár, előnyújtó, durva és finom hengerlőmű, évi egy millió q acél

termelésére ; mindezekhez megfelelő műhelyek és segédberendezések. A kohó és gyár 1700 munkást foglalkoztatott. Társládája 1855. óta volt balesetbiztosítással, 40 ágyas kórházzal, gyári tisztviselő- és munkástelep 261 lakással, Alsószlovinkán népiskola, élelmező intézet a gyártelepen és Szlovinkán.

Az országos *bányajog* terén Mária Terézia és II. József főntebb felsorolt intézkedésein túl sokáig nem történt figyelemreméltó. Az 1790/1. évi 22. törvénycikk a bányaügy szabályozására országos bizottságot küldött ki, amely 53 cikkből álló munkálatot készített ; de ez nem került további tárgyalásra. Az 1825/7. évi 9. törvénycikk új bizottságot nevezett ki e célra ; de sem ennek, sem az 1843/4. évi országgyűlésnek tervezete nem vált törvénné. Így a Miksa-féle bányarendtartás 280 évig, Mária Terézia és II. József bányabírósági szervezete 108, illetve 66 évig volt érvényben, mikor 1854-ben császári rendelettel az új bányatörvény lépett életbe. Ez létesítette a bányakerületek helyett a bányakapitányságokat mint közigazgatási szervet, s az anyagi jogban is modern intézkedéseket hozott. Ezt hagyta érvényben bizonyos módosításokkal az 1861. évi országbírói értekezlet.

A bányavárosok jogi helyzetében a 19. század első felében lényeges változások álltak be. Az 1836. évi 8. törvénycikk 2. §-a megengedte „a Jobbágyoknak, hogy csupán tartozásaikra, szolgálataikra és adózáisakra nézve külön-külön örökös kötesekkel tehessenek“, tehát ezeket megválthassák. Ezzel rögtön élt 1838-ban Gölnic, amely a gróf Csáky-családtól vásárolta meg magát, sőt 1844-ben szabad kir. bányavárossá lett önálló bíráskodással és pallosjoggal, — így visszaszerezve középkori kiváltságolt helyzetét. Merény már 1778-ban, mikor a Máriássyak hitbizományt akartak alakítani birtokaikból s így ezeket örökre megkötni, ez ellen pört indított ; és bár 1830-ban és 1834-ben teljesen leégett, 1839-ben mégis megváltotta magát 120,000 frttal a földesúri hatalom alól. Remete már 1771-ben szabad jobbágyközségnek tartotta magát, 1794-ben 120,000 frtért magához váltotta az ottani kir. haszonvételeket, 1799-ben már az ott lakó nemesekre is igyekezett jogát kiterjeszteni, 1839-ben pedig 138,000 frttal teljesen megváltotta magát. Ugyanezt tette 1845-ben Krompach. Svedlér és Stósz is bérbevette a kir. haszonvételeket a 19. század elején ; csak Szomolnok, Szomolnokhuta és a falvak függő helyzete maradt változatlan 1848-ig, amikor az úrbér teljesen megszűnt.

Az 1848-9. évi szabadságharcban a Gründlerék erős hazafiságukkal tűntek ki. A krompachi és prakfalvi gyárak ágyú- és puskacsöveket gyártottak ; a lakosságból számosan álltak honyédnek. Ismeretes a merényi bíró válasza az őket 1857-ben látogató Albrecht főherceg kérdésére : „Wie seid ihr gesinnt ?“ „Hoheit, wir sind alle gut gesinnt, nur der Pf... ist ein schwarzelber Spitzbub.“

A közigazgatás átszervezésekor az 1870. évi 42. törvénycikk 88. §-a Gölnicbányát addigi helyzetének megfelelően törvényhatóságú városnak jelentette ki. Azonban már az 1876. évi

20. törvénycikk 1. §-a Gölnicbányát, a 33. törvénycikk 1. §. 22. pontja a XVI szepesi városi kerületet megszüntetve Iglót Szepesvármegye fenhatósága alá helyezte. Végül az 1881. évi 63. törvénycikk 1. §-a Stósz bányavárost Szepesmegyéből Abauj-megyébe kebelezte, földrajzi okból, minthogy Stósz a hegygerincen túl, az abauji lejtőn fekszik. Az 1886. évi 22. törvénycikk alapján Gölnicbánya és Igló mint rendezett tanácsú városok, Krompach, Merény, Remete, Stósz, Svedlér, Szomolnok és Szomolnokhuta mint nagyközségek, a többiek mint kisközségek szervezkedtek. A községek legnagyobbbrészt a gölnicbányai, néhány az iglói és a váraljai járásba tartoztak.

A bírósági szervezet tekintetében az 1854-ben szervezett szomolnoki, majd Iglóra helyezett bányakapitányság gyakorolta a bányabírói hatóságot, míg az 1871. évi 31. és 32. törvénycikkek ezt a lőcsei kir. törvényszékre ruházták. Az iglói kir. bányakapitányság és az alárendelt gölnicbányai bányabiztosság azóta mint közigazgatási hatóságok működtek.

Ez állami intézkedésekkel bányavidékünk több évszázados különállása és jogrendszere megszűnt, s a 19. század polgári egyenlőségi eszményének hódolva, bányaközségeink és lakosságuk hazánknak másokkal egyenlő jogú és köteleességű polgáraivá lettek.

A *bányaművelés* terjedelme és vele a bányahelyek népessége a fent vázolt körülmények miatt erősen hullámzott. 1846-ban Iglónak 5571, Gölnicnek 5149, Szomolnoknak 4168, Merénynek 2452, Krompachnak 1892 lakója volt, s mind e helyeken virágzott a réz- és vasbányászás és feldolgozás. Szomolnok volt a bányaközigazgatási és bírósági központ, pénzverő intézete is volt. A többi bányaközségek kisebbek, de szintén jómódúak voltak.

Összehasonlításként közlöm az első és utolsó magyar népszámlálás fő adatait, s a bányavállalatok számát községenként.

	1869-ben - lakos	1910-ben lakos	Ebből bányász és kohász	Bányamű
Alsószlovinka	1110	1761	461	18
Felsőszlovinka	1233	750	180	
Gölnicbánya	5205	3827	174	31
Igló	6691	10347	349	25
Imrichfalva	482	278	8	—
Istvánfalva	259	185	6	—
Jekelfalva	1028	1073	10	2
Kisfolkvár	140	187	6	4
Nagyfolkvár	716	779	14	
Kluknó	1408	1083	11	2
Kojsó	1008	1066	104	6
Kotterbach	787	1591	497	—
Krompach	2141	6368	58	4
Lassúpatak	431	296	40	1
Margitfalva	682	798	9	—
Matejóc	223	225	16	—

	1869-ben lakos	1910-ben lakos	Ebből bányász és kohász	Bányamű
Márkusfalva	1393	1670	100	1
Merény	3112	2272	188	3
Nagykuncfalva	1608	1269	198	8
Opáka	142	82	5	1
Óvíz	472	336	26	2
Porács	1436	999	110	4
Prakfalva	783	632	4	4
Stósz	1292	1033	39	—
Svedlér	2173	1856	115	5
Szepespatak (Bindt)	909	944	249	—
Szepesremete	2122	1789	116	4
Szomolnok	2633	2343	228	23
Szomolnokhuta	1066	1184	222	—
Sztracena	355	308	45	—
Teplicska	619	640	51	4
Zakárfalva	939	1365	374	6
Zavadka	1187	810	21	13
együtt:	45,785	50,146	4034	171

ezek termelése kereken 4 millió métermázsa nyersérc, melyből 77,5 százalék vasérc.

E kis táblázat mutatja azt, hogy 1) bányavidékünk lakossága 40 év alatt együtt csak 4361 fővel, tehát 9,05 százalékkal (évtizedenként átlag csak 2,26 százalékkal) szaporodott, tehát sokkal az országos átlag alatt maradt; 2) szaporodás a 33 község közül csak Alsószlovinkán, Iglón, Jekelfalván, Kis- és Nagyfolkmáron, Kojsón, Kotterbachon, Krompachon, Margitfalván, Márkusfalván, Szepespatakon, Szomolnokhután, Teplicskán és Zakárfalván, tehát 14 községben volt, míg a többi 19 község lélekszáma vagy nem fejlődött, vagy csökkent, a legtöbb helyen ijesztő arányban, így Felsőszlovinkán, Gölnicbányán, Imrich- és Istvánfalván, Kluknón, Lassúpatakon, Merényben, Nagykuncfalván, Opákán, Óvízen, Porácson, Prakfalván, Remetén, Stószon, Svedlérén, Szomolnokon, Zavadkán, -- a bányák kimerülése vagy versenyképtelensége miatti nagymértékű kivándorlás folytán; 3) a bánya- és kohómunkások száma az összlakosságnak már csak 8,04 százaléka, s ezek jelentős számban csak Alsó- és Felsőszlovinkán, Bindten, Gölnicbányán, Iglón, Kojsón, Kotterbachon, Krompachon, Márkusfalván, Merényben, Nagykuncfalván, Porácson, Svedlérén, Szepesremetén, Szomolnokon, Szomolnokhután, Teplicskán és Zakárfalván, tehát a bányavidéki községeknek mintegy felerészében vannak; 4) a bányaművek száma meglepően kevés, különösen hozzávéve, hogy ezeknek csak egyrésze van rendszeres művelés alatt. Így bányavidékünk mindinkább elveszté eredeti jellegét, s az idegen nagytőke által virágzásban tartott néhány helyet kivéve, a ki nem vándorolt

lakosság mind nagyobb számban volt kénytelen a vidékünkön mostoha földművelésben keresni megélését.

Egyházi téren élénk mozgalom jellemzi korszakunkat. A 18. század folyamán Krompachon, 1751-ben Szomolnokhután, 1770-ben Merényben és Svedlén (itt a régít bővítve), 1804-ben Szomolnokon, 1812-ben Zakárfalván, 1820-ban Remetén új kath. barokktemplomokat építenek a régi, talán kicsiny és romlott gotikusak helyébe. Iglón, Gölnicen, Szomolnokon pedig kápolnákat épít a jámbor bányász nép. 1776-ban létesítik a szepesi és a rozsnyói püspökségeket, s az előbbi alá rendelik vidékünkön az iglói és márkusfalvi, majd a később létesült iglóvéghelyi (nagyhnileci) és szepespataki (kishnileci) plébániákat; a rozsnyói püspökség alá pedig Gölnicbányát, Jekelfalvát, Krompachot, Merényt, Remetét, Stószot, Svedlét, Szomolnokot, Szomolnokhutát és Zakárfalvát. A vallási buzgóság oly nagy volt, hogy 1843-ban még önostorozókról olvasunk. A régi templomokat restaurálják: 1872-ben és 1912-ben Jekelfalván, 1885-ben és 1912-ben Krompachon, 1886-ban Iglón, 1889-ben Zakárfalván, 1892-ben Szomolnokhután, 1895-ben Merényben, 1897-ben és 1908-ban Szomolnokon, 1899-ben Gölnicbányán, 1900-ban Remetén, 1907-ben Stószon és Svedlén. A 1849-ben Igló ostromakor leégett templomtornyot 1856—7-ben építették újra és 1893-ban képezték ki művésziesen Steindl Imre műegyetemi tanár tervei szerint.

Az 1820-ban létesült eperjesi gör. kath. püspökség alá tartoznak vidékünkön a kojsói 1809—12-ben épült, a nagykuncfalvi 1885-ben megújított, a porácsi 1771-ben létesült, az alsószlovinkai 1799—1808. közti, s a zavadkai 1775-ben készült templomok és egyházaik.

Evangelikus egyházközségek: Gölnicbánya, Igló, Krompach, Merény, Remete, Stósz, Svedlér és Szomolnok. Ezek II. József türelmi rendeletének hatása alatt szervezkedtek újra az 1783-5. években. Ekkor kezdődnek anyakönyveik és ez időben épültek mai kőtemplomaik: 1784-ben Gölnicen és Svedlén, 1785-ben Merényben, Stószon és Szomolnokon, 1787-ben Krompachon, 1789-ben Remetén, 1790—6-ban Iglón. Lelkészei közül Pákh Mihály 1848—50-ig a tiszai egyházkerület superintendense volt.

Az iskolázás e korban fokozatosan fejlődött. A protestánsok jártak itt elől, a II. Józsefig fennállott tilalom dacára fentartva iskoláikat. Kedvezőbb helyzetben volt itt Igló a lengyel uralom alatt, amely a 18. század 2. felében a protestánsok fejlődését már nem gátolta. 1770. táján 3 oktató tanított Igló ev. iskolájában, latin nyelvet is. 1784-ben latin algimnáziumot állított az egyház; 1793-ból való pietista irányú szervezete. 1850—68-ig algimnázium volt alreállal párosítva. Jeles rektora volt Klein János Sámuel 1828—46-ig. Majd a Trangous-féle nagy alapítvány segítségével 1862-től fokozatosan főgimnáziummá fejlődött az iskola és nagyon felvirágzott, jeles tanárai és igazgatói: dr. Tavaszi Lajos, Pákh Károly, Fischer Miklós vezetésével. Tanára

volt Lindner Ernő a jeles szepesi költő és Scholtz Ágost későbbi egyetemi tanár is. 1918-ban 595 tanulója volt.

A népoktatás lassabban haladt előre. Iglón az evang. iskolán kívül a 18. század 2. felében külön német és tót nyelvű két kath. iskola volt; a többi városnak is volt népiskolája. — Nagyot lendített a népoktatásügyön első állami tanügyi szervezetünk: az 1777. évi Ratio Educationis. Örök dicsősége vidékünknek, hogy innen került ki e szabályzat egyik szerzője: Tersztyánszky Dániel. Krompachon született 1730. január 30-án, ahol apja bányatiszt volt. A lőcsei ev. latin iskolában tanult, majd a Felsőmagyarországi Bányapolgárság bécsi ügyvivője lett, 1774-től pedig udvari kamarai levéltáros. Itt választotta ki Ürményi József udvari kancelláriai tanácsos munkatársává a Ratio Educationishoz. Munkarészét nem tudjuk ugyan pontosan megállapítani, de a mű akkor modern szelleme, célszerű intézkedései az ő műveltségének és bölcsességének is emlékjele. Még egy itteni emberünk emelkedett ez időben országos jelentőségre: Ruprecht Antal szomolnokai ügyvéd, aki 1777-ben a selmeci akadémián a gyakorlati bányászat tanára.

A Ratio Educationis tüzetesen megállapította a népiskolák szervezetét és elrendelte ennek végrehajtását. 1780-ban már ilyen új rendszerű népiskola van Szomolnokon, Gölnicen, Stószon, Svedléren és Opákán, majd a többi községben is. A népiskolákat leginkább a felekezetek létesítették; viszont a bányakincstár állított iskolákat saját területén: Óvizen, Svedléren, Szomolnokon és Szomolnokhután. Ezeken kívül volt 1918-ban: állami népiskola Gölnicbányán és Górctelepen (Cehek), Iglón 2 (a tanítóképző gyakorlóiskolája is), Krompachon 2, Prakfalván, Remetén, Sztracenán; vármegyei Iglón, a Szepesi Szeretetházzal kapcsolatban; községi Bindten; róm. kath. Matejócon, Teplicskán, Iglón, Iglóhután, Iglóvaspatakon, Iglóvéghelyen, Jekelfalván, Istvánfalván, Kluknón, Lassúpatakon, Margitfalván, Márkusfalván, Merényben, Nagyfokmáron, Kotterbachon 2, Rosztokán; gör. kath. Alsószlovinkán, Zavadkán, Kojson, Nagykuncfalván, Porácson; evang. Iglón, Iglóhollópatakon, Merényben, Nagyfokmáron, Svedléren, Szomolnokon; izraelita Iglón és Márkusfalván. Kisdédóvó volt Gölnicbányán, Iglón 2, Krompachon 2, Merényben, Prakfalván, Remetén, Szomolnokon. Iparostanuló-iskola Gölnicbányán, Iglón (itt tanoncotthonnal); kereskedőtanonciskola Iglón. Ugyanitt a Kassa-Oderbergi Vasut alkalmazottainak iskolás fiai számára 150 személyes nevelőintézetet létesített 1899-ben.

Magasabbfokú iskolái: Iglón ev. főgimnázium (1784. illetve 1862. óta), állami tanítóképző intézet (1871. óta), evang. polgári leányiskola (1880. óta), állami polgári fiúiskola (1894. óta), állami faipari szakiskola és rk. női kereskedelmi szaktanfolyam. Gölnicbányán állami fémipari szakiskola (1896. óta) és társulati polgári fiú- és leányiskola (1911. óta). Krompachon községi polgári fiú- és leányiskola.

A külföldi egyetemeket e korban is látogatták a protestáns ifjak; a jénai és wittenbergi névsorokban a 18. és 19. században

több iglói, gölnici, merényi és remetei származású hallgatót találunk. Rómában tanult 1845—7-ben Jekelfalusy Lajos. Az iglói születésű Lippich Vilmos Ferenc 1834—41-ig a páduai, azután a bécsi egyetem orvostanára volt.

A közművelődés egyéb terein is buzgó munkát látunk. Szomolnokon 1806-ban épült a Nádor-színház, amely sülyesztővel és forgószinpaddal volt ellátva, s ahol még az 1830—40-es években is a bánya- és erdőtisztviselők zenekarával Mozart és Gluck operáit, Kotzebue, Schiller és Kisfaludy Károly műveit adták elő; nagy ruhatára és könyvtára volt. Kiadtak itt ez időben néhány Gründler-tájszólású színművet és tartalmas Bergkalendert. Iglón 1885. óta áll fenn a Szepesi Lapok, a megye sokáig egyetlen magyar heti majd napilapja; 1891. óta itt volt a Magyarországi Kárpátgyesület központja, s itt jelentek meg jeles évkönyvei. Színház is épült itt 1902-ben. Gölnicbánya és Igló városi szegény- és kórházat tartott fenn; e helyeken és Szomolnokon a kaszinói és egyesületi élet is erőteljesen fejlődött 1832. óta.

Az 1914-ben kitört *világháború* lényegesen megváltoztatta bányavidékünk életét, mert munkáját csaknem teljesen a hadiérdekek szolgálatába állította. A bányászatnál az első időben némi föllendülés állt be. A hadvezetőség fémszükséglete igen nagy volt, ezért a bányászok közül kevesebbet vonultatott be, de viszont ezektől fokozott erőfeszítést kívánt. A háború második évétől kezdve másfélszeres munkaidőt, vagyis napi 8—10 óra helyett 12—14 órát rendeltek el, ami a munkásokat túlerőltette. Bár az új „úszató” eljárás a szlovinkai vasércből mintegy 7000 q rezet állított elő, s a krompachi rézkohóüzemet is kibővítették, mégis a munkások túlcsigázása és az ellátás fokozatos leromlása miatt a termelés végül az eredeti mennyiségnek mintegy felére csökkent. Nem segített ezen az sem, hogy a háború vége felé a hadvezetőség a harangokat, az épületek rézfödeleit és a háztartások réztárgyait is igénybevette hadicélokra, s a krompachi és prakfalvi gyárak készítményeinek $\frac{3}{4}$ része hadi, főképp vasúti célokat szolgált.

A háború szerencsétlen vége után 1918. december második felében a *cseh csapatok* olasz és francia támogatással megszállták a Felvidéket, vele bányavidékünket is és kiszakították abból az ezeresztendős kapcsolatból, amelyben addig élt. A tervszerű intézkedések sorozata vidékünk bányászatát és fémiparát a belföldi verseny csökkentése céljából rövid pár év alatt szinte teljesen leszerelte. Krompachon és másutt kihült gyárkémények, omladozó üres épületek, kihalt bánya- és vasipartelepek egyedüli emlékei ma a hajdan virágzó életnek; mert a munkások ezrei vagy kivándoroltak, vagy proletársorban sírva nézik nemrégí élénk keresetforrásuknak, a Szepesség legvirágzóbb termelő tényezőjének rideg sírhantját. Egyedül a gölnicvölgyi helyi ipar és az ottani német lakosság szervezett öntudata az, ami a nagy világrengést túlélte.

TARTALOM.

I. A szepesi bányavidék természeti viszonyai és őstörténete, kezdettől Kr. u. 896-ig.

	Lap
Bányászat Szepes más helyein	5
A bányavidék földrajzi leírása	6
Földtani története	7
Földtani szerkezete	11
Hegysorai	14
Völgyei	19
Őstörténete	25
Kelt-pannonok	34
Germánok	35
Szlávok	38
Bányavidékünk történetének korszakai	41

II. A szepesi bányavárosok megalakulása és fejlődése, 896—1523.

Honfoglalás itt	43
Itteni levéltárak sorsa	46
Német telepítés	48
A Gründler-tájszólás	50
Legrégibb telepeik: Igló	57
Márkusfalva	58
Gölnicbánya	58
Tatárjárás	59
Telepeik kifejlődése: Igló	60
Márkusfalva	66
Gölnicbánya	66
Szomólnok	68
Remete, Jekelfalva	69
Merény, Lassúpatak	70
Krompach, Istvánfalva, Margitfalva, Svedlér	71
Nagykuncfalva, Nagyfolkmár, Zakár- falva, Kluknó, Kotterbach, Prakfalva, Szlovinka, Kójsó	72
Zavadka, Teplicska, Stósz, Porács	73
Bányajoguk: a selmeci	74
a gölnici és az iglói	75
a bányavárosok szövetsége	77
Műveltségük: bányászat	77
ipar	78
egyházak	79
iskolák	81

	Lap
Igló elzálogosítása	81
Huszita háborúk	81
Zápolya-birtokká válásuk	82
E korszak eredményei	83

*III. A szepesi bányavárosok hanyatlása a földesúri
hatóság idejében, 1523—1740.*

A szabad bányászás törvénye 1523-ban	85
A Thurzók kora	85
A Csákyak kora	87
Szomolnok, Stósz, Svedlér a kincstáré lesz	88
E kor bányajoga	89
E kor bányaművelése	90
Egyházak e korban : reformáció	92
ellenreformáció	92
Iskolázás e korban	93

*IV. A szepesi bányavárosok föllendülése felszabadulásuk
idejében, 1741—1918.*

Mária Terézia reformjai	95
A Felsőmagyarországi Bányapolgárság	97
Vasbányászat, kohászat, gyárak : Krompach	98
E kor bányajoga	99
E kor bányaművelése	100
Egyházak e korban	102
Iskolázás e korban	102
Világháború, elcsatolás	104

Az 5—7. íveket a szerző hagyatékából összeállította Hajnóczy Iván dr.
Készült a Petőfi-nyomdában, Kecskemét, 1931.
